

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/379929873>

Згуртування громади: соціальний вимір

Book · April 2024

DOI: 10.6084/m9.figshare.25927504.v1

CITATIONS

0

READS

1,255

2 authors:

[Daria Palatna](#)

National Taras Shevchenko University of Kyiv

7 PUBLICATIONS 2 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

[Tetyana Semigina](#)

National Qualifications Agency

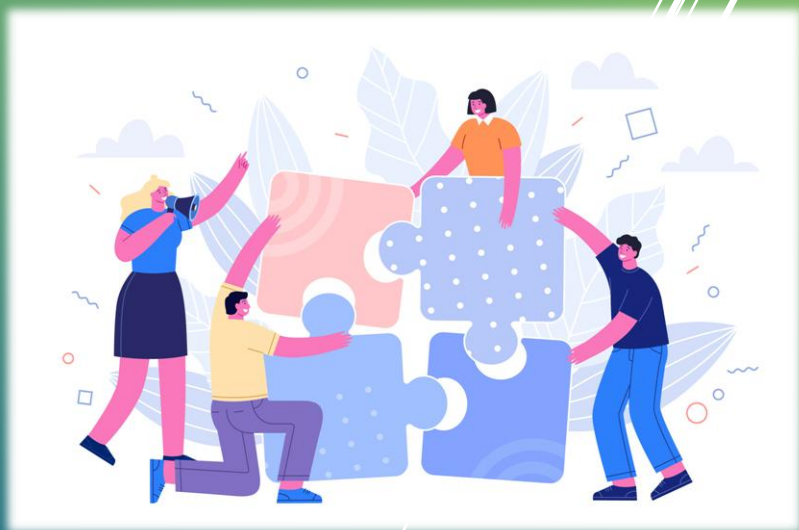
428 PUBLICATIONS 849 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Дар'я ПАЛАТНА

Тетяна СЕМИГІНА

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ *СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР*

Дар'я ПАЛАТНА

Тетяна СЕМИГІНА

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

УДК 364-787.26/.6:35.071.6(043.3)

Рецензентки

Олена Карагодіна,
докторка медичних наук, професорка
(Академія праці, соціальних відносин та туризму)

Оксана Кравченко,
докторка педагогічних наук, професорка
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)

Ганна Слозанська
докторка педагогічних наук, професорка
(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)

**Рекомендовано до друку Вченою Радою
Академії праці, соціальних відносин і туризму
(протокол № 7 від 27 лютого 2024 року)**

Палатна, Д., Семигіна, Т. (2024).

Згуртування громади: соціальний вимір. Таллінн:
Teadmus. 315 с.

ISBN 978-9916-752-00-5

У монографії розглянуто теоретичні та практичні аспекти згуртування громади у контексті надання соціальних послуг в умовах децентралізації та надзвичайних ситуацій. Автори досліджують поняття громади, різноманітні підходи до вивчення соціальних практик та стратегії згуртування. Представлено моделі згуртування громад та їх роль у формуванні резиліентності в умовах криз та надзвичайних ситуацій.

Видання може бути цікавим практикам соціальної роботи, здобувачам вищої освіти за спеціальністю «Соціальна робота» та тим, хто цікавиться питаннями активізації громади.

© Палатна, Д., Семигіна Т., 2024

ISBN 978-9916-752-00-5

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Згуртування громади: теоретичні засади	9
1.1. Поняття та сутність територіальної громади	9
1.2. Підходи до вивчення соціальних практик у громаді	26
1.3. Концепції згуртованості та згуртування громади, колективних дій	48
1.4. Стратегії згуртування громади на основі сильних сторін	72
Розділ 2. Процеси децентралізації та згуртування громади	90
2.1. Надання соціальних послуг на рівні громади як шлях до активізації населення	90
2.2. Вивчення вітчизняного досвіду згуртування громад задля надання соціальних послуг	111
2.3. Модель згуртування територіальних громад в умовах децентралізації в Україні	171

Розділ 3. Специфіка згуртування громад в умовах надзвичайних ситуацій	212
3.1. Формування резилієнтності громади в умовах надзвичайних ситуацій	212
3.2. Вивчення вітчизняного досвіду згуртування громад в умовах повномасштабного вторгнення	235
3.3. Модель згуртування територіальних громад в умовах надзвичайних ситуацій	264
Перелік джерел та літератури	286

ВСТУП

Українська наукова спільнота активно вивчає соціальну роботу в громадах, стратегічне планування і розвиток соціальних послуг, а також активну участь громадян у розв'язанні соціальних проблем на місцевому рівні.

Сучасні дослідження зосереджуються на важливій ролі громади, особливо в контексті децентралізації в Україні. У роботах науковців висвітлено такі аспекти, як:

- організація громади для розв'язання соціальних проблем (Білуха, 2017; Слозанська, 2018);
- надання таких соціальних послуг на рівні громади, що передбачають залучення ресурсів громади (Борисова, 2019; Кияниця & Петрович, 2017; Кузьмінський та ін., 2017; Токарева, 2019; Швалб, 2022);
- участь населення та формування відчуття належності до територіальної громади (Махначова, 2016; Кияниця, Мельничук & Петушкова, 2017; Semigina et al., 2020);
- організація, самоорганізація та підтримка громад (Семігіна & Лиховид, 2015; Сила & Форестер, 2018; Слозанська, 2017) тощо.

Попри науковий інтерес до соціальних проблем, зумовлених надзвичайними ситуаціями, як-от окупація частини території України (Пирипенко & Мальчикова, 2022) та запровадження воєнного стану (Нагорняк, 2023; Палилюк, Гуменюк, & Сторожук, 2022), залишається обмеженим вивчення процесів мобілізації, згуртування громади в нинішніх умовах.

В основі цієї книжки результати дисертаційного дослідження, яке мало на меті розробити модель мобілізації територіальної громади для розвитку соціальних послуг в умовах децентралізації (Палатна, 2024).

Емпірична база дослідження – це вісім громад з шести областей України (Херсонська, Тернопільська, Івано-Франківська, Запорізька, Житомирська, Харківська), що об'єдналися в умовах реформи місцевого самоврядування в період з 2015 по 2018 рік.

Опитування представників громад відбувалось у 2021 році. У січні-лютому 2022 року також було опитані експерти та експертки тих проектів, діяльність яких спрямовувалась на мобілізацію громад, зокрема на підтримку розвитку соціальних послуг в обраних громадах. У березні-травні 2022 року відбулись повторні інтерв'ю.

Крім того, інтервенційна робота включала стратегічні сесії у громадах Херсонської області.

За результатами цієї роботи було складено модель мобілізації територіальної громади для розвитку соціальних послуг в умовах децентралізації. Ця модель пройшла обговорення з фахівцями й була доопрацьована.

Початок широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну вніс корективи в заплановане дослідження. Відтак частина аналітичної роботи була присвячена тому, як гуртувались українські громади у відповідь на зовнішню агресію та надзвичайну ситуацію. Наразі конструкт «мобілізація громади» було замінено на «згуртування громади» як такий, що більше відповідає новим реаліям і є ширшим за своїм охопленням, а слово «мобілізація» використовується переважно тоді, коли йдеться про мобілізацію, залучення ресурсів громади.

Під час підготовки монографії дисертаційне дослідження також було доповнено й розширено завдяки іншим матеріалам. Виклад інформації у дисертаційній роботі та в книзі відрізняється за структуруванням та наповненням.

Отже, у монографії розглянуто як модель, котра відзеркалює процеси згуртування громади в звичайних, мирних умовах, так і практики згуртування населення громад в умовах повномасштабної війни. У цих моделях фокусом є розвиток соціальних послуг та підвищення соціального добробуту територіальної громади.

На нашу думку, важливо, що книга представляє стратегії "згуртування, мобілізації" громад на основі підходу, орієнтованого на сильні сторони. Йдеться про участь громади; колективне наснаження; розвиток громад на основі ресурсів.

Ми аналізуємо як сучасні уявлення про територіальну громаду, так і стратегії її організації та самоорганізації, дискутуємо про можливості громади розв'язувати власні проблеми у контексті процесів децентралізації.

Фокус на соціальних аспектах згуртування громади зумовлений нашими професійними інтересами. Нам важливо було зрозуміти, яким чином територіальні громади можуть впливати на надання соціальних послуг та на розвиток соціальної сфери.

У цілому, наша робота спрямована на розширення наукового дискурсу у сфері соціальної роботи в громаді, а також на надання практичних рекомендацій та інструментів для поліпшення процесу надання соціальних послуг в умовах децентралізації. Ми впевнені, що результати нашої аналітичної праці сприятимуть подальшому розвитку соціальної роботи в громаді та покращенню якості надання соціальних послуг.

РОЗДІЛ 1

Згуртування громади: теоретичні засади

1.1. Поняття та сутність територіальної громади

Для того, щоб вести мову про стратегії згуртування населення та моделі мобілізації громади, слід насамперед уточнити визначення явища «громада». Адже воно належить до суперечливих понять суспільних наук, довкола якого точаться постійні дискусії.

У цій частині ми розглянемо як історичні, так і сучасні погляду на громаду, висловлені соціологами, філософами, юристами, вченими у галузі соціальної роботи.

Історичний екскурс

Одним із перших явище громади почав досліджувати класик соціології **Фердинанд Тьонніс**. Його твір «Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології» побачив світ у 1887 році, багато разів перевидавався та перекладався, зокрема й українською мовою (Тьонніс, 2005).

Німецький вчений протиставляв невеликому, органічному утворенню домодерної епохи – *gemeinschaft* (громаді, спільноті) – велике, формальне та механістичне *gesellschaft* (суспільство) епохи модерної, індустріальної.

На думку цього автора, «життя спільноти – це обопільне володіння та користування» (Тьонніс, 2005, с. 36).

У той час як у суспільстві, попри значну кількість взаємодій індивідів між собою, ці взаємодії носять зовнішній характер обміну. Суспільство (на відміну від спільноти, громади), хоч і утворенням, яке ефективно працює, базується на сумі індивідуальних егоїстичних інтересів. Вбачаючи в суспільстві суму індивідів, котрі постійно конкурують між собою, Тьонніс фактично відмовляв йому в здатності до вироблення конвенційних норм та правил, якими керується спільність (громада). Лише необхідність, за його твердженням, підштовхує індивідів, що конкурують, до створення коаліцій.

Отже, дихотомія «спільнота-суспільство», проаналізована Ф. Тьонісом, стала відображенням процесів індустріалізації та модернізації тогочасного суспільства. При цьому для вченого не існувало сутнісних взаємозв'язків поза межами родини і товариства, тобто громади.

Підхід Тьонніса допомагає розглядати громаду як специфічний соціальний контекст і розвивати стратегії мобілізації та згуртування, спрямовані на внутрішні, сутнісні аспекти спільноти. Відомості про те, як громада взаємодіє та об'єднується на основі природних сил, можуть стати важливим ресурсом для вивчення та розвитку соціальних послуг у контексті децентралізації та мобілізації громад.

Важливими для розуміння соціальних практик згуртування громади є принципи **Алексіса де Токвіля**, французького суспільствознавця, викладені в його класичній праці «Про демократію в Америці», виданій у 1835-1840 роках (Токвіль, 1999).

Учений наголошує на унікальності американського підходу до побудови суспільства, де громада – основа для формування влади: «В Америці ... громада утворилася раніше, ніж округа; округа з'явилася раніше за штат, а штат – раніше, ніж уся конфедерація» (Токвіль, 1999, с. 48).

У Токвіля громада є одночасно і базисом будь-якого суспільства, і одночасно запобіжником деспотизму –

адже, коли громада зруйнована, люди можуть бути рівними, але не згуртованими, роз'єднаними. І така рівність без згуртованості дуже швидко, на думку вченого, призведе до встановлення сильної ієрархічної влади.

Токвіль вважає народ джерелом влади на будь-якому рівні, але саме в громаді, на думку автора, він здатен діяти безпосередньо. Повага до громади в Новій Англії, пише Токвіль, зумовлена її силою – адже «люди звичайно тяжіють до сили» (Токвіль, 1999, с. 69), тож знищення авторитету і незалежності громади значно знизить громадський дух. Люди з громадян перетворюються на населення певної території.

Фактично Токвіль розуміє територіальну громаду як певну модель, в якій вибудовуються основні соціально-політичні відносини, які потім проектується по висхідній на інші соціально-політичні взаємини у суспільстві.

Концепції Токвіля дозволяють розглядати громаду як динамічний соціальний організм, в якому взаємодія індивідів, їхні цінності та згуртованість впливають на процеси мобілізації та формування спільноти. За Токвілем, для розуміння громади важливо аналізувати її роль у встановленні соціальних структур та взаємин. Вивчення цих аспектів може бути корисним для розробки стратегій підтримки та розвитку громад в умовах децентралізації.

У середині ХХ століття американські соціологи, зокрема **Ернест Гіллер** (Hiller, 1941) та **Гарольд Кауфман** (Kaufman, 1959), активно дискутували щодо розуміння громади як соціальної групи людей, які формують інтерактивну локальну соціетальну систему.

Запропоновані ними визначення охоплювали таке:

- Соціальна взаємодія - люди в громаді мають спільні інтереси та цінності, взаємодіють між собою в різних сферах життя, що регулюється явними нормами цієї групи.
- Спільна територія - громада має певний географічний кордон, який об'єднує її членів та сприяє формуванню спільної ідентичності.
- Зв'язки - люди в громаді пов'язані між собою різними видами відносин, такими як родинні, трудові, сусідські тощо, при цьому наявні певні функції, які виконують різні люди у цій соціальній групі.
- Спільні дії - люди в громаді здатні об'єднуватися для вирішення спільних проблем, підвищення рівня життя тощо. Це впливає на створення стійких громад, в яких розвинута система взаємодопомоги.

Дослідження Гіллера та Кауфмана вказують на важливість соціальної спільності, територіальної єдності та різноманітних зв'язків для формування та розвитку громад. Це може слугувати основою для розуміння факторів, які сприяють згуртуванню громади та її успішному функціонуванню.

У 1970-х роках інший класик соціології – **Талкот Парсонс** (Parsons, 1971) – визначив громаду (спільноту) як соціальну систему, що об'єднує осіб, які володіють певним територіальним простором як основою для здійснення більшої частини їх повсякденної діяльності.

Громада,
в розумінні Парсонса,
формує колектив
як спільну територію,
де взаємодіє соціальна
система.

Як колективна система, територіальна громада виражає закріплені уявлення про членство у цій спільності, що визначають, які ін-

дивіди належать їй, а які – ні. Для того, аби розвиватися, ця система повинна, як підтримувати єдність культурної орієнтації як підставу культурної ідентифікації, так і систематично задовольняти вимогам нижчих рівнів соціальної системи, що упорядковують інтеграцію на рівні організму людини й особистості.

Територіальна громада, на думку Парсонса, структурувати свої відносини до трьох систем дії – культурної, особистісної та біологічної, утворюючи при цьому три функціональні підсистеми соціальної системи:

- політичну підсистему, яка відповідає за забезпечення порядку та стабілізації в громаді. Вона охоплює державні органи, органи місцевого самоврядування та інші організації, які відповідають за вирішення спільних проблем громади;

- економічну підсистему, яка відповідає за виробництво, розподіл та споживання товарів та послуг у громаді. Вона включає в себе підприємства, організації та установи, які займаються економічною діяльністю;
- систему соціалізації, яка відповідає за передачу норм, цінностей та знань від покоління до покоління. Сюди відносять сім'ю, освітні установи, релігійні організації та інші інститути, які займаються соціалізацією людей.

Наголос на соціалізаційних аспектах громади має неабияке значення для соціальної роботи на рівні громади, організації в ній відповідних соціальних та освітніх послуг.

Аналіз концепцій Парсонса допомагає визначити ключові аспекти функціонування громад та їхні взаємодії з децентралізованими структурами, сприяючи глибшому розумінню процесів мобілізації та згуртування. Виокремлення функціональних підсистем дозволяє розглядати громаду як комплексне утворення і врахувати вплив децентралізації на ці різноманітні аспекти життя в громаді.

★ Розуміння громади у 1990-х роках

У 1990-х роках у політичній філософії та у практиці організації надання послуг відбулося відродження інтересу до ідей громади. Учені (Bird et al., 1995; Nugroho & Sujarwoto, 2021; Pandey & Misnikov, 2001; Siegel, 2022) пояснюють це низкою факторів, зокрема :

- ✓ посиленням глобалізації та інтернаціоналізації, що призвело до зростання ролі місцевих спільнот у захисті власних інтересів;
- ✓ розпадом СРСР та інших тоталітарних режимів, що призвело до відродження громадянського суспільства та місцевого самоврядування;
- ✓ розвитком технологій, що зробили можливим більш ефективну комунікацію та співпрацю між людьми на відстані.

Провідником сучасного комунітаризму вважають американського вченого **Амітая Етціоні** (Etzioni, 2003). Прихильники цієї доктрини доводять потребу у прищепленні членам суспільства «гарних рис», створені у територіальних громадах умов для того, аби громадяни могли виявляти власні позитивні якості.

Комунітаризм (від англ. *communitarian*», похідне від «community» – громада) політична філософія, яка високо цінує загальне благо або ідеали загального блага.

Ідеї комунітаризму мали вплив на формування уявлень про громаду та соціальні практики, засновані на ціннісних орієнтаціях. Ці соціальні практики спрямовані на розвиток у людей таких якостей, як співпраця, взаємодопомога, соціальна відповідальність.

Однак, прихильники комунітаризму зіткнулися із низкою викликів. Ключова проблема була пов'язана із розумінням громади як такої та її меж. Наприклад, чи належать люди із важкими психічними розладами, які не є сповна інтегрованими в систему локальних соціальних відносин, до місцевої громади й відтак чи зобов'язана громада турбуватися про них. Також відкритим залишається питання про ставлення до тих, хто нехтує цінностями громади (Семигіна & Лиховид, 2014).

Ідеї комунітаризму наголошують на важливості соціальної відповідальності та взаємодії в громаді. Це може підтримувати громадянську активність, що веде до загального згуртування громади. При цьому створення механізмів для взаємодії в громаді сприяє формуванню позитивних взаємин між членами громади, розвиває відчуття спільності.

Окрім цього, 1990-ті роки відзначились поверненням до ідей громади у політиці. Це пов'язують із створенням сприятливих умови для відродження принципів демократії, підтвердження зв'язку між розвитком громади, місцевого са-

моврядкування та рішучою політикою реформ (Пейн, 2005).

Така діяльність розглядається як один зі шляхів справедливішого перерозподілу суспільних ресурсів на користь груп, які перебувають у не вигідному становищі. Наприклад, український науковець М. Яценко (2005) пов'язує активізацію громад із здійсненням регіональної соціальної політики, а І. Лисенко (2011) – із формуванням громадянського суспільства.

При цьому активізація локальних структур перебуває у фокусі уваги глобальних акторів і прямо чи опосередковано стимулюється ними (Семигіна, 2013).

Набуття громадами суб'єктності стало виявом політичної активності в широкому сенсі і підтверджує, що формування громад слугує забезпеченню як індивідуальних, так і суспільних потреб.

У 1996 році **Роберт Баркер**, американський вчений і дослідник соціальної роботи, у своїй роботі наголосив на важливості взаємодії в громаді для особистісного зростання.

Громада – «група індивідів або сімей, що поділяють певні цінності, мають спільні інтереси або користуються послугами тих самих служб та організацій, або проживають у одній місцевості» (Barker, 1996, с. 68).

У цьому визначенні громади привертає увагу використання слова «або», що вказує на можливість різних критеріїв належності до громади, будь-то спільні інтереси, користування послугами чи місцеве проживання. Таке розуміння громади допомагає краще розуміти різноманітність її структури та функціонування, а також вплив взаємодії в громаді на особистісний розвиток її членів.

На противагу цьому підходу австралійський учений та активіст **Денніс Альтман**, який досліджував владу у громадах та самоорганізацію ініціативних груп у відповідь на епідемію ВІЛ/СНІДу, надав досить широке визначення громаді.

Громада – це група людей, що відчуває достатньо багато спільного між собою з будь-якої причини, аби мати спільні прагнення, цілі та структури (Altman, 1994).

При цьому важливим критерієм є те, що люди спілкуються між собою та мають сформоване відчуття ідентичності з громадою, відчувають свою «належність» і «включеність».

Підходи Баркера та Альтмана до визначення громади відображають важливі аспекти групової ідентичності та взаємодії. Розуміння того, хто входить до громади і які спільні прагнення та цілі в ній існують, сприяє формуванню відчуття належності та ідентичності серед її учасників.

★ Політико-правове розуміння громади

В українських наукових джерелах поняття територіаль-на громада» витлумачується переважно у:

- *конституційно-правовому* (Баймуратов, 2002; Батанов, 2003; Болдирєв, 2005; Глинська, 2013; Первомайський, 2005) та
- *державно-управлінському* (Лиска, 2009; Молодожен, 2010; Наврузов, 2000) аспектах.

Науковці характеризують громади через їхні права як територіально-адміністративних одиниць на управління своєю територією та ресурсами, виразно пов'язуючи розуміння громади із концепціями місцевого самоврядування.

Особливий наголос при цьому робиться на активізації та підвищенні ефективності діяльності органів місцевого самоврядування щодо управління місцевим територіальним розвитком (Дробот, 2010; Жовнірчик, 2005), моделюванні територіального устрою (Нижник & Цветкова, 2000).

Територіальна громада (місцева спільнота) – сукупність фізичних осіб, що постійно мешкають на відповідній території та пов'язані між собою територіально-особистими зв'язками системного характеру (Баймуратов, 2009).

Наприклад, на думку **Олександра Батанова** (2003), територіальна громада – це складна «кумулятивна» форма суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів), асоційованих на публічних засадах у межах певної території та об'єднана різноплановими ознаками системного характеру (зокрема, демографічний і територіальний зв'язок, правовий і політичний зв'язок, майновий (економічний) і професійний зв'язок, мовний і релігійний (соціально-культурний) зв'язок тощо). Це об'єднання, яке не виключає право людини на індивідуальність, окреме житло та дозвілля, консолідує зусилля багатьох для досягнення бажаного всіма результату. Іншими словами, відбувається реалізація приватних цілей у публічно-правовій формі.

Доцільно додати, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який було ухвалено в 1997 році і в який внесено зміни понад 170 разів, визначено наступне:

територіальна громада - жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр.

Політико-правове розуміння терміну «територіальна громада» важливе для розгляду механізмів управління та розвитку громад, зміцнення громадянського суспільства та підтримки спільної ідентичності та цінностей у громаді.

★ Погляд на громаду як соціальне утворення

На соціальних аспектах взаємовідносин у територіальних громадах зосереджено праці таких українських науковців, як О. Безуглий (2008), І. Лисенко (2011), М. Яценко (2005) та багатьох інших. У них відзначається, що об'єднання людей у територіальну громаду з метою виробництва, виховання, спілкування та для задоволення тих чи тих соціальних потреб, має природний характер, відбувається на добровільній основі, із врахуванням мотивів та прагнень більшості людей.

Територіальна громада – це соціальна система мезорівня соціального середовища та соціалізаційного простору (Безпалько, 2005).

Українська дослідниця соціальної роботи **Ольга Безпалько** (2005) наголошує, що громада є свого роду соціальним інститутом, побудованим на територіальній спільності та соціально-економічному становищі, що виступає регулятором суспільного життя населення.

Власне, існуванню такого локального соціального інституту притаманна історична тяглість.

Для вивчення питань згуртування громади доцільно звернутися й до соціокультурних характеристик територіальної громади, її просторово-часового континууму. До них привертають увагу Л. Абрамов та Т. Азарова (2010): «В укра-

їнській культурі час і простір – це засоби згуртування людей. Соціальний час і простір розглядаються сучасною філософією як форми руху буття соціально-історичних процесів, суб'єктами яких є соціальні спільноти, групи, покоління. Тобто громаду можна розглядати як соціальну спільність, що є суб'єктом зміни того світу, в якому розгортається її буття».

У сучасному світі одним із дискусійних моментів є питання про межі громади (Семигіна, 2024), навіть якщо це громади одного рівня. Так, українські дослідники соціально-психологічних відносин у громадах Л.Найдьонова та Л.Оцалюк (2007) твердять, що «поняття територіальної спільноти може бути ширшим, аніж поняття територіальної громади, яка формується на її основі» (с. 92). Відкритим є й питання про те, хто визначає громади і чому деяким громадам доводиться боротися за право визначати себе самим.

Більше того, вважається, що громади можуть (спів)існувати на різних системно-екологічних рівнях:

- 1) мікросистеми (наприклад, учнівські групи, групи взаємодопомоги);
- 2) організації (установи, де працюють люди; релігійні общини; групи інтересів, структури громадянського суспільства);
- 3) локальні громади (квартали у містах, міста, селища);
- 4) макросистеми (етнічні групи, нації, політичні партії).

Низка сучасних дослідників (Delanty, 2003; Швалб, 2022). наголошує, що в сучасних умовах громада – це лише соціальний конструкт, певна умовна реальність. Це означає, що поняття громади формується і підтримується соціальними угодами, спільними ідеями та цінностями, а не обов'язково засноване на об'єктивних обставинах.

У сучасному світі, де глобалізація та технологічний прогрес постійно змінюють соціальні структури, громада може існувати у віртуальному просторі, відділяючи себе від традиційних територіальних меж. Це свідчить про те, що концепція громади тепер включає в себе різноманітні форми спілкування та взаємодії, які перетинаються з реальним та віртуальним світом.

Отже, індивід може належати до різних громад одночасно, проте «відчуття громади», з огляду на дослідження (Gilchrist, 2019), слід визнати контекстуальним, що залежить від культури та різновиду громади. Такий багаторівневий підхід дає підстави для різнопланового осмислення концепцій громад на різних рівнях.

Дослідження у сфері соціальних наук виявляють, що концептуалізація громади як соціального конструкту сприяє розумінню її складних взаємозв'язків, спільних інтересів та впливу на соціальні процеси. Цей підхід надає основу для дослідження ролі громади в суспільстві та розвитку відповідних стратегій соціального розвитку та управління.

☒ Громади – та наші взаємодії з ними – є складним явищем, що дає підстави для множинних інтерпретацій та залишає чимало відкритих питань.

Науковий дискурс щодо громади можна представити через окремі теорії та підходи:

– соціологічний – з точки зору структурно-функціонального, системного, інституційного, конфліктологічного, символічного інтеракціонізму, соціалізаційного підходів – розкриває громаду через соціальні практики, притаманні громаді, її зв'язки із суспільством;

– політико-правовий дискурс будується на аналізі прав територіальних громад як територіально-адміністративних одиниць на управління своєю територією та ресурсами, він тісно пов'язаний із концепціями місцевого самоврядування;

– соціально-психологічний дискурс зосереджений на стосунках та взаємодіях осіб та груп, належних до певної громади (спільності людей).

Для соціальної роботи – громада важлива як соціальний інститут та соціальна система, які впливають на добробут людей, забезпечують реалізацію прав і свобод у взаємодії з іншими людьми, які також дають відчуття «належності».

Далі у цьому дослідженні територіальна громада розуміється як локальна спільність людей, які мешкають у межах певної територіально-адміністративної одиниці та об'єднані відчуттям належності до неї, а також мережею взаємовідносин та готовністю до певних колективних дій.

1.2. Підходи до вивчення соціальних практик у громаді

Формування і розуміння соціальних практик, включаючи процес згуртування територіальної громади, є результатом взаємодії соціальних та історичних умов розвитку суспільства.

Дослідження змін у цих процесах та взаємозв'язків у громаді може базуватися на концепціях системного та соціально-екологічного підходів, а також теоріях синергії. Використання принципів неоінституційних та конфліктологічних підходів дозволяє більш глибоко розглянути взаємовідносини на рівні громади. У цьому розділі буде представлено огляд цих підходів.

★ Системні підходи

Досить поширеними у зарубіжній та вітчизняній соціологічній літературі є системні підходи до вивчення громади, які об'єднують низку теоретичних концепцій.

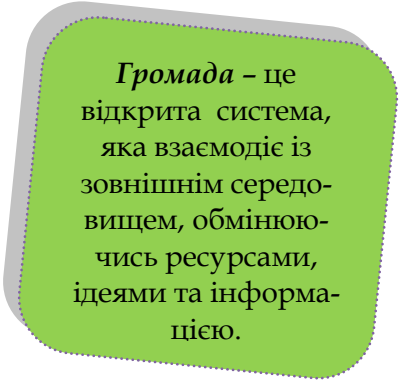
Загальна теорія систем (англ. – «General Systems Theory»), яка заснована на поглядах **Людвіга фон Берталанфі**, є однією з ключових концепцій, яка допомагає концептуалізувати процес згуртування громад.

Згідно з Берталанфі, система – цілісний об'єкт, в якому елементи взаємодіють між собою та функціонують відповідно до певних законів та принципів (Bertalanffy, 2003).

Цей підхід дозволяє розглядати систему як більшу сукупність, яка охоплює підсистеми та елементи, які взаємодіють між собою та сприяють досягненню спільної мети.

Системний підхід в соціальній роботі є предметом дослідження багатьох українських вчених, а саме: комплексність соціального підходу та його застосування в соціальній роботі (Кривоконь, 2014; Міщик, 2016); особливості застосування системного підходу у підготовці соціальних працівників (Лісовець, 2018; Березовська, 2019; Співак, 2019); системний підхід у практиці зеленої соціальної роботи (Семигіна, 2018).

Зовнішнє середовище може включати інші громади, організації, владні структури та інші фактори, які впливають на розвиток громади. Розуміння громади як відкритої системи допомагає ідентифікувати зовнішні чинники, які можуть бути використані для мобілізації громади, а також прогнозувати можливі наслідки такої взаємодії.

Громада – це відкрита система, яка взаємодіє із зовнішнім середовищем, обмінюючись ресурсами, ідеями та інформацією.

Ще одним аспектом системного підходу є розгляд громади як складової більшої системи. Громада може бути розглянута як підсистема більшої соціальної системи, такої як регіон, країна або світове співтовариство. Це означає, що розвиток громади пов'язаний з розвитком та взаємодією інших соціальних систем. Наприклад, політичні, економічні та культурні чинники на рівні країни можуть впливати на розвиток громади та її здатність до мобілізації. Розуміння громади як складової більшої системи допомагає враховувати ці взаємозв'язки та впливати на них з метою сприяння мобілізації громади.

Отже, територіальна громада не лише відображає географічну одиницю або населений пункт, а й являє собою складну систему з власними ресурсами, потребами, цілями та інструментами досягнення результатів.

Громаді як системі людських взаємодій притаманна емерджентність, за якої властивості громади не зводяться до властивостей окремих її індивідів (Петрушенко, 2014).

Також важливою складовою системного підходу є розгляд громади з фокусом на людину та її потреби. Громада існує завдяки своїм членам, їхнім потребам, цінностям та інтересам. Системний підхід допомагає розуміти, що згуртування громади відбувається шляхом визначення та задоволення потреб індивідів, сприяння їх участі у прийнятті рішень та впливу на процеси розвитку громади. Розуміння потреб та інтересів людей у контексті системного підходу дозволяє ефективно планувати та впроваджувати стратегії мобілізації, спрямовані на задоволення цих потреб та залучення громадськості до активної участі.

Загальна теорія систем відіграє важливу роль у концептуалізації процесу мобілізації громад. Її застосування допомагає розглядати громаду як цілісну соціальну систему, в якій різні елементи та підсистеми взаємодіють між собою та впливають на її розвиток. Системний підхід дозволяє аналізувати взаємозв'язки між елементами громади, визначати зовнішні фактори, що впливають на неї, та розуміти роль людини та її потреб в процесі мобілізації громади.

До системних підходів відносять і **структурно-функціональну теорію**, яка базується навколо поняття «соціальної рівноваги» і розглядає вирішення соціальних пи-

тань як розподіл обмежених суспільних ресурсів заради задоволення широкої різноманітності бажань соціальних суб'єктів.

Структурно-функціональна теорія **Талкота Парсонса** (Parsons, 1971) виходить із того, що модель суспільства можна розглядати як систему соціальних відносин та соціальних підсистем. При цьому соціальні підсистеми виступають як особливі ціннісно-нормативні комплекси, що регулюють поведінку індивідів, а також як стійкі конфігурації.

Згідно з Парсонсом, соціальні системи виконують чотири основні функції:

- 1) адаптація – цілеспрямоване пристосування системи до свого навколишнього середовища, включно з його активною зміною;
- 2) досягнення цілі – здатність системи ставити певні цілі та організовувати засоби для їх досягнення;
- 3) інтеграція – підтримка взаємовідносин та взаємозв'язків між індивідами, групами, спільнотами; підтримка латентних зразків поведінки;
- 4) збереження й відтворення сталої латентної структури соціальних відносин через соціалізацію і соціальний контроль.

Виконання цих функцій Талкот вважає запорукою впорядкованості, сталої рівноваги й стабільності соціальної системи.

Структурно-функціональний підхід до аналізу громади був розроблений американським соціологом **Роландом Уорреном** (Warren, 1970).

Він висунув концепцію «ідеальної» громади, яка має здатність регулювати взаємини між основними групами, самостійно керувати собою, розподіляти владу, визначати рівень участі в громадському житті, підтримувати свою життєздатність та встановлювати межі контролю за територією та конфліктів.

Пізніше, вивчаючи соціальні практики у сотнях американських громад, Уоррен визначив основні функції громади: виробництво, споживання, соціалізація, соціальний контроль, соціальна участь та взаємопідтримка (Warren, 1972). За його переконанням, ці функції спрямовані на розвиток як самої громади, так і окремих особистостей. Через виконання цих функцій громада стає сферою, де задовольняються всі основні потреби людини в суспільстві.

Застосування структурно-функціональних підходів до вивчення практики згуртування територіальної громади збагачує дослідницький арсенал уявленнями про функції, які виконує територіальна громада й що до цих функцій додає організація громад, які відносини формуються під час перетворення відносин самоорганізації у відтворювані практики мобілізації.

До системних підходів можна віднести й сучасні доробки, зокрема концепції французького соціолога **П'єра Бурдьє**, розвинуті у 1990-х роках.

Він спостерігав, що суспільство складається з різноманітних сукупностей, або «полярих полів», які взаємодіють між собою. У своїй концепції Бурдьє розглядав суспільство як систему, де різні складові, такі як культура, соціальні класи і інституції, взаємодіють та формують загальну структуру і функціонування (Бурдьє, 2003).

Концепція «подвійної структуризації» (Bourdieu, 1990) базується на ідеї того, що соціальна реальність складається, з одного боку, з об'єктивних соціальних відносин, таких як розподіл різних ресурсів, і, з іншого боку, з уявлень людей про ці відносини та навколишній світ, тобто індивідуального сприйняття.

Іншим поняттям, на яке слід зважити при вивченні поведінки людей у громад, є *габітус*, яке охоплює як засвоєні, так і набуті моделі поведінки, які люди розвивають через свій життєвий досвід, особливо через ранню соціалізацію в сім'ї та освіті. За Бурдьє, *габітус* формується в соціальному контексті та залежить від класової належності, освіти, сімейного виховання та інших соціальних та економічних факторів. Він діє як внутрішній компас, що спрямовує індивіда в соціальному просторі, дозволяючи адаптуватися до різних соціальних ситуацій без необхідності свідомого розгляду кожної ситуації окремо.

Габітус, як внутрішні схеми сприйняття, оцінки та класифікації, виступає ключовим поняттям у розумінні постійної зміни та відтворюваності світу в практиках індивіда. Ці соціальні відносини, внутрішні для індивіда, перетворюються на схеми відтворювання практик, що в свою чергу впливають на зовнішні структури через процес екстеріоризації, яка відбувається через відтворюваність соціальних практик агентами.

Габітус також допомагає пояснити, чому індивіди з різних соціальних класів мають тенденцію до певних видів поведінки, уподобань, смаків та життєвих стилів. Він вказує на стабільність певних моделей поведінки та вибору в житті людей, які можуть бути передані з покоління в покоління, але при цьому залишаються здатними до змін під впливом нових досвідів та умов.

Концепції Бурдьє мають суттєве значення для вивчення питань згуртування мешканців територіальної громади. Його концепція «подвійної структури» вказує на взаємодію між об'єктивно наявними соціальними структурами та уявленнями людей. Габітус, як ключове поняття Бурдьє, відображає внутрішні схеми сприйняття та дії особистості, що визначають її взаємодію з громадою та формування соціальних практик. Ці концепції допомагають зрозуміти, які фактори впливають на згуртування мешканців територіальної громади, а також роль індивідів у процесі формування та зміни соціальних структур на рівні громади.

Соціально-екологічні підходи

У закордонній соціальній роботі поширено використання соціально-екологічних підходів, які вважають продовженням теорії систем. Вони розглядають суспільство як складну систему, взаємодія якої з навколишнім середовищем має важливий вплив на її функціонування.

У цілому, екологічний підхід до соціальної роботи, базуючись на теорії систем, дозволяє розуміти, як множинна взаємодія людини з іншими людьми, їхніми сім'ями, громадами та суспільством впливає на її функціонування (Jack, 2000; Ungar, 2002).

Він допомагає вивчити, як людина сприймає ці свої взаємодії і які ресурси можна отримати у різних підсистемах. Важливою є й робота з громадою над зміною середовища у ній, над вирішенням соціальних чи екологічних завдань на всіх рівнях.

Американський учений **Джон Падрек**, який представляє погляди науковців того часу, стверджує, що соціально-екологічний підхід в соціальній роботі передбачає дотримання концепції «людина в середовищі» та планування і здійснення роботи з клієнтом на всіх рівнях (індивідуальний; рівень сім'ї; рівень малої групи; інституційний; рівень громади), враховуючи вплив людських факторів та факторів середовища (Pardeck, 1988).

Нам імпонує думка автора, що громада розглядається як екосистема клієнта соціальної роботи, а сам клієнт – її невід'ємна частина. Дослідник зазначає, що негативне середовище призводить до виникнення різноманітних соціальних проблем, вирішення яких не можливе без впровадження змін в самому середовищі.

Падрек наголошує, що такий підхід можна вважати холістичним, цілісним та таким, що дозволяє забезпечити баланс між людиною та середовищем, таким чином забезпечивши комплексний та ефективний соціальний вплив.

У нашому дослідженні ми також звертаємо увагу на погляд американського вченого **Мюррея Букчин** щодо соціальної екології, яка розглядає суспільство як екосистему, де всі елементи мають рівне значення для створення здорового та стабільного середовища (Bookchin, 2007).

Букчин наголошує, що соціальне і природне нерозривно пов'язані, при цьому процес самоорганізації елементів екосистеми постійно змінює їхню взаємодію. Він вважає, що люди створюють середовище, яке відповідає їхньому способу існування.

Соціально-екологічний підхід передбачає розв'язання соціальних і екологічних завдань на різних рівнях. На політичному рівні, це включає екологічну політику, що ґрунтується на принципах прямої демократії, де громадяни мають можливість приймати рішення, що стосуються екологічних питань. На муніципальному рівні це передбачає розвиток

самоврядування та залучення громадян до прийняття рішень щодо розвитку місцевих територій. На інституційному рівні, важливою є організація громадських зборів, де громадяни можуть обговорювати екологічні питання та знаходити спільні рішення. На індивідуальному рівні, соціально-екологічний підхід вимагає активного громадянства, де кожен індивід має свою роль у створенні екологічного суспільства.

Букчин узагальнює, що добробут планети і розвиток суспільства взаємозалежні. Це означає, що для досягнення стійкого розвитку необхідно створити симбіоз між людиною та природним середовищем, де рішення, що приймаються на соціальному рівні, враховують екологічні наслідки. Соціально-екологічний підхід визнає, що збереження природи та розвиток суспільства є взаємопов'язаними завданнями, і їхнє вирішення можливе лише за умови активної участі громадян та впровадження принципів сталого розвитку.

Соціально-екологічний підхід дає можливість розуміти мобілізацію громад як процес, в якому взаємозв'язок між соціальними та екологічними аспектами грає важливу роль. Цей підхід сприяє розвитку узгоджених стратегій та інтервенцій, спрямованих на задоволення потреб громади, залучення громадськості до активної участі та побудову екологічно сталого суспільства.

★ Синергетичні підходи

З огляду на динамічність та нелінійність розвитку територіальної громади як складної відкритої системи доцільним для дослідження самоорганізаційних процесів і взаємодій, зокрема й згуртування, у локальній спільноті може бути застосування синергетичних підходів.

Розглянемо деякі фундаментальні принципи синергетичного підходу, які можуть бути застосовані при вивченні згуртування громади. Наразі територіальні громади як соціальні системи демонструють прояв цих принципів як в історичному розвитку, так і системному аналізі їх життєдіяльності.

Синергетика – загальнонаукова, трансдисциплінарна теорія, яка вивчає процеси самоорганізації в різноманітних системах.

Наведемо узагальнений, але не вичерпний перелік принципів синергетики, який міститься у науковій літературі (Бойко, 2018; Калініченко, 2006; Ковтун & Терещенко, 2021; Письменний, 2009; Спасів, 2019). Зокрема, він охоплює наступне:

1. *Взаємодія елементів та динамічна рівновага:* Синергетика вказує на те, що різні елементи громади взаємодіють, залежать один від одного та можуть взаємозамінюватися

для забезпечення функціонування системи. Це дозволяє розуміти громаду як цілісну структуру, де характеристики виникають з їх взаємодії та взаємозв'язку, а структурна стійкість дозволяє громаді протистояти зовнішнім впливам.

2. *Динамічна ієрархічність*: Вказує на те, що у громаді присутня ієрархічна структура, яка змінюється з часом внаслідок взаємодії та еволюції її складових частин, структур та процесів. Це означає, що в громаді можуть виникати нові рівні організації, або існуючі рівні можуть змінювати своє становище та функції внаслідок внутрішніх або зовнішніх впливів.
3. *Когерентність*: Цей принцип передбачає розгляд когерентності внутрішніх процесів у системі, що надає здатність до самоорганізації. Когерентність означає, що частини системи проявляють властивості, яких немає у окремих елементів, вони прагнуть до кооперативності. Це вказує на необхідність досліджувати синергетичну кооперацію та узгодженість складових соціальної практики громади.
4. *Самоорганізація*: Цей принцип означає дослідження здатності громади організовуватися та адаптуватися до змін без централізованого керівництва. Громада розвиває механізми саморегуляції, що дозволяють їй адаптуватися до змін у середовищі та забезпечувати своє існування.

5. *Постійні флуктуації*: Цей принцип вказує на безперервні зміни та коливання у громаді, що виникають як реакція на зміни в її середовищі та внутрішній динаміці. Флуктуації можуть бути як малими, так і значними, і вони впливають на структуру та функціонування громади, а також на її взаємодію з навколишнім середовищем.
6. *Точка біфуркації*: Цей принцип вказує на критичний пункт або момент у розвитку громади, коли відбувається зміна напрямку чи характеру подальшого розвитку. Точка біфуркації може виникнути внаслідок зовнішніх (наприклад, воєнні дії, зміна політики) або внутрішніх факторів, і вона визначає подальший шлях розвитку громади. Розуміння критичних моментів у життєвому циклі громади важливе для прогнозування та управління її розвитком.
7. *Системний атрактор*: Цей принцип вказує на стійку структуру або стан, до якого притягується система внаслідок своїх внутрішніх динамічних процесів. Системний атрактор визначає основний шлях розвитку громади і вказує на ті стабільні умови, які вона намагається досягти у своєму функціонуванні. Розуміння атракторів дозволяє керувати розвитком громади, сприяючи досягненню її цілей та утриманню стабільності.
8. *Поліваріантність розвитку*: Цей принцип вказує на те, що розвиток громади може мати різні альтернативні шляхи або сценарії, які не завжди є передбачуваними або лінійними. Він підкреслює важливість урахування

нелінійних ефектів та взаємозв'язків між різними факторами у розвитку громади.

Дослідження згуртування територіальної громади у межах синергетичного підходу може охоплювати елементи інших концепцій і методів, як-от: нелінійності, випадковості, непередбачуваності, недетермінованості вибору системою того чи іншого шляху розвитку в період біфуркації, законів функціонування складних структур у періоді спокою, еволюції та уявлень про характер еволюції систем.

Саме синергетичні підходи важливі для вивчення згуртування громади в умовах війни та інших надзвичайних ситуацій. Стабілізація стану громади здійснюється за допомогою віднаходження, розвитку нових цінностей, правил поведінки, соціальних інститутів. Це передбачає пошук локальної відповіді на певні проблеми, що постають у територіальній громаді. Тому під час аналізу самоорганізаційних процесів, що відбуваються в складних відкритих системах, одне із головних завдань – це пошук атракторів.

Застосування системно-синергетичних підходів до вивчення згуртування територіальної громади дає змогу: зрозуміти складність процесів упорядкування множинних соціальних відносин і підсистем територіальної громади; розглянути, які системні атрактори та цінності відіграють системоутворюючу роль.

Інституційні підходи

Оскільки територіальну громаду розглядають як соціальний інститут, вивчення соціальних практик у таких громадах також спирається на інституційні та неінституційні підходи.

У межах *інституційних підходів* громаду розглядають її як систему формальних та неформальних правил, норм, процедур, традицій і звичаїв, які регулюють поведінку та взаємодію її членів.

На думку **Наталії Паніної** (2008), аналіз процесів інституціоналізації можливий з огляду на три аспекти. Першим аспектом є процес становлення та прийняття суспільством нових соціальних правил, які включають закони, нормативні структури, традиції та ритуали. Другий аспект відображає створення організаційних структур, які відповідають за артикуляцію та порядок дотримання цих правил, що створюють соціальну інфраструктуру інституціоналізованої поведінки. Цей аспект охоплює формування ставлення масових суб'єктів до соціальних правил та організаційних структур, що відображає їх згоду з певним інституційним порядком.

Результатом генералізації нових цінностей і їх прийняття більшістю членів суспільства є необхідність легітимації, нормативно-правового закріплення, цих цінностей. То-

му інституційні підходи ґрунтується, зокрема, на творчому доробку **Макса Вебера** щодо вимірів легітимації, тобто процесу визнання і прийняття цих правил та норм членами громади як обов'язкових і відповідних:

1. Культурна легітимація виражається у генералізованих цінностях і сенсах, які визнаються та приймаються членами громади.
2. Нормативно-правова легітимація базується на правових нормах, які конкретизують ці цінності та встановлюють правила поведінки.
3. Структурна легітимація включає статусно-рольові взаємовідносини та поширеність практик, що приймаються у формуванні інституцій спільноти.
4. Легітимність через габітуалізацію виражається у безумовному дотриманні неперспективних цінностей навіть у найскладніших обставинах (Макеев, 2003).

Неоінституційні підходи, зі свого боку, акцентують на неформальних аспектах громадського життя та взаємодії, що не обмежуються офіційними правилами і нормами.

При застосуванні цих підходів до вивчення територіальної громади увагу слід звертати на різноманітні аспекти соціальної взаємодії, таких як культурні та ідентичність, зв'язки між людьми, взаємодія в межах спільноти та інші фактори, що формують суспільність. Ці підходи наголошують на значенні неформальних відносин, взаємодії та

культурних чинників у формуванні і функціонуванні громадських структур та інститутів. Вони враховують вплив індивідуальних і групових переконань, цінностей та інших аспектів соціальної життєдіяльності на структуру та динаміку громад (Morris, 1979).

Важливим для вивчення практик територіальної громади є поняття «соціального капіталу».

Це поняття було введено в обіг **П'єром Бурдьє** у роботі «Форми капіталу» (Bourdieu, 1983) для позначення соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом отримання вигод. Цей капітал являє собою сукупність потенційних чи реальних ресурсів, які накопичує кожен індивідуум чи група людей завдяки стійкій мережі певних інституціоналізованих зв'язків або відносин взаємного визнання, довіри. Тобто дослідник розглядає соціальний капітал як ресурс, завдяки якому кожна людина має певні можливості, переваги.

Як вважає **Роберт Патнем** (Putnam, 2001), один з провідних теоретиків концепції соціального капіталу, такий капітал складається із активних взаємозв'язків між людьми, в межах яких спільні цінності та довіра пов'язують членів мереж і громад, роблять можливою їх взаємодію. Тобто соціальний капітал, за його уявленнями, це сукупність норм, цінностей, відносин, зв'язків між людьми.

Неоінституційні погляди на соціальні практики у територіальній громаді виразно відстежуються у **Елеонор Остром** (2012). Описуючи історично стійкі приклади самоорганізованих територіальних громад як користувачів спільних ресурсів науковець звертала основну увагу на процес створення та еволюції інституцій, тобто правил, за якими відбувається відбір та розподіл спільних ресурсів, моніторинг цього процесу та накладання санкцій на порушників зазначених правил.

На думку дослідниці, згуртування та колективні дії буде успішною лише тоді, коли всі члени територіальної громади зацікавлені у продовженні діяльності спільного ресурсу і поділяють норми взаємодії та довіри, створюючи тим самим соціальний капітал, і саме ці виміри мають стати основою для вивчення процесів самоорганізації у громаді.

Інституційні підходи розглядають згуртування громади через призму формальних та неформальних правил, норм, процедур та традицій, які регулюють її поведінку та взаємодію. За їхньою логікою, це дослідження включає аналіз культурних, нормативно-правових, структурних та легітимізаційних аспектів громадської організації. Неоінституційні підходи, у свою чергу, акцентують увагу на самоорганізаційних процесах у громаді та вивченні їхніх історично стійких прикладів, зокрема, на розвитку соціального капіталу та взаємодії між членами громади.

Конфліктологічні підходи

Сучасна соціальна робота, зокрема, робота з громадами спирається на таку концепцію як колективне наснаження (Sadan, 1997; Strategic Scrutiny Group, 2019). Інші назви концепції – імпаурмент, надання додаткових повноважень, розширення повноважень, активізація). Ця концепція ґрунтується на конфліктологічних підходах (марксистизм, радикальний фемінізм, критична педагогіка тощо), які мають трансформаційний характер і покликані протидіяти соціальній, гендерній, расовій та іншим видам нерівності. Саме тому застосування ідей цих підходів до вивчення соціальних практик у територіальних громадах видається цілком виправданою.

При розгляді згуртування територіальної громади в контексті конфліктологічної парадигми фактично йдеться про соціально-радикальну модель соціальної роботи, описану С. Алінським (Alinsky, 1971), Д. Расселс-Ерліхом та Ф. Ріверою (Russel-Erlich & Rivera, 1986). Ця модель заперечує психологічні пояснення соціальних проблем людей і закликає до розгляду балансу влади, використання структурних засобів розв'язання проблем, колективних дій. Діяльність соціальних працівників в цьому контексті концептуалізується як чинник, що сприяє здійсненню спільних колективних дій, спрямованих на розвиток самосвідомості клієнта, позитивні зміни в громадах.

У ХХІ столітті соціально-радикальна модель набула подальшого розвитку. Вона просувається, зокрема, такими науковцями, як М. Кармалі та Д. Йонссон (Kamali & Jönsson, 2019), М. Лавалетт (Lavalette, 2011), Н. Фрезер (Fraser, 2007) та ін. У фокусі ідей – формування глобально-го бачення справедливого та гідного життя для всіх, що має виразну егалітарну орієнтацію, покликану протистояти соціальній ієрархії та ринковим відносинам на всіх рівнях, зокрема, й у локальній спільноті.

Відповідно у фокусі дослідження, заснованого на конфліктологічних підходах, повинні перебувати владні стосунки та ресурси в громаді, динаміка та практика їх змін, рівень залучення різних груп у громаді до трансформації політико-інституційних і соціальних відносин. Ці практики спрямовані на перерозподіл ресурсів, захист дискримінованих груп та протидію соціальній ексклюзії.

Конфліктологічні підходи надають можливість глибоко вивчати соціальні практики у громаді, зокрема згуртування, через призму владних стосунків, розподілу ресурсів та динаміки трансформації. Ці підходи дозволяють розглядати згуртування як процес, що може бути викликаний конфліктами, але також як можливість для колективних дій та змін у громаді, спрямованих на захист дискримінованих груп та подолання соціальних нерівностей. Вони допомагають розкрити важливі аспекти владних структур, ресурсів та способів мобілізації громади для досягнення спільних цілей.

☒ У науковій літературі сформувались різноманітні підходи до вивчення соціальних практик у територіальній громаді. Кожен із них робить важливий внесок у розуміння та аналіз явищ, пов'язаних зі згуртуванням громади.

– Системний підхід, що ґрунтується на загальній теорії систем, структурно-функціональній теорії та концепції «подвійної структуризації», допомагає розглядати громаду як складну систему зі взаємопов'язаними елементами.

– Соціально-екологічні підходи, які враховують взаємозв'язок між соціальними та екологічними факторами в житті громади, допомагаючи розуміти вплив середовища на соціальні практики та взаємодію між людьми та їх оточенням, природою та зовнішніми чинниками.

– Синергетичні підходи, які допомагають розглядати громаду як динамічну систему, в якій взаємодія між різними складовими елементами зумовлює виникнення нових явищ та структур.

– Інституційні та неоінституційні підходи, зокрема, дослідження соціального капіталу, дозволяють розглядати важливі аспекти взаємодії та співпраці в громаді, а також вплив соціальних норм і структур на її функціонування.

– Конфліктологічні підходи відображають динаміку владних стосунків та ресурсів у громаді, а також спрямовані на захист дискримінованих груп та протидію соціальній ексклюзії.

Різнманітність підходів до вивчення соціальних практик у громаді свідчить про складність цього явища та необхідність врахування різноманітних факторів, що впливають на формування та функціонування структур громади.

1.2. Концепції згуртованості та згуртування громади, колективних дій

Осмислення процесу згуртування територіальної громади можливе на основі вивчення сучасних поглядів на згуртованість громади як певний стан взаємодії та співпраці між членами громади, рівнів та чинників, що визначають цей стан.

При цьому згуртування розглядається як процес досягнення згуртованості громади. Цей процес може бути як ретельно спланованим, так і спонтанним, некерованим. Це складне явище, яке досліджується з різних теоретичних перспектив.

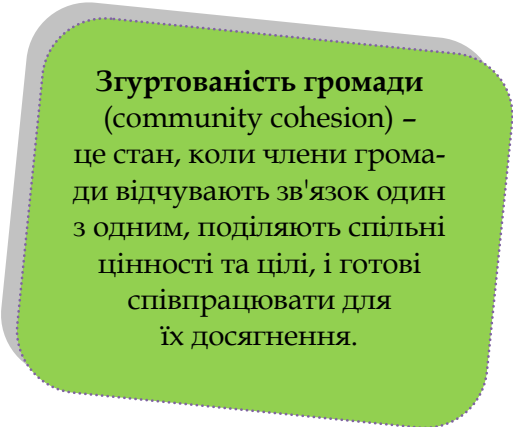
Розуміння різних концепцій та факторів, що впливають на згуртування, є ключовим для розробки ефективних стратегій його розвитку.

★ Концепція «згуртованості громади»

При обговоренні процесів згуртування громади слід насамперед звернути увагу на базове розуміння того, яку саме громаду слід вважати згуртованою.

У нашій роботі ми послуговуємось ідеями, висловленими низкою закордонних науковців (Blake et al., 2008; Burnett, 2004; Mouratidis & Poortinga, 2020; Robinson, 2005).

За даними літератури (Головка, 2020; Ledwith, 2020; Mouratidis & Poortinga, 2020) для визначення рівня згуртованості громади можуть бути використані такі **критерії**:

Згуртованість громади
(community cohesion) – це стан, коли члени громади відчують зв'язок один з одним, поділяють спільні цінності та цілі, і готові співпрацювати для їх досягнення.

1. *Участь у громадських заходах*: Це включає участь у зборах, мітингах, громадських обговореннях, благодійних акціях тощо.
2. *Рівень взаємодії і співпраці*: Визначається шляхом оцінки кількості та якості спільних проектів, ініціатив та заходів, які реалізуються спільно у громаді.

3. *Рівень довіри*: Вивчення рівня довіри між членами громади є корисним показником згуртованості.
4. *Відчуття приналежності і ідентифікація*: Це включає ступінь, до якої люди відчують себе частиною громади і ідентифікуються з її цілями і цінностями.
5. *Лідерство та співробітництво*: Оцінка ефективності лідерства та рівня співробітництва може вказати на рівень організованості і згуртованості громади.
6. *Участь у прийнятті рішень*: Важливо визначити, наскільки широко члени громади залучені до процесів прийняття рішень та чи відчують вони, що їхні думки і погляди враховуються.
7. *Співпраця в управлінні ресурсами*: Оцінка співпраці у використанні та управлінні ресурсами, такими як фінанси, майно, інфраструктура тощо, може також вказати на рівень згуртованості громади.

Можна умовно виокремити різні рівні згуртованості громади, які відображають різні стадії розвитку та динаміку внутрішнього життя громади, - високий, середній та низький.

На *рис.1.1* представлено характеристики кожного з рівнів згуртованості.

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

Слабкий рівень

- Може бути відсутність взаємодії та взаєморозуміння між членами громади.
- Відсутність спільних цінностей або ідентичності, що об'єднує людей.
- Недостатня розуміння потреб та інтересів інших членів громади.

Середній рівень

- Може спостерігатися обмежена співпраця та взаємодія між членами громади.
- Існують окремі групи або спільноти в громаді, які мають власні цінності та інтереси, але можуть виявляти деяку спільність в діяльності

Високий рівень

- Характеризується великою взаємодією та співпрацею між членами громади.
- Існує взаємне відчуття відповідальності та підтримки між членами громади.
- Члени громади ділять спільні цінності, цілі та інтереси, і працюють разом для досягнення спільних результатів.

Рис. 1.1. Рівні згуртованості громади

Як впливає з проаналізованої раніше літератури щодо теоретичних поглядів на громаду, на згуртованості територіальної громади позначаються **різноманітні ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні) чинники**, зокрема такі:

1. *Спільні цінності і ідентичність*: Якщо члени громади поділяють спільні цінності, переконання та ідентифікують себе як частину однієї спільності, це може сприяти вищому рівню згуртованості.
2. *Соціальні взаємодії і співпраця*: Рівень взаємодії та співпраці між членами громади позначається на їхній згуртованості. Чим більше спільних проєктів, заходів або ініціатив вони реалізують разом, тим сильніша згуртованість.
3. *Лідерство та співробітництво*: Ефективні лідери можуть об'єднувати громаду навколо спільних цілей та стимулювати взаємодію. Крім того, сприятливі умови для співробітництва та комунікації також сприяють згуртованості.
4. *Економічний статус і рівень освіти*: Соціально-економічні фактори, як-от дохід та освіта членів громади, можуть впливати на рівень згуртованості. Наразі вважається, що вищий економічний статус та освітній рівень людини може сприяти активнішій участі у громадському житті.

5. *Культурні та релігійні чинники*: Культурні та релігійні традиції можуть також впливати на згуртованість громади. Групи зі спільною культурою або релігійними переконаннями частіше співпрацюють та підтримують один одного.
6. *Зовнішні загрози або виклики*: Іноді зовнішні загрози або виклики можуть об'єднати громаду, спонукуючи її до спільних дій та координації для розв'язання проблем.

Розуміння концепції згуртованості громади важливе для вивчення стратегій та моделей згуртування громади з наступних причин:

- *Орієнтація на мету*: Розуміння сутності згуртованості допомагає визначити мету та цілі стратегій та моделей згуртованості громади. Воно дозволяє врахувати, що саме має бути досягнуто через згуртованість громади і які показники відображають цей процес.
- *Вибір оптимальних методів*: Розуміння цієї концепції допомагає вибрати оптимальні методи та стратегії для досягнення цілей. Це охоплює вивчення різних моделей згуртованості та їхніх плюсів і мінусів у конкретному контексті.
- *Оцінка ефективності*: Знання концепції також дозволяє ефективно оцінювати результати застосування стратегій та моделей згуртованості. Воно допомагає ви-

значити, наскільки успішно громада досягає своїх цілей та виявити можливі шляхи покращення.

- *Управління ризиками і викликами:* Це також допомагає глибше зрозуміти можливі ризики і виклики, що можуть виникнути під час реалізації стратегій згуртованості, дає змогу підготуватися до них і вчасно реагувати на них.

Згуртованість громади - це ступінь взаємодії, співпраці та відчуття приналежності серед членів громади. Це поняття описує міру єдності, взаємоповаги та спільної ідентичності в громаді. Згуртованість може виявлятися через спільні цінності, традиції, взаємну допомогу та участь у спільних ініціативах.

Розуміння концепції згуртованості громади є ключовим для ефективного вивчення та впровадження стратегій та моделей згуртування громади, що сприяє досягненню крапкових результатів у розвитку громади.

★ Концепція «згуртування громади»

Коли ми ведемо мову про згуртованість громади, то маємо на увазі певний стан її єднання. У той час, як згуртування громади – це процес об'єднання членів громади навколо спільних цілей, інтересів та цінностей. Цей процес може бути спрямований на вирішення конкретних проблем або потреб громади, підвищення її самодостатності та розвитку.

З урахуванням спрямованості процесу згуртування вирізняють:

- **Інструментальне згуртування:** ґрунтується на прагматичних міркуваннях та спільних вигодах.
- **Емоційне згуртування:** ґрунтується на почуттях солідарності, приязні та емпатії.
- **Нормативне згуртування:** ґрунтується на спільних цінностях, нормах та очікуваннях.

У науковій літературі (Bispo Júnior & Morais, 2020; Channell, 2000; Ledwith, 2020; Muzyamba et al., 2017) наявні різноманітні трактування та підходи до згуртування громади. Аналіз цих підходів дає підстави визначити п'ять основних груп смислових конструктів, які відображають різні аспекти згуртування громади:

1. *Ідентичність:* включає такі елементи, як пріоритети, потреби та різноманітність громади.
2. *Участь населення:* охоплює залучення населення, участь населення, низьку вартість участі, наділення повноваженнями та консультацію із населенням.
3. *Співпраця та об'єднання:* включає співпрацю між населенням та професійною спільнотою, співробітництво, коаліції всередині громади та підтримку рівних.
4. *Розвиток потенціалу:* охоплює використання внутрішніх ресурсів, стратегію розвитку громади, підтримку громади, адвокацію, лідерів серед населення та використання локального знання.

5. *Соціальні зміни*: включає співпрацю для колективної дії, інтервенції щодо зміцнення здоров'я, спільні зусилля та вплив та контроль над ситуацією в громаді.

Результати аналізу можна систематизувати в теоретичну модель згуртування громади (*рис. 1.2*), на яку ми в подальшому спираємось у своїй роботі.

Рис. 1.2. Різні аспекти згуртування громади

Згуртування може відбуватись у низці форм, які вирізняються різним рівнем участі населення та планованістю дій.

1. Розвиток громади (Community Development)

- **Суть:** Комплексний процес, спрямований на покращення загального добробуту та життєвих умов у певній громаді.
- **Характерні риси:**
 - Ретельно спланований, довгостроковий та системний підхід.
 - Участь та активізація мешканців.
 - Співпраця з різними стейкхолдерами (громадськими організаціями, владою, бізнесом).
 - Фокус на самостійність та стійкість громади.
- **Приклади:**
 - Проведення освітніх програм та тренінгів.
 - Розвиток інфраструктури та покращення соціальних послуг.
 - Створення та підтримка місцевих ініціатив.

2. Організація громади (Community Organisation)

- **Суть:** Процес об'єднання людей у групи та створення структури для спільного вирішення проблем.
- **Характерні риси:**
 - Створення формальних та неформальних груп.

- Розвиток лідерських якостей та навичок співпраці.
- Адвокація та представлення інтересів громади.
- Створення та підтримка мереж взаємодії.
- **Приклади:**
 - Створення ОСББ або ради громади.
 - Організація волонтерських рухів та груп самодопомоги.
 - Проведення кампаній та акцій.

3. Мобілізація громади (Community Mobilisation)

- **Суть:** Процес активізації та залучення людей до участі у певній діяльності або кампанії.
- **Характерні риси:**
 - Короткостроковий та фокусний підхід.
 - Інформування та просвітництво мешканців.
 - Заохочення до активної участі та прийняття рішень.
 - Створення відчуття єднання та спільної відповідальності.
- **Приклади:**
 - Проведення інформаційних кампаній та акцій.
 - Організація зборів та протестів.
 - Збір коштів та ресурсів для вирішення спільних проблем.

4. Самоорганізація громади (Community Self-Organisation)

- **Суть:** Процес самостійного об'єднання людей та ініціювання ними змін без зовнішнього втручання.
- **Характерні риси:**
 - Ініціатива та відповідальність лежить на самих мешканцях.
 - Використання власних ресурсів та можливостей.
 - Створення горизонтальних зв'язків та самоврядування.
 - Розвиток автономії та стійкості громади.
- **Приклади:**
 - Створення самодіяльних груп та артільей.
 - Організація спільних проєктів та заходів.
 - Взаємодопомога та самопідтримка.

Умовно ці форми згуртування громади можна представити у вигляді своєрідного континууму – від найбільш планованого та довгострокового процесу у вигляді розвитку громади до найбільш спонтанного, самокерованого у вигляді самоорганізації громади (*рис. 1.3*). Участь соціальних працівників та інших фахівців з розвитку громади, зазвичай, найчастіше відбувається при використанні перших трьох форм.

Важливо зазначити, що ці форми не є виразно розмежовані та можуть перетинатися. Вибір певного підходу залежить від контексту, цілей та потреб конкретної громади.

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

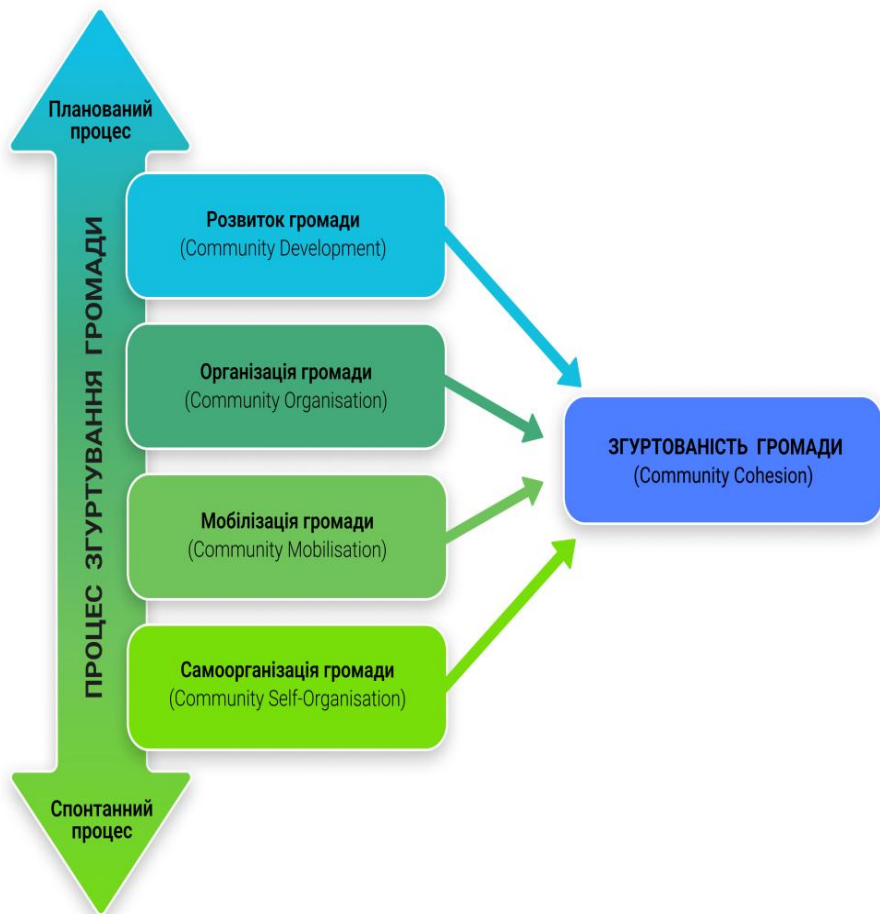

Рис. 1.3. Континуум форм згуртування громади

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

У згуртованій громаді відбувається активний процес об'єднання людей навколо спільних цінностей та інтересів. Цей процес може спрямовуватися на розв'язання конкретних проблем чи задоволення потреб громади, а також на підвищення її розвитку.

Згуртування громади спирається на такі смислові константи, як: ідентичність, участь населення, співпрацю та об'єднання, розвиток потенціалу та соціальні зміни.

Форми згуртування громади варіюються від планованих і довгострокових, таких як розвиток громади, до більш спонтанних і самокерованих, як самоорганізація громади. Вибір конкретного підходу залежить від потреб та контексту громади.

★ Теорії соціальної та колективної дії

Для розуміння процесів згуртування громади важливими є теорії соціальної та колективної дії. Ці теорії надають інструменти та концептуальні рамки для аналізу процесів, що відбуваються в громаді, та допомагають в розробці стратегій для підтримки та зміцнення згуртованості громади.

Теорія соціальної дії – це підхід в соціології, що розглядає соціальну поведінку людей як активний процес, що виникає внаслідок взаємодії між індивідами та їх оточенням.

Автором цієї теорії вважається німецький соціолог **Макс Вебер**. Науковець описує людські дії з огляду на значення, яке люди надають цим діям та зв'язку цих дій з минулими, теперішніми чи майбутніми діями інших. Німецький соціолог визначає, що соціальна дія виникає, з одного боку, як результат боротьби між індивідом та його інтересами й соціумом та спільним благом, а з іншого боку – як результат гармонізації кола особистих потреб та добробуту спільноти, в якій проживає людина, тобто громади (Weber, 2019). Така наукова позиція, дає нам підстави стверджувати, що люди адаптують свої дії відповідно до соціального контексту та відповідно впливають своїми діями на інших, змінюючи середовище.

Вебер розрізняє **чотири типи соціальної дії**:

- 1) дія, орієнтована на ціль (англ. – goal-rational): людина, яка діє за такою мотивацією, враховує очікувані наслідки та обирає дії, які найефективніше допоможуть досягти цієї мети;
- 2) ціннісно-орієнтована дія (англ. – value-rational): така соціальна дія відбувається відповідно до ідеалів та внутрішніх переконань і відображає певний етичний кодекс або систему цінностей;
- 3) афективна або емоційна дія (англ. – affective): характеризується впливом емоцій на поведінку людини; людина діє під впливом своїх почуттів, емоцій та стану, а не раціонального обґрунтування;

- 4) традиційна дія (англ. – traditional): описує дії, які ґрунтуються на звичаях та традиціях, переданих від покоління до покоління; Людина, яка діє за такою мотивацією, слідує усталеним нормам і правилам, без необхідності або бажання їх аналізувати або змінювати.

Важливо розуміти, що ці типи дій не є взаємовиключними і можуть співіснувати в різних ситуаціях або у різних аспектах поведінки однієї людини. Зауважимо також, що наведена типологія має скоріше теоретико-методологічний характер та може бути основою для імплементації теорії соціальної дії.

Варто зазначити, що оскільки головною метою практичної діяльності із соціальної роботи найчастіше є вирішення актуальних соціальних проблем, в практиці соціальної роботи ми зазвичай маємо справу із соціальною дією перших двох типів або їх комбінацією.

Децю іншу інтерпретацію соціальної дії пропонує американський соціолог **Талкот Парсонс** (Parsons, 1975). Відмінність полягає в тому, що Вебер більше зосереджувався на ролі індивідуальних цілей та значень у соціальній дії, тоді як Парсонс підкреслював роль соціальних норм, структур та контексту.

Згідно з Парсонсом, **соціальна дія складається з кількох ключових компонентів.**

- Першим з них є «діюча особа», яка може виступати як «Его» або «Альтер-Его». «Его» - це особа, яка ініціює дію, тоді як «Альтер-Его» - це особа або група, на яку спрямована дія або яка її сприймає.
- Другий компонент - «мета дії»- відображає суб'єктивне бачення особи про результати або цілі своєї дії. Це те, до чого людина прагне або сподівається досягти шляхом своєї поведінки.
- Ситуація дії - це умови та обставини, в яких відбувається дія. Це може включати фізичне оточення, соціальний контекст, а також доступні ресурси та можливості для дії.

Нормативна орієнтація дії визначається як вербальний опис конкретного ходу дій або теоретичні принципи, які направляють поведінку людини. Це можуть бути правила, закони, моральні норми або інші культурні або соціальні норми, які впливають на вибір та спрямованість дії.

Важливо зауважити, що соціальна дія не зводиться до простої поведінки. Вона передбачає передумані вчинки, спрямовані на досягнення певної цілі або відповідь на певну ситуацію чи стимул.

Ця теорія дозволяє краще розуміти, які механізми лежать в основі соціальної взаємодії та які фактори впливають

на прийняття рішень та вчинки людей в різних ситуаціях. Вона також надає важливі інструменти для аналізу соціальних явищ та розробки стратегій для підтримки та зміцнення згуртованості громади.

Нам імпонує й позиція Р. МакРея, який наголошує, що соціальна робота використовує соціальну дію як інструмент досягнення бажаних соціальних змін або профілактику негативних соціальних явищ (MacRae, 1966). Науковець вважає, що соціальний працівник має бути посередником між клієнтом та інституціями під час впровадження змін.

В дослідженнях С. Кхіндуки та Б. Дж. Когліна (Khinduka & Coughlin, 1975) виокремлюються основні аспекти соціальної дії, зокрема обсяг змін, застосування влади та методики управління змінами.

Науковці асоціюють обсяг змін з цілями впровадження соціальних змін, починаючи з надання допомоги індивідуальному клієнту або реформування роботи конкретних інституцій, які спричиняють проблему, до глибоких змін, що передбачають ліквідацію таких інституцій.

Варто звернути увагу, що шкала соціальних змін починається із зміни в поведінці людини до зміни її середовища. Наше дослідження спрямоване на вивчення змін другого рівня (в організаційній структурі, соціальній політиці та розподілу ресурсів), які відбуваються в громадах унаслідок реформи децентралізації.

В окремих наукових дослідженнях висувуються припущення щодо існування перешкод для використання соціальної дії як методу досягнення соціальних змін, а саме: явна нестача влади, брак ресурсів, ідеологічні розбіжності тощо, які можуть підірвати дії громади (Tucker, 1965; Coleman, 1986). Вони стверджують, що соціальна дія не завжди може бути ефективним методом досягнення соціальних змін.

Такі висновки допомагають усвідомити складнощі та обмеження, з якими можуть стикатися організатори соціальних змін у процесі впровадження соціальної дії.

Теорія соціальної дії, розроблена Максом Вебером і доповнена іншими вченими, визначає соціальну дію як активний процес, що виникає внаслідок взаємодії між індивідами та їх оточенням. Ця теорія розрізняє різні типи соціальної дії та рівні соціальних змін. Розуміння різновидів дії дозволяє впливати на процеси згуртування громади для підтримки та зміцнення їхньої єдності та розвитку.

Американський економіст і соціолог **Менкурт Олсон** (Olson, 2012), автор теорії «колективної дії» дотримується думки, що людина є колективною істотою, тобто прагне бути частиною групи та взаємодіяти із представниками цієї групи. Олсон пропонує класифікацію груп відповідно до кількості учасників та щільності зв'язків між ними: групи можуть бути малими (розмір великої родини, тобто це люди, які мають міцні зв'язки та пряму регулярну взаємодію),

великими (більші розміри та слабші зв'язки) та федеративним (складаються із багатьох малих груп). Відповідно до цієї класифікації громади в Україні можна віднести до великих або федеративних груп.

Теорія колективної дії

- це підхід в соціології, який вивчає спільну діяльність груп людей, спрямовану на досягнення спільної мети або вирішення спільних проблем.

Науковець стверджує, що в групі завжди можна знайти ціль, що об'єднує задля досягнення спільного блага. Олсон визначає колективну дію як процес, коли група людей об'єднані спільною метою, на основі спільних цінностей, рухаються для досягнення бажаних змін.

Ще одним вихідним поняттям для нашого дослідження є «спільне благо», яке Олсон, витлумачує як ресурс, доступ до якого матимуть всі члени групи. Автор наголошує, що ніхто не може бути виключений або ізольований від спільного блага. В умовах децентралізації спільним благом для громади може бути доступ до соціальних послуг, відповідно до потреб населення.

Поділяючи в цілому підхід Олсона, дослідник К. Калхун (Calhoun, 2012) уточнює, що окрім спільного блага стимулами для функціонування групи можуть бути індивідуальні інтереси та розвиток соціальної репутації. Такі наукові погляди продовжують дослідження Вебера щодо визначення соціальної дії як гармонізації спільних та інди-

відуальних інтересів. Колхун виголошує, що комбінація індивідуальних та спільних інтересів полягає у розвитку спільного блага як інструменту для досягнення власного успіху. При цьому чим ближче для людини її оточення, тим більш очевидний її вплив на нього і тим більша вірогідність залучення індивідуума до колективної дії.

Зауважимо, що ми поділяємо позицію науковиці П. Олівер (Oliver, 1993), що визначальна складова колективної дії – це спільний інтерес або інтерес, що розділяє певна група людей. Типологія, запропонована нею, охоплює **чотири типи моделей колективної дії**:

- 1) моделі одного актора, які розглядають поведінку «групи» як визначену, задану;
- 2) моделі взаємозалежного об'єднання індивідуальних виборів у колективні дії;
- 3) моделі колективних рішень індивідів з різними інтересами;
- 4) моделі динамічної взаємодії між колективними акторами та їхніми опонентами.

За цією типологією колективна дія, як засіб досягнення спільного блага, може бути ефективною незалежно від розміру групи. Можна припустити, що для роботи в громадах найбільш ефективними будуть моделі колективних рішень та динамічної взаємодії, оскільки ці моделі забезпечують максимальне залучення населення з різноманітними ресурсами та потребами.

Сучасні дослідники, такі як Е. Гілхріст (Gilchrist, 2019), розглядають колективну дію як прояв мережових відносин у суспільстві, що сприяє суспільному обміну. Цей обмін відбувається через механізми, які згадуються також у теоріях співіснування в громаді (Torczyner, 2021), та сприяє формуванню структури територіальної громади. З виникненням та розвитком громадянського суспільства межі людської відповідальності розширюються, що призводить до різноманітного характеру колективних дій, що формуються як на основі раціональних, так і афективних (емоційних) компонентів.

Аналізуючи роботи різних авторів, можна виокремити кілька ключових тенденцій у критиці концепції «колективної дії». Дослідники, такі як Д. Хекаторн (Heckathorn, 1996) та Б. Обач (Obach, 2003), зазначають, що колективні інтереси не завжди призводять до колективних дій і тим більше до згуртування громади. Вони посилаються на приклади великих за чисельністю груп, які залишаються бездіяльними, навіть якщо у них є потенціал змінити своє становище. Ці дослідники вказують на різні соціальні дилеми та вплив різноманітних соціальних сил.

Актуальною для нашого дослідження вважаємо думку П. Драйера, який акцентує увагу, що окремі групи в середині громади мають обмежені ресурси та можуть вирішити лише окремі соціальні проблеми, але об'єднавшись населення громади може забезпечити собі доступ до всіх ресур-

сів громади та вирішити значно ширше коло соціальних питань (Dreier, 1996). Поряд з цим, науковець визначає наявність лідерів, які мають навички із розвитку потенціалу в громаді, як один із ключових факторів для застосування інструменту колективного наснаження.

Теорія колективної дії відображає важливість спільної дії та взаємодії для досягнення соціальних змін у громаді. Колективна дія дозволяє людям поєднувати свої зусилля, щоб вирішувати спільні проблеми, змінювати ситуацію в громаді та сприяти її розвитку.

Колективна дія є ключовим інструментом для розвитку взаємодії та вирішення складних суспільних проблем. Проте колективна дія, як і соціальна дія – як інструмент соціальної роботи в громаді – має певні обмеження, оскільки потребує визначення та створення умов для залучення населення громади, умови раціоналізації та координації цих дій, забезпечення факторів стратегічної взаємодії між учасниками колективної дії, визначення та впровадження необхідного типу колективної дії.

Вивчення концепцій «згуртованості громади» і «згуртування громади», теорій соціальної та колективної дії надає унікальний інсайт у механізми формування, взаємодії та зміцнення громад.

– Згуртованість громади розглядається як ключовий фактор для підтримки стабільності та розвитку суспільства. Вона відображає рівень єдності, спільних цінностей та взаємодії серед членів громади. Концепція згуртованості наголошує на важливості спільної ідентичності та взаємодії для досягнення спільних цілей.

– Згуртування громади окреслює процеси, які призводять до формування єдності та співпраці серед членів громади. Цей процес може включати в себе такі аспекти, як соціальна мобілізація, спільні інтереси та колективна дія. Розуміння цих процесів допомагає вирішувати проблеми та розвивати громаду в цілому.

– Теорія соціальної дії допомагає розуміти поведінку та взаємодію індивідів у суспільстві. Вона вказує на важливість соціального контексту та впливу соціальних факторів на поведінку людей. Ця теорія надає інструменти для аналізу та розуміння соціальних процесів в громаді. Такий підхід може бути корисним для соціальних працівників, які працюють з громадами та індивідуумами, щоб сприяти змінам та покращенню у їхньому середовищі.

– Теорія колективної дії розглядає спільні дії та взаємодію груп для досягнення спільних цілей. Вона підкреслює важливість спільної мобілізації ресурсів та координації дій для змін у суспільстві. Розуміння цієї теорії допомагає розвивати стратегії спільної дії та досягати позитивних змін у громаді.

1.4. Стратегії згуртування громади на основі сильних сторін

Стратегії згуртування територіальної громади на основі підходу, орієнтованого на сильні сторони, спрямовані на формування спроможності громади та розвиток її ідентичності як суб'єкта, здатного до розв'язання соціальних проблем та досягнення сталого розвитку.

Підхід на основі сильних сторін визнає значущість ресурсів навколишнього середовища та оточення людини або громади, він підтримує активну участь залучення всіх зацікавлених сторін до процесу розв'язання соціальних проблем.

До стратегій згуртування громади на основі сильних сторін відносять: стратегію участі громади; стратегію колективного наснаження; розвиток громад на основі ресурсів.

★ Підхід на основі сильних сторін

У нашому дослідженні використовується підхід, орієнтований на сильні сторони. Науковці відносять його до розвивальних, емансипативних або трансформаційних

підходів соціальної роботи (Midgley & Conley, 2010; Bellinger & Ford, 2022).

Підхід, орієнтований на сильні сторони – це цілісний і прагматичний підхід, заснований на принципах прав людини та соціальної справедливості, який розв'язує проблему бідності та соціально-економічної нерівності на рівні особистості, домогосподарств, громади та політики.

У межах цього підходу використовують різні форми роботи, зокрема соціальні інвестиції, розвиток громади, розвиток потенціалу, які побудовані на інтеграції мікро- та макропрактики.

Варто зазначити, що за твердженням дослідників (Weick et al., 1989; Gray & Rooyen, 2002; Rapp & Goscha, 2011), підхід має шість основних складових:

- 1) орієнтація на цілі;
- 2) оцінка сильних сторін;
- 3) ресурси навколишнього середовища/оточення людини чи громади;
- 4) оцінка сильних сторін з огляду на поставлену ціль;

- 5) взаємовідносини, розвиток сподівань та очікувань клієнтів соціальної роботи або громад;
- 6) свідомий вибір.

Однією з ключових характеристик підходу, орієнтованого на сильні сторони, є фокусування на цілях. Цей підхід спрямовує увагу на визначення конкретних соціальних завдань та розробку стратегій, які дозволять досягти цих цілей. З огляду на сильні сторони та потенціал особистості, громади та оточуючого середовища, соціальні працівники можуть стимулювати розвиток внутрішніх ресурсів та підтримувати позитивну самоідентичність.

Підхід, орієнтований на сильні сторони, визнає значущість ресурсів навколишнього середовища та оточення людини або громади. Він розглядає соціальні проблеми як складні системні взаємозв'язки, де ресурси та можливості навколишнього середовища можуть бути мобілізовані для досягнення позитивних змін. Цей підхід спонукає соціальних працівників оцінювати сильні сторони з урахуванням поставленої цілі та використовувати їх для підтримки та розвитку клієнтів соціальної роботи або громад.

Взаємовідносини, розвиток сподівань та очікувань клієнтів соціальної роботи або громад вважаються ще однією важливою складовою підходу, орієнтованого на сильні сторони. Цей підхід підтримує активну участь та

залучення всіх зацікавлених сторін до процесу розв'язання соціальних проблем, створюючи сприятливі умови для розвитку співпраці, сподівань та взаємної підтримки.

Особливу увагу в підході, орієнтованому на сильні сторони, приділяють свідомому вибору. Це означає, що соціальні працівники мають змогу обирати стратегії та методи роботи, які найкращим чином відповідають потребам та особливостям конкретної ситуації. Вони використовують свої професійні навички та досвід, а також співпрацюють з клієнтами та громадою, щоб досягти позитивних та стійких результатів.

Підхід, орієнтований на сильні сторони, визначається через **низку ключових принципів**, які розкривають його сутність (Pulla, 2017; Saleebey, 2013; Weick et al., 1989):

- 1) *принцип соціальної справедливості*, яким робить акцент на досягнення рівності для всіх соціальних груп, забезпечуючи їхні права, свободи та життєвий добробут;
- 2) *принцип прозорості* – відкритість і доступність інформації, що стосується життя громади та її членів, таких як бюджетний план, наявність соціальних послуг, стратегія розвитку громади та інші;
- 3) *принцип використання сили* – передбачає здійснення діяльності в рамках наданих повноважень та відповідальності без зловживання владою;

- 4) *принцип поваги* – визначає ставлення до кожної особистості як до цілісної та цінної;
- 5) *самоідентифікація через приналежність до громади* – передбачає усвідомлення громади як єдиного цілого, а самої особистості як частини цього цілого;
- 6) *принцип орієнтації на сили та можливості* є важливим аспектом цього підходу і полягає в сприйнятті громади як суб'єкта з власними ресурсами та можливостями для вирішення соціальних завдань, що перед нею стоять;
- 7) *принцип співпраці та партнерства*, який включає залучення всіх членів громади до процесу розвитку, сприяючи формуванню активної співпраці та партнерства.

Остаточною метою застосування підходу, орієнтованого на сильні сторони, можна вважати формування спроможності громади та розвиток ідентичності громади як суб'єкта, здатного до розв'язання соціальних проблем та досягнення сталого розвитку.

Орієнтація на сильні сторони в соціальній роботі уможливорює перегляд усталених стереотипів та негативних уявлень про громаду, дозволяє зосередитися на мобілізації її внутрішніх ресурсів. Це сприяє посиленню впливу соціальних працівників на громаду та сприяє побудові стійких партнерських відносин між громадою та професіоналами соціальної сфери.

Останніми десятиліттями підхід, орієнтований на сильні сторони, став популярним та впливовим напрямом у сучасній соціальній роботі. Закордонна література надає значний внесок у розуміння та розробку стратегій використання цього підходу (Столярик & Семигіна, 2024). Ідеї та концепції цього підходу відображаються у різних аспектах соціальної роботи та мають мету активізувати та розвинути внутрішні ресурси та потенціал громади.

Підхід, орієнтований на сильні сторони, має значний потенціал у соціальній роботі, оскільки він спрямований на активізацію внутрішніх ресурсів та потенціалу громади, що сприяє її самодостатності та розвитку. Він покликаний побудувати позитивні взаємовідносини, розвивати потенціал учасників громади та сприяти соціальному розвитку в широкому розумінні – як на рівні особистості, так і на рівні громади в цілому.

★ Стратегія участі громади

Одна зі стратегій, яка використовується в рамках підходу, орієнтованого на сильні сторони, – це участь громади (англ. “Community Participation”).

Ця стратегія сприяє формуванню активних громадських структур, залученню громадських лідерів та розвитку громадського самоврядування, а відтак і розбудові демократичних процесів у громаді (Arnstein, 1969; Bubb & Le Dé, 2022).

Участь громади, як один з напрямів макропрактики соціальної роботи, передбачає послідовне залучення членів територіальної громади до розв'язання нагальних соціальних проблем. Це здійснюється через:

Стратегія участі громади передбачає активне залучення мешканців та зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень та вирішення проблем, що стосуються їхнього життя та громадського благополуччя.

надання інформації; проведення консультацій; активне залучення; розвиток співпраці; розширення можливостей (відома як «**драбина участі**» громадян, запропонована американською дослідницею **Шеррі Арнстейн** (Arnstein, 1969). Ця драбина має 3 етапи з 8 ступенями (рис. 1.4).

Спочатку члени громади мають бути поінформовані щодо наявної ситуації та механізмів участі у прийнятті на рівні територіальної громади (наприклад: громадські слухання, петиції, звернення громадян тощо). Етап консультування передбачає навчання членів громади щодо вирішення актуальних соціальних проблем в громаді. Включення членів громади до життя громади може відбуватись шляхом проведення спільних соціальних проєктів або спільних заходів.

Рис.1.4. «Драбина участі» громадян (Arnstein, 1969)

Наступний етап – формування співпраці між основними суб'єктами в громаді (органи місцевого самоврядування, бізнес, громадський сектор, надавачі соціальних послуг, населення, релігійна спільнота тощо). Увагу соціальних працівників, які залучені до згуртування

громади, слід звернути на вразливі групи в громаді і забезпечення соціально справедливого ставлення до них.

Кінцевим результатом застосування інструменту участі громад має бути розширення можливостей громади для задоволення потреб населення та розвитку громади (Innes & Booher, 2004; Seller, 2015). Це можна у широкому сенсі вважати діяльністю із розвитку соціального капіталу громади і її самоідентифікації як спроможної розв'язувати власні проблеми.

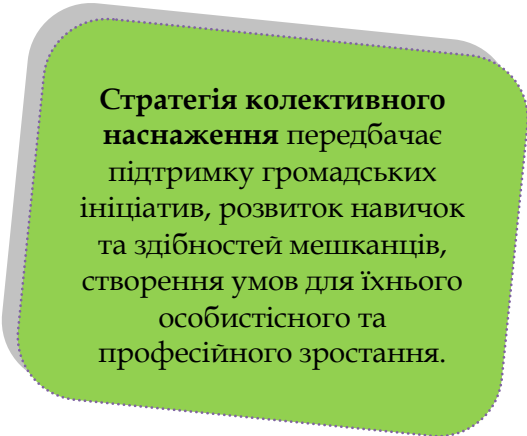
Ключова теза Арнштейн полягає в тому, що участь громадян дорівнює виявленню влади громадян. Крім цього участь громадян передбачає перерозподіл влади.

Стратегія участі громадян відіграє важливу роль у згуртуванні громади, сприяючи її активному включенню у прийняття рішень та розв'язання соціальних проблем. Ця стратегія забезпечує залучення різних шарів населення до процесу прийняття рішень, сприяє розвитку спільної свідомості та відповідальності перед громадою.

Участь громадян у процесах, що відбуваються у громаді, сприяє формуванню довіри, підтримує взаємодію та сприяє розвитку відчуття приналежності до спільної справи. В результаті, стратегія участі громадян сприяє зміцненню громадських зв'язків, підвищенню ефективності громадських ініціатив та сприяє створенню стійких та відкритих громадських структур.

★ Стратегія колективного наснаження

Друга стратегія, пов'язана з підходом, орієнтованим на сильні сторони, – це колективне наснаження (англ. “Community Empowerment”).

Стратегія колективного наснаження передбачає підтримку громадських ініціатив, розвиток навичок та здібностей мешканців, створення умов для їхнього особистісного та професійного зростання.

Ця стратегія спрямована на розвиток індивідуальних та колективних потенціалів громади. Вона надає громаді можливості для саморозвитку, зміцнення самооцінки та відчуття власної цінності. На думку вчених (Yoo et al.,

2004), ця стратегія покликана сприяти встановленню стійких та рівноправних відносин між соціальними працівниками та громадою, що сприяє позитивним змінам у громаді.

Колективне наснаження передбачає формування спільної ідентичності, тобто сприйняття територіальної громади як єдиного цілого. Разом з тим, колективне наснаження полягає у поверненні членам громади контролю над власним життям та життям громади.

Ця стратегія спирається на такі принципи у роботі з територіальною громадою, як: надання контролю

громадам; передача лідерства громадському сектору; розвиток ефективної взаємодії; досягнення результатів для вдосконалення громади; розвиток прозорості та надійності (Strategic Scrutiny Group, 2019).

На думку науковців (Laverack, 2006), до **складових колективного наснаження** належать:

- ✓ участь населення;
- ✓ активізація громадських організацій;
- ✓ мобілізація ресурсів; розуміння причин (виникнення ситуації в громаді);
- ✓ оцінка проблем;
- ✓ зв'язки з іншими людьми та організаціями;
- ✓ роль зовнішніх агентів;
- ✓ управління діяльністю громади.

Процес колективного наснаження або розширення можливостей громади складається з наступних кроків (Yoo et al., 2004):

- 1) вхід до громади;
- 2) виявлення проблем;
- 3) визначення пріоритетів;
- 4) розробка стратегії;
- 5) впровадження стратегії;
- 6) перехід на наступний рівень.

Слід відзначити, що на кожному з етапів відбувається залучення ресурсів громади на індивідуальному (члени громади та їх сім'ї), організаційному (локальний бізнес,

релігійна громада, громадський сектор) та інституційному рівнях (локальна влада та інституції).

Наведені шість етапів розширення можливостей в громаді можуть бути використані для розвитку соціальних послуг. Законодавство надає лише загальну рамку впровадження системи соціальних послуг, але особливості її впровадження залежить від вибору самої громади. Таким чином, пройшовши з громадою всі етапи розширення можливостей можна розробити та впровадити стратегію розвитку соціальних послуг відповідно до потреб та ресурсів конкретної громади.

У цілому, наснаження пов'язує особисте і політичне, підвищує рівень соціального капіталу в групі – внутрішню групову довіру, а також мобілізує групу для розв'язання конфлікту без консенсусу, тобто шляхом задоволення інтересів однієї групи без врахування інтересів іншої групи (Rubin & Rubin, 2008). В цьому випадку відбувається мобілізація мешканців громади задля відстоювання своїх прав, можуть виникати нові групи, форми взаємодії та зростає соціальний капітал усередині таких груп.

Колективне наснаження, або наснаження громади, полягає в колективних процесах, спрямованих на зміни в громаді. Це включає отримання контролю (повноважень) над ресурсами громади через різні форми суспільного впливу.

Колективне наснаження також сприяє групі в територіальній громаді усвідомленню (ідентифікації) себе як групи, їхніх власних інтересів та шляхів для їх задоволення.

Ключовим аспектом у застосуванні стратегії колективному наснаженні для згуртування громади є допомога людям усвідомити, що завдяки спільним діям вони можуть вирішити не лише проблеми інших, але й свої власні.

★ Розвиток громад на основі ресурсів

Третя стратегія, яка використовується в рамках підходу, орієнтованого на сильні сторони, – це розвиток громад на основі ресурсів (англ. “Community Assets-Building”).

Розвиток громад на основі ресурсів передбачає активне використання потенціалу мешканців, громадських організацій, підприємств та інших суб'єктів громадського сектору.

Стратегія розвитку громад на основі ресурсів
покликана виявити та мобілізувати наявні ресурси та потенціал громади для досягнення соціальних цілей та покращення якості життя..

Ця стратегія сприяє створенню стабільного та життєздатного середовища для розвитку громади та

сприяє зміцненню її потенціалу для вирішення соціальних проблем (Harrison et al., 2019).

Розвиток громад на основі ресурсів означає зміцнення спроможності громади визначати та використовувати власні ресурси, а також залучати ресурси всередині громади та ззовні.

Цей інструмент передбачає:

- ✓ оцінку ресурсів громади в цілому та її жителів, зокрема;
- ✓ визначення питань, які стимулюють населення громади до активних дій;
- ✓ планування активних дій з максимальним використанням активів громади.

Головна ідея підходу виражається в його основних принципах і полягає в тому, що громада має достатньо ресурсів в середині себе для задоволення потреб свого населення та вирішення актуальних проблем. У дослідженні, проведеному групою вчених (Harrison et al., 2019), висловлена ідея ресурсності громади та її членів через інструмент “Розвиток громад на основі ресурсів”.

Дослідники звертають увагу, що зазвичай людей, які перебувають у неблагополучному становищі, оцінюють за їхніми недоліками, а більшість роботи здійснюється на основі виявлення потреб, що також визначає людей як проблему. Однак, автори дослідження вважають, що люди

не є проблемою, а насправді, вони є рішенням проблем. Тому, на їхню думку, більш конструктивним є розглядати те, що в людей працює добре, їхні інтереси та те, кого вони люблять.

До **ресурсів громади** відносять (Ife, 2016) такі, як:

- ✓ географічне становище,
- ✓ природні ресурси,
- ✓ інфраструктура,
- ✓ людські ресурси,
- ✓ фінансові ресурси тощо.

Деякі науковці виокремлюють соціальні ресурси територіальної громади, які розглядають як еталонні цінності і преференції територіальної громади, її соціальні мережі, які сприяють схильності її членів до співробітництва, їхні здатності до самоорганізації (Яценко, 2005).

Ця стратегія роботи з громадою спрямована на розвиток потенціалу цієї громади, тобто набуття якостей і сильних сторін, які населення індивідуально або колективно використовуватиме для підвищення свого рівня життя. В цьому сенсі модель ґрунтується на сучасних концепціях активуючої соціалізації (Eriksson, 2011) та адаптивності (Найдьонова & Оцалюк, 2007).

У дослідженнях домінує думка, що ефективне управління ресурсами громади, може стати вирішальним

для її розвитку (Banton, 2018; Forrester et al., 2020; Mathie & Cunningham, 2003).

Таку позицію поділяють і вітчизняні науковці, котрі займаються вивченням розвитку громад, орієнтованого на їхні ресурси: особливості актив-орієнтованого управління громадами (Сторонянська & Беновська, 2020); актив-орієнтована модель розвитку громади (Шпильова & Льїна, 2018); орієнтація на ресурси громади в умовах воєнного стану (Тимечко & Анісімова, 2022).

У межах цієї стратегії розглядають та визначають:

- ✓ різні способи спільної оцінки ресурсів, планування їхнього використання,
- ✓ прозорі цілі, задля яких використовують ресурси, котрі набувають соціальних ознак “спільності”.

Саме тому відчутну роль відіграють інституціоналізовані на рівні громади правила, за якими відбувається відбір та розподіл спільних ресурсів.

Увагу до таких правил привертала Е. Остром (2012). Соціальні працівники, організатори громад повинні звертати увагу на підтримку ініціатив “знизу” та включення їх до стратегії розвитку територіальних громад тощо. Застосування даного інструменту для розвитку соціальних послуг в громаді передбачає визначення членів громади, перш за все, як суб’єктів процесу надання послуг, які можуть бути отримувачами цих послуг, але

при цьому впливати на розвиток громади та робити свій внесок у благополуччя громади (Байдарова, 2020).

Таким чином, імплементація цієї стратегії відбувається за рахунок ресурсів громади із залученням зовнішніх ресурсів.

Стратегія розвитку громад на основі ресурсів є ключовою для згуртування громади, оскільки сприяє мобілізації та ефективному використанню наявних ресурсів та потенціалу громади для вирішення соціальних проблем та підвищення якості життя. Ця стратегія покликана створити стабільне середовище для розвитку громади та зміцнити її здатність до самореалізації.

Розвиток громад на основі ресурсів спирається на усвідомлення та мобілізацію внутрішніх та зовнішніх ресурсів громади, стимулюючи активну участь та співпрацю всіх зацікавлених сторін.

Ця стратегія сприяє формуванню громади як самодостатнього суб'єкта, здатного до вирішення внутрішніх проблем та досягнення сталого розвитку.

☑ Застосування підходу, орієнтованого на сильні сторони, для згуртування громади важливе для створення стійких та самодостатніх спільнот. Цей підхід передбачає активне використання внутрішніх ресурсів та потенціалу громади для розв'язання соціальних проблем та досягнення сталого розвитку.

Стратегії згуртування громади на основі сильних сторін охоплюють:

- Участь громади (сприяє розвитку соціального капіталу громади і потребує наявності лідерів, мереж підтримки та об'єднань).
- Колективне насадження (ефективно використовувати для підтримки вразливих груп населення, дозволяючи їм контролювати власне життя та розв'язувати проблеми)
- Розвиток на основі ресурсів (передбачає готовність громади використовувати власні ресурси для задоволення потреб населення).
- Кожна з цих стратегій ґрунтується на певній парадигмі та має різноманітні форми громадської активності та інституціоналізації громадських практик у територіальній громаді. В рамках цих стратегій ролі та функції соціальних працівників можуть різнитися, залежно від контексту та потреб громади.
- Усі стратегії можна застосовувати в українських громадах з метою розвитку послуг для населення.

РОЗДІЛ 2

Процеси децентралізації та згуртування громад

2.1. Надання соціальних послуг на рівні громади як шлях до активізації населення

Децентралізація, яка передбачає передачу повноважень та ресурсів на місцевий рівень, а відтак зумовлює зміну балансу влади на рівні громади, може відбуватись у різних формах.

У цій частині буде розглянуто особливості, переваги та виклики децентралізації, її зв'язок із участю населення в ухваленні рішень на рівні громади, реалізацію громадських соціальних ініціатив та наданням соціальних послуг.

Буде наведено нормативні вимоги українського законодавства щодо соціальних послуг на рівні територіальної громади.

★ Децентралізація, баланс влади у громаді та соціальні послуги

За дослідженням іспанського соціолога **Енріке Селера** (Seller, 2015), рівень розвитку громади безпосередньо залежить від рівня участі населення у житті громади. Децентралізація влади, яка передбачає передачу повноважень та ресурсів на місцевий рівень, актуалізує потребу в створенні нових партнерств та співпраці для досягнення спільних цілей.

Децентралізація -
глобальний тренд,
який зумовлює зміну
балансу влади у
громадах.

З одного боку, місцевий розвиток може відбуватися на основі самоорганізації громади або директивним шляхом, чи за принципом згори донизу.

Розвиток громади може відбуватися через формалізовані утворення в громаді: представницькі органи, органи самоорганізації населення, фонди розвитку громади, кооперативи, громадські та благодійні організації, ресурсні центри, соціальні підприємства тощо; або ж через неформалізовані структури: ініціативні групи (сталі або ситуативні) чи протестні рухи (Семигіна & Лиховид, 2015).

З іншого боку, розвиток участі населення в житті громади стимулює активізацію розвитку самої громади, її зміцнення та вирішення соціальних проблем.

Інтеграція обох аспектів – розвитку згуртованості громади та реалізації дій у визначених часових рамках – має бути в основі стратегій соціальної роботи в громаді для досягнення більш ефективних та стійких результатів у покращенні соціального благополуччя громади, піднесенні якості життя громади.

Процес децентралізації, що передбачає передачу частини повноважень, зокрема надання соціальних послуг, на рівень громади, відповідає загальним фаховим тенденціям розвитку соціальної роботи (Payne, 1995). Цей процес виступає предметом багатьох наукових розвідок, оскільки його вплив і значення вивчаються у контексті соціальних політик та розвитку соціальної сфери.

Нам імпонує думка української дослідниці **Ганни Слюзанської (2018)** про те, що в умовах децентралізації соціальна робота в громаді “зводиться до надання різного роду соціальних послуг за місцем проживання клієнта”. Таким чином, дослідниця зосереджує увагу на важливості доступності соціальних послуг на рівні громади та реалізацію завдань соціальної роботи через організацію та ефективне надання соціальних послуг на місцях. Тому ми розглядаємо соціальні послуги як головний інструмент реалізації практичної соціальної роботи на рівні громади і як інструмент згуртування громади.

При цьому громадські організації, локальні спільноти та інші зацікавлені сторони мають можливість

впроваджувати нові ідеї та розробляти ініціативи, спрямовані на поліпшення соціальної сфери.

Це допомагає розвивати інноваційні моделі соціального обслуговування, які краще відповідають потребам і специфіці конкретної громади, а також диверсифікації та розгортанню різноманітних форм надання соціальних послуг недержавними суб'єктами:

- Самодопомога та взаємодопомога.
- Громадські організації та ініціативи.
- Волонтерство та благодійність.
- Приватно-публічне партнерство.

Як засвідчує література (Греба, 2017; Ільчук, 2018; Попович, 2018; Слосанська, 2018), надання соціальних послуг на рівні громад має низку **переваг**:

- **Краще розуміння потреб людей:** Громади краще знають своїх членів, їхні проблеми та потреби. Це дозволяє їм більш адресно та ефективно надавати допомогу.
- **Більша гнучкість та адаптивність:** Громади можуть швидко реагувати на зміни потреб та розробляти нові послуги, які відповідають актуальним викликам.
- **Ефективніше використання ресурсів:** Громади можуть використовувати місцеві ресурси більш раціонально та економно.

- **Підвищення рівня відповідальності та залученості громадян:** Коли люди беруть участь у наданні соціальних послуг, вони більше відповідальні за свою громаду та більше залучені до її життя.
- **Розвиток соціального капіталу:** Спільне вирішення проблем та надання допомоги один одному зближує людей та зміцнює зв'язки в громаді.

Дослідження підтверджують позитивний вплив наближення соціальних послуг до громади на її згуртованість. Так, Б. О'Тула і Д. Мезон-Голса зосереджуються на позитивному впливі децентралізації послуг з реабілітації для людей з інвалідністю в Гайані, що в Південній Америці (O'Toole & Maison-Halls, 1994). Вони відзначають, що децентралізація сприяє поверненню відповідальності громаді, посиленню участі населення в наданні послуг, збільшенню кола отримувачів соціальних послуг та розширенню різноманітності наданих послуг. Ці фактори сприяють поліпшенню якості та доступності соціальних послуг для місцевого населення.

Оскільки ключовим елементом реформи децентралізації є перерозподіл влади та збільшення повноважень місцевої влади, актуальною для нашого дослідження є думка, С. Кхіндуки та Б. Дж. Когліна щодо ролі влади в соціальній дії як інструменту соціальних змін (Khinduka & Coughlin, 1975). Вчені наголошують, що розуміння розподілу влади, її легітимної форми та рівня

застосування (найчастіше це макрорівень) є критично важливим для реалізації соціальної дії. Науковці також виділяють такі принципи використання влади:

- 1) питання розподілу влади є емпіричним, а не ідеологічним пошуком та має перевірятись в умовах конкретної ситуації;
- 2) необхідно визнати, що в суспільстві, що швидко змінюється, конфігурації влади постійно змінюються;
- 3) нерозумно та ризиковано припускати, що спосіб розподілу влади в одній громаді обов'язково відповідає моделі розподілу влади в інших;
- 4) немає єдиного джерела влади;
- 5) метою соціальної дії має бути перемістити деякі з цих джерел влади від тих, хто її має, до тих, хто не має.

Такі принципи дають підставу стверджувати, що процес децентралізації влади може та має протікати в кожній громаді по-різному, в залежності від особливостей самої громади. Варто підкреслити, що хоча у кожній окремій громаді можуть виникати відмінності у процесі децентралізації, але це не суперечить ідеї про необхідність створення єдиної, стандартизованої моделі надання соціальних послуг, яку громади можуть використовувати як основу. Саме ця модель є важливою, щоб уникнути можливих негативних наслідків або розбіжностей у

реалізації децентралізації. Ефективність децентралізації влади в громаді має бути оцінена, в тому числі, відповідно до рівня залученості населення до прийняття рішень та процесу управління.

Отже, децентралізація соціальних послуг сприяє створенню сприятливого середовища для розвитку інноваційних підходів та практик у сфері соціального обслуговування.

Водночас цей процес вимагає від громад активної участі та адаптації до нових умов роботи, а також розбудови власних потужностей для ефективного управління соціальними послугами.

★ Процеси децентралізації в Україні

В Україні у 2015 році стартувала реформа децентралізації - добровільного об'єднання сільських, міських громад в об'єднані територіальні громади (ОТГ) та передання більше прав, повноважень, бюджету з центру «на місця». Це у свою чергу сприяло спроможності самої громади, її соціально-економічного розвитку.

Одним з найважливіших законодавчих документів, які регулюють процес децентралізації, є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» що, передбачає передачу значної кількості повноважень та ресурсів з центральних органів влади до місцевих органів

самоврядування (Верховна Рада України, 2023). Він встановлює основні принципи організації та функціонування місцевого самоврядування, визначає повноваження органів місцевого самоврядування та їхні зв'язки з центральною владою. Бюджетний кодекс України забезпечує розподіл доходів між різними рівнями влади та регулює порядок фінансування місцевих програм та проектів (Верховна Рада України, 2023).

Крім того, важливою складовою децентралізації слід вважати створення об'єднаних територіальних громад (Мішина, 2019). Цей процес регулюється Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», що визначає порядок формування та функціонування об'єднаних територіальних громад, встановлює процедури здійснення референдумів та процесу об'єднання громад (Верховна Рада України, 2020). Втім, це об'єднання не завжди було добровільним на практиці, і це мало різноплановий ефект, у тому числі сприяло протестному згуртуванню громад задля відстоювання своєї соціальної ідентичності або ж посилювало соціальну апатію (Semigina et al., 2020).

Окремими нормативно-правовими актами унормовувались питання децентралізації у сферах освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту та інших. Проте чимало нормативних аспектів і нормативно-

інституційних взаємодій різних рівнів влади залишилися не врегульованими, зокрема, й у соціальній сфері.

Варто зазначити, що головною метою децентралізації, згідно із баченням Кабінету Міністрів України, є формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади (Кабінет Міністрів України, 2020). Це мало на меті створення і підтримку повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг і узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Міністерство розвитку громад та територій України, яке відповідало за впровадження реформи децентралізації, визначало свою місію як створення комфортного, якісного та безпечного життєвого простору для розвитку людини (Міністерство розвитку громад та територій України, 2019). Отже, можна стверджувати, що основна ідеєю реформи децентралізації – це забезпечення добробуту та задоволення потреб кожної людини в громаді.

На нашу думку, децентралізація соціальних послуг виступає ключовим елементом реформи місцевого самоврядування, що сприяє створенню комфортного та безпечного життєвого простору для громадян і наданню високоякісних та доступних публічних послуг. Розуміння принципів та механізмів децентралізації соціальних послуг важливе для покращення якості життя громадян і задоволення їхніх потреб. Застосування цих принципів та

механізмів може сприяти забезпеченню благополуччя та розвитку кожної людини в громаді.

Можна також стверджувати, що реформа децентралізації соціальних послуг в Україні – складний та багатогранний процесом, який має прямий зв'язок із політичними завданнями покращення якості та доступності соціальних послуг для громадян.

Слід відзначити, що на початку вітчизняних децентралізаційних процесів відсутність єдиної моделі соціальних послуг ускладнювала впровадження реформи.

Міністерство соціальної політики України пропонувало декілька моделей соціальних послуг, проте вони мали рекомендаційний характер, не є обов'язковими для реалізації на місцевому рівні (Гасанбекова, 2019; Міністерство соціальної політики України, 2017, Міністерство соціальної політики України, 2018; Токарева, 2019).

Соціальні послуги –
важливий
інструмент
забезпечення
добробуту
мешканців громади,
особливо тих, які
потрапили у складні
життєві обставини.

Одним із ключових аспектів реформи було делегування відповідальності місцевим органам влади. Місцева влада отримала повноваження приймати рішення щодо розвитку системи соціальних послуг та формування підходів, що враховували особливості їхніх громад. Це дало можливість

впроваджувати адаптовані до місцевих потреб підходи до надання соціальних послуг.

Наголошуючи на важливості самостійного розвитку та прийняття рішень на місцевому рівні, дослідження виокремлюють роль місцевої влади у формуванні дієвої системи соціальних послуг (Кияниця, Мельничук & Петушкова, 2017).

Такий науковий погляд дозволяє стверджувати, що децентралізація соціальних послуг стала важливою складовою реформи децентралізації в Україні, а ефективне надання соціальних послуг в громаді, в свою чергу, важливою умовою для досягнення цілей та завдань реформи.

Доцільно відзначити, що в українському науковому дискурсі (Боброва & Ломоносова, 2020; Греба, 2017; Обушний & Яковенко, 2019; Семигіна, 2018; Horishna, 2019) наявні суперечливі оцінки процесу та результатів перших етапів децентралізації.

З одного боку, позитивно оцінюється зростання автономії та ресурсної бази громад, що сприяє локальному розвитку та покращенню якості надання соціальних послуг.

З іншого боку, висловлюються побоювання щодо недостатньої підготовленості місцевих органів до ефективного використання нових повноважень та ризиків збільшення регіональних диспропорцій.

Реформа децентралізації стартувала в Україні в 2015 році – з об'єднання територіальних громад та перегляду їхніх повноважень і зміни фінансування. Перерозподіл повноважень і ресурсів між рівнями влади мав на меті надати громадам більше самостійності в прийнятті рішень та забезпеченні надання послуг населенню, тим самим підвищуючи якість життя громадян.

На тлі реформи децентралізації розвивається соціальна робота в територіальній громаді, адже вирішення соціальних питань, соціальний захист (а саме ефективне надання соціальних послуг) та соціальний капітал стали невід'ємною частиною впровадження цієї реформи.

★ Надання соціальних послуг в громадах України

Процеси децентралізації в соціальній сфері посилились із ухваленням у 2019 році нового Закону України «Про соціальні послуги», який визначив нові очікування від місцевих громад, але не запропонував єдиної моделі надання соціальних послуг (Верховна Рада, 2019).

На момент початку дії цього законодавства було передбачено, що кожна громада зобов'язана надавати різномантні соціальні послуги.

Так, у статті 16 Закону визначено, що соціальні послуги поділяють на:

- ✓ послуги, спрямовані на: соціальну профілактику, тобто запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини;
- ✓ соціальну підтримку, тобто сприяння подоланню особою/сім'єю складних життєвих обставин;
- ✓ соціальне обслуговування, тобто мінімізацію для особи/сім'ї негативних наслідків складних життєвих обставин, підтримку їх життєдіяльності, соціального статусу та включення у громаду.

Прикметно, що за оцінками науковців, в Україні більшість соціальних послуг надаються як соціальна підтримка чи соціальне обслуговування, в той час як в розвинених європейських країнах більш поширеною є соціальна профілактика (Ільчук, 2018).

Водночас законодавство встановлювало, що соціальні послуги за типами слід поділяти на:

- ✓ прості соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);
- ✓ комплексні соціальні послуги, що передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо);

- ✓ комплексні спеціалізовані соціальні послуги, що надаються певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим);
- ✓ допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети і засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо) та технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо).

Ця ж стаття законодавства визначала, що соціальні послуги залежно від місця надання поділяють на послуги, що надаються:

- 1) за місцем проживання/перебування отримувача соціальних послуг (вдома);
- 2) у приміщенні надавача соціальних послуг стаціонарно або напівстаціонарно;
- 3) за місцем перебування отримувача соціальних послуг поза межами місця проживання та приміщення надавача соціальних послуг, у тому числі на вулиці.

Також у Законі України було визначено, що соціальні послуги залежно від строку надання поділяють на послуги, що надаються:

- 1) екстрено (кризово) - невідкладно (протягом доби) у зв'язку з обставинами, що загрожують життю та/або здоров'ю отримувача соціальних послуг;
- 2) постійно - не менше одного разу на місяць протягом більше одного року;
- 3) тимчасово - не менше одного разу на місяць протягом до одного року;
- 4) одноразово.

Якщо у попередньому законодавстві (Верховна Рада, 2003) постулювалась добровільність отримання соціальних послуг, то новим законом (Верховна Рада, 2019) передбачено, що в окремих випадках, отримувачі послуг не можуть від них відмовитись, а мають проходити індивідуальні корекційні програми, а саме: батьки, які не виконують батьківських обов'язків; особи, які вчинили насильство за ознакою статі, домашнє насильство чи жорстоке поводження з дітьми; особи, до яких застосовуються заходи пробації відповідно до закону; особи, яких судом направлено на проходження програми для кривдників; в інших випадках, передбачених законом. По суті, це означає обов'язковість для місцевих територіальних громад забезпечення «примусових» соціальних послуг, покликаних виконувати функцію соціального контролю (Семигіна, 2019).

Отже, у законодавстві наявна більше ніж одна класифікація соціальних послуг за різними ознаками, чим дезорієнтує місцеві органи, обов'язком яких виразно встановлено надання базових соціальних послуг. Наразі «базовість» таких послуг можна вважати сумнівною, адже частина з них потребують високої кваліфікації, як-от переклад жестовою мовою, соціальна інтеграція та реінтеграція абощо.

При цьому всі послуги, окреслені законодавством, мають надаватися у громаді, максимально наближено до проживання людини, що їх потребує. У законодавстві також зазначено, що перелік соціальних послуг, які надають відповідно до цього Закону, визначає Класифікатор соціальних послуг, який затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення.

Такий документ було затверджено у 2020 році. Він містить систематизоване зведення назв соціальних послуг, їх короткий опис, строк надання, а також перелік категорій отримувачів. Класифікатор призначено для обов'язкового застосування суб'єктами системи надання соціальних послуг при плануванні надання соціальних послуг, проведенні їх обліку та фінансування, залученні недержавних надавачів соціальних послуг до їх безпосереднього надання та проведенні відповідної інформаційно-роз'яснювальної роботи (Міністерство соціальної політики України, 2020).

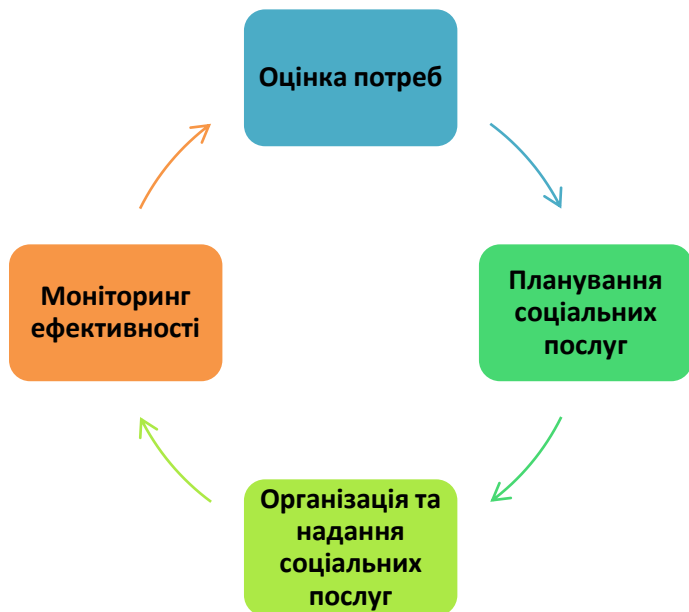
У цілому, місцева влада відповідає за формування місцевої соціальної політики, що включає ініціювання, створення та наділення повноваженнями підрозділів, розробку стратегій та цільових програм, а також моніторинг та контроль. Відділ соціального захисту та/або служба у справах дітей впроваджують місцеву соціальну політику, а центр надання соціальних послуг організовує та безпосередньо надає соціальні послуги.

Згідно з Порядком організації та надання соціальних послуг, важливими початковими етапами є оцінка потреб населення, на основі якої відбувається планування та надання соціальних послуг. Зауважимо, що проведення моніторингу ефективності цих послуг не рідше одного разу на рік є важливим завершальним етапом.

Порядок оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах затверджує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення. Стаття 18 Закону встановлює, що надання соціальних послуг здійснюється шляхом ведення випадку.

Зауважимо, що проведення моніторингу ефективності цих послуг не рідше одного разу на рік є важливим завершальним етапом, передбаченим нормативно-правовими актами України. Це дозволяє виявляти недоліки, вносити корективи та забезпечувати постійне покращення якості та доступності цих послуг.

Аналіз вітчизняного правового поля дає змогу представити процес надання соціальних послуг як безперервний цикл (рис. 2.1).

**Рис. 2.1. Цикл надання соціальних послуг у громаді
(згідно з українським законодавством)**

Не менш важливим питанням є ефективна комунікація та взаємодія між відповідальними органами та структурами з метою забезпечення максимальної ефективності надання соціальних послуг. Попри те, що законодавство встановлює чіткі ролі та відповідальність, це зумовлює необхідність спільних зусиль та координації дій між різними учасниками системи з боку місцевої влади. Адже дослі-

дження засвідчують наявність проблем у доступності соціальних послуг, взаємодії між різними сервісами на рівні територіальної громади (Столярик та ін., 2020).

Таким чином, нормативно вітчизняна модель організації соціальних послуг побудована за принципом «згори донизу» на основі стратегії розвитку громади, яка передбачає максимально планований підхід.

Водночас законодавство про соціальні послуги передбачало формування ринку таких послуг на рівні громади через підтримку громадських ініціатив та можливість соціального замовлення (закупівлю послуг у недержавних організацій, державно-приватне партнерство, конкурс проектів). Соціальне замовлення мало на меті створити передумови для більшої прозорості та конкуренції у сфері соціальних послуг, а відтак й покращення їхньої якості та доступності для тих, хто має в них потребу.

Саме ці норми були покликані стимулювати активніше залучення громадянського суспільства до управління та розвитку місцевих спільнот. Зокрема, впровадження механізму соціального замовлення спрямоване на те, щоб підсилити участь недержавних організацій та приватного сектору у наданні соціальних послуг, сприяючи таким чином інноваціям та розвитку соціального підприємництва, залученню додаткових інвестицій та ресурсів у громаду.

Цей процес повинен забезпечити більшу самодостатність громад, надавши їм важелі для а саморозвитку через

залучення широкого спектру учасників до вирішення місцевих проблем. Відкриваючи нові можливості для вирішення місцевих викликів, громади мають стати більш згуртованими, розвиваючи при цьому соціальний капітал та відповідальність своїх членів. Проте повноцінне впровадження нової децентралізованої моделі соціальних послуг було в Україні призупинено через пандемію COVID-19, а згодом – через широкомасштабне російське вторгнення.

Законодавство України спрямоване на стимулювання розвитку ринку соціальних послуг на рівні громад, зокрема, шляхом підтримки громадських ініціатив, залучення недержавних організацій та приватного сектору до надання послуг, що має сприяти підвищенню їх якості та доступності.

Запровадження соціального замовлення покликане посилити прозорість та конкуренцію у цій сфері, спонукати до інновацій та привабити додаткові інвестиції для розвитку громад. Цей підхід спрямований на зміцнення самодостатності громад через спільне рішення місцевих проблем.

Процеси децентралізації та згуртування громади, будучи тісно взаємопов'язаними, мають сприяти створенню більш ефективних, відповідальних та згуртованих спільнот, здатних до самостійного вирішення своїх соціальних викликів і забезпечення сталого розвитку.

– Реформа децентралізації стартувала в Україні в 2015 році – з об'єднання територіальних громад та перегляду їхніх повноважень і зміни фінансування, що мало на меті надати громадам більше самостійності в прийнятті рішень та забезпеченні надання послуг населенню.

– Надання соціальних послуг на рівні громад – це не лише актуальний напрямок розвитку соціальної сфери, але й шлях до згуртування та розвитку самих громад.

– Закон України «Про соціальні послуги» (2019 рік) визначив структурні елементи системи соціальних послуг та її учасників, а також етапи визначення потреб, планування, організації та фінансування соціальних послуг.

– З одного боку, територіальні громади опинились у ситуації, коли, з одного боку, вони повинні забезпечити впровадження досить розгалуженої і професійної системи базових соціальних послуг, до чого вони не завжди готові.

– З іншого боку, законодавством передбачена можливість залучення до надання послуг недержавних організацій, що дає змогу розвивати та підтримувати громадські ініціативи на місцях.

– Стратегії розвитку громади та стратегії на основі сильних сторін видаються цілком придатними для використання у таких інституційних умовах.

2.2. Вивчення вітчизняного досвіду згуртування громад задля надання соціальних послуг

Для вивчення процесів згуртування вітчизняних громад в умовах децентралізації було проведено емпіричне дослідження.

У цій частині подано інформацію про дизайн дослідження, його інструменти та учасників.

Наведено результати дослідження українських практик за такими темами, як: наявність та дієвість соціальних послуг у громаді; залучення громади до оцінки потреби у соціальних послугах; розвиток соціальних послуг та громадських ініціатив; взаємодія в громаді під час організації надання соціальних послуг; етапи згуртування громади.

★ Дизайн дослідження

Дослідження виконано в **рамках інтерпретативної парадигми**, що вважається постпозитивістською, постмодерністською, натуралістичною за своєю природою (Карагодіна, Семигіна, 2020; Семигіна, 2020).

На нашу думку, доцільно зацентувати увагу, що постпозитивістські підходи орієнтуються на якісний, а не кількісний (статистичний) аналіз. До визначальних характеристик якісного аналізу, порівняно із кількісними методами, відносять: погляд зсередини, а не ззовні; орієнтація на особистість, а не на дані; холістичний, а не партикуляристський погляд; контекстуальність замість деконтекстуальності; глибина, а не ширина; індуктивність замість дедуктивності (Padgett, 2016).

Використання цієї парадигми дає можливість глибоко зрозуміти соціальні явища, акцентуючи увагу на діях та сприйнятті окремих людей та малих груп в умовах децентралізації.

В основу дизайну дослідження покладено **концепцію подвійної структуризації** (Bourdieu, 1990), яка спирається на ідею, що соціальна реальність структурована, з одного боку, соціальними відносинами, об'єктивованими в розподілі різних ресурсів матеріального та нематеріального характеру, а, з іншого боку, – уявленнями людей стосовно цих відносин та навколишнього світу. Соціальні відносини,

інтеріоризуючись під час практичної діяльності, перетворюються на схеми відтворювання практик, які в свою чергу обумовлюють екстеріоризацію об'єктивних структур, які їх утворили, через відтворюваність соціальних практик агентами.

Саме з огляду на цю концепцію важливо розуміти, як населення громад та практики, які впроваджують проекти в громадах, розуміють реальність надання соціальних послуг на місцевому рівні. Такий підхід сповна відповідає сучасним критичним парадигмам дослідження у соціальній роботі, орієнтованим на те, щоб почути голос тих, на кого спрямована та чи інша соціальна діяльність (Семигіна, 2020).

В рамках нашого дослідження ми зосереджуємося на діях представників місцевої влади, надавачів соціальних послуг та громадських організацій, оскільки вони є ключовими учасниками процесу згуртування територіальних громад для розвитку соціальних послуг.

Було обрано такі методи збору інформації, як інтерв'ю, фокус-група та аналіз документації, щоб отримати глибоке розуміння їхнього сприйняття соціального світу та відображення соціальних проблем.

Дослідження проводилось в три етапи впродовж 2019 – 2022 рр. (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Етапи дослідження

При розробленні дизайну дослідження особлива увага приділялась **дотриманню етичних принципів**, що має починатись із вибору фокусу та визначення методів збору інформації (Собочан et al., 2019). В рамках нашого емпіричного дослідження ми спирались на “Глобальну заяву про етичні принципи соціальної роботи” (IFSW, 2018) та “Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України” (Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, 2005).

При плануванні дослідження ми виходили з того, що згуртування громади не є статичним процесом, а складається з динамічної взаємодії між людьми, їхніми цінностями, інституціями та соціальними структурами.

Через використання таких методів збору інформації, як інтерв'ю, фокус-групи та аналіз документації, дослідження висвітлює специфіку місцевих контекстів і взаємодію між ключовими учасниками, що є критично важливим для мобілізації ресурсів та зусиль у процесі згуртування громади.

Застосування інтерпретативної парадигми дає змогу якісного аналізу для глибокого розуміння соціальних явищ із перспективи самих учасників.

✳ Інструменти дослідження

Збір даних здійснювався за допомогою **напів-структурованих інтерв'ю**, які мали наступні тематичні блоки: (1) соціальні послуги; (2) згуртування громади; (3) особисте ставлення.

Під час формування структури інтерв'ю та підбору питань використано теоретичну модель згуртування. Для вивчення процесу мобілізації громади було важливо дослідити рівень наявності кожного з елементів теоретичної моделі в громаді.

Структура інтерв'ю відповідно до теоретичної моделі мобілізації представлена у **табл. 2.1**.

Таблиця 2.1. Структура інтерв'ю

Елемент моделі	Тематичний блок інтерв'ю	Приклади запитань інтерв'ю
Соціальні зміни	Соціальні послуги: наявність та адресованість, історія виникнення, ефективність	✓ Для кого та які соціальні послуги розвинуті в Вашій громаді? Опишіть, як організовані ці послуги.
		✓ Чи вважаєте Ви ці послуги ефективними? Чому?
		✓ Яким чином оцінюється ефективність соціальних послуг?
		✓ Коли виникли зазначені послуги? Розкажіть історію створення цих послуг.
		✓ Які події або фактори сприяли їх створенню? Що заважало?

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

Розвиток потенціалу	Соціальні послуги: зона розвитку	✓ Які ще соціальні послуги потрібно створити найближчим часом у Вашій громаді? Чому? Наскільки це можливо? ✓ Які зони розвитку Ви бачите? Яке майбутнє у Вашої громади?
Ідентичність громади	Згуртування: потреби та ресурси громади Особисте ставлення	✓ Які потреби має Ваша громада? ✓ Як Ви дізнаєтесь про потребу громади? Хто проводить оцінку? ✓ Які ресурси має Ваша громада? Оцініть вагомість перелічених Вами ресурсів. ✓ Розкажіть, чим Ви найбільше пишаєтесь в своїй громаді. ✓ Якби Ви могли змінити що завгодно в своїй громаді, що б це було?
Участь населення	Згуртування: участь населення	✓ Розкажіть, яку участь бере населення в задоволенні потреб громади? Як саме?
Співпраця та об'єднання	Механізми згуртування	✓ Як та коли відбулось згуртування громади? Хто були людьми, що вплинули? Ініціатори? ✓ Які заходи, події вплинули на Вашу громаду та її становлення? ✓ Що було б критичним рушієм успіху для Вашої громади?

Крім того, під час дослідження було проведено три **фокус-групи** з експертами, Головна мета використання цього

інструменту – оцінка розробленої моделі згуртування задля її подальшого впровадження.

Методологічною основою для організації отриманих даних було обрано метод SWOT-аналізу. Даний метод ефективно використовується з 1960-х років для оцінки ситуацій, явищ, стратегій та програм, основаної на аналізі зовнішніх (можливості та загрози) та внутрішніх (сильні та слабкі сторони) факторів (Leigh, 2009; Teoli et al, 2019). В рамках проведення фокус-груп до внутрішніх факторів було віднесено характеристики самої моделі, а до зовнішніх – умови її впровадження в громаді.

Сценарій фокус-груп охоплював чотири блоки.

1. Вступна частина

2. Презентація моделі та запитання на уточнення

- Історія створення моделі
- Усна та візуальна презентація моделі та її елементів
- Можливості для імплементації та застосування моделі
- Відповіді на запитання учасників направленні на розуміння моделі

3. Зворотний зв'язок щодо моделі згуртування:

- Відповідно до Вашого досвіду, наскільки ця модель здається Вам логічною? Чому?
- Відповідно до Вашого досвіду, як ця модель може бути застоована у практичній роботі з громадами? За яких умов?

- В контексті впровадження моделі, які Ви бачите сильні сторони моделі? Які слабкі сторони?
- Відповідно до Вашого досвіду, як би можна було змінити/вдосконалити дану модель, щоб забезпечити більш ефективне її впровадження?
- Які бар'єри можуть виникнути в процесі впровадження на рівні громади?
- Як можна мотивувати лідерів громад для використання цієї моделі згуртування?

4. Завершення та підведення підсумків

Сценарій фокус-груп був розрахований на кількість учасників від 5 до 10 осіб та тривалість від 60 до 90 хвилин. Фокус-групи було проведено онлайн із використанням інструментів та програм для презентації моделі та залучення учасників. За результатами фокус-груп було розроблено рекомендації з імплементації моделі.

Обрані інструменти дослідження і методики аналізу забезпечили важливий фундамент для збору даних, глибокого розуміння досліджуваних явищ та розробки ефективних рекомендацій з метою зміцнення процесів згуртування громади та розвитку соціальних послуг.

★ Відбір громад та їх характеристика

Під час формування емпіричної бази дослідження було використано принцип територіальної різно-манітності, тобто відбирали громади із різним місцезнаходженням (на Півночі, Півдні, Заході та Сході України). Це було потрібно для вивчення процесу згуртування з врахуванням впливу зовнішніх факторів, пов'язаних із локацією громади (географічне розташування, розвинутість інфраструктури, історія регіону тощо).

Для формування емпіричної бази дослідження, нами було визначено такі **критерії відбору громад**:

1. Територіальна громада завершила процес утворення або об'єднання в рамках реформи децентралізації в Україні.
2. Громада має офіційний сайт або сторінку в соціальних мережах, де представлена стратегія розвитку громади та її реалізація.
3. В громаді функціонує державний або комунальний заклад із надання соціальних послуг, який організовує та надає не менше 10 базових соціальних послуг відповідно до Закону України "Про соціальні послуги".
4. У громаді проводиться регулярний (мінімум раз на рік) моніторинг ефективності надання соціальних послуг відповідно до Порядку проведення

моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг.

5. В громаді зафіксовані спільні проекти місцевої влади та громадського сектору.

Було відібрано **вісім громад у шести областях України** (Херсонська, Тернопільська, Івано-Франківська, Запорізька, Житомирська, Харківська), що об'єднались в умовах реформи децентралізації з 2015 до 2018 років.

Три громади було утворено в 2015 році, дві – у 2016, одна – у 2017 та дві – в 2018. Таким чином, на момент дослідження кожна громада функціонувала в умовах об'єднання протягом періоду від трьох до п'яти років.

Три громади було об'єднано на основі міст, три – на основі селищ та дві – на основі сіл. Тому громади мають неоднакову чисельність населення: від малих сільських громад до селищ і великих міст. Чотири громади має населення в діапазоні 6-10 тисяч осіб, дві – 10-25 тисяч осіб та дві громади – 70-90 тисяч осіб. У **табл. 2.2** представлено загальні характеристики громад.

Бюджет громад, що брали участь у дослідженні, можна визначити як такий, що відповідає 5-10 тисяч гривень на одного мешканця, при середньому бюджеті в 1145 гривень на мешканця (Державний портал “Децентралізація”, 2022). Це може вказувати на різницю в фінансовій спроможності громад і можливий вплив на їхні можливості в рамках децентралізації.

Таблиця 2.2. Характеристика громад, що брали участь у дослідженні

Область	Рік утворення	Тип	Кількість населених пунктів	Кількість населення
Житомирська	2015	Селищна	18	8 574
Запорізька	2015	Селищна	10	6 168
Івано-Франківська	2018	Міська	11	70 644
Тернопільська	2015	Сільська	15	12 030
Харківська	2018	Міська	91	89 472
Харківська	2017	Селищна	2	8460
Харківська	2016	Міська	9	25 585
Херсонська	2016	Сільська	17	8195

Усі громади, включені до дослідження, відповідали всім критеріям відбору. Громади підбирались за принципом різноманітності, охоплюючи громади різних років створення, типів (міста, села, селища), різних розмірів населення та різних рівнів бюджету на одного мешканця. Це дозволило проводити аналіз децентралізаційних процесів у різних умовах і контекстах.

★ Учасники дослідження

Для вивчення процесу згуртування громад в умовах децентралізації необхідно було включити респондентів, які не тільки були учасниками цього процесу, а й мали певні унікальні знання та досвід, пов'язані із предметом дослідження. Таким чином, на підготовчому етапі було визначено такі групи респондентів: місцева влада; надавачі соціальних послуг; громадський сектор; експерти (національні, міжнародні, наукова спільнота).

Вибір виокремлених груп представників громади для участі у дослідженні базується на обґрунтуванні необхідності отримання конкретних та унікальних знань і досвіду.

Перша група респондентів, місцева влада, – ключовий суб'єкт у децентралізаційних процесах та може надати інсайти щодо прийнятих рішень, стратегій розвитку громад, та проблем, з якими вони зіштовхнулися.

Друга група, надавачі соціальних послуг, є важливими для визначення ефективності мобілізації у контексті покращення соціальної інфраструктури та якості надання послуг.

Третя група, громадський сектор, відіграє важливу роль у впливі на згуртування громад, мобілізацію її ресурсів, і тому може дати сутнісну інформацію про діяльність громадських організацій та їхній внесок у процес.

Четверта група, експерти, які представляють національну, міжнародну та наукову спільноту, мають можливість надати аналіз децентралізації в ширшому контексті та зрозуміти її місце в світовій практиці.

Критерії відбору респондентів до нашого дослідження представлені в **табл. 2.3**.

**Таблиця 2.3. Критерії відбору респондентів,
з якими проводились інтерв'ю**

Група респондентів	Критерії включення респондентів
Місцева влада	– Респондент обіймає керівну посаду в структурі органів місцевого самоврядування громади (наприклад: голова громади, заступник голови, мер міста тощо) не менше 2-х років. – Респондент особисто приймав участь в процесі децентралізації (проживав в громаді на момент децентралізації та займав керівну посаду). – Згода на участь у дослідженні.
Надавачі соціальних послуг	– Респондент обіймає керівну посаду в структурі державних або комунальних закладів із надання соціальних послуг не менше 1-го року. – Респондент обіймав посаду в структурі державних або комунальних закладів із надання соціальних послуг на момент децентралізації. – Респондент має практичний досвід із організації та надання соціальних послуг. – Згода на участь у дослідженні.
Громадський сектор	– Респондент обіймає керівну посаду в структурі громадської організації, яка здійснює свою діяльність в громаді не менше 3-х років.

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

- Громадська організація, яку представляє респондент, має підтверджений досвід взаємодії та співпраці із місцевою владою (наприклад: меморандум про співпрацю, проектна документація, публікації на сайті місцевої влади тощо).
- Одним із напрямів діяльності громадської організації, яку представляє респондент, є організація, надання або оцінка ефективності соціальних послуг.
- Згода на участь у дослідженні.

Експерти

- Респондент представляє міжнародну або українську громадську організацію, одним із напрямів діяльності якої є підтримка реформи децентралізації в Україні та/або розвиток соціальних послуг в громадах.
- Респондент може підтвердити свою участь в діяльності організації або в реалізації одного із проектів організації.
- Згода на участь у дослідженні.

У рамках першого етапу дослідження (серпень-вересень 2021 року) було проведено **15 інтерв'ю із трьома групами представників громад**: представники місцевої влади, надавачі соціальних послуг та представники громадських організацій (по п'ять представників кожної із трьох групи).

На другому етапі дослідження (січень-лютий 2022 року) було проведено **6 інтерв'ю із експертами та експертками** тих проектів, діяльність яких спрямовувалась на згуртування громад, зокрема на підтримку розвитку

соціальних послуг у громадах, та поширювалась на охоплені першим етапом громади.

Запровадження воєнного стану в Україні через військову агресію Російської Федерації спонукало до додаткового збору даних для оцінки змінених умов і обставин життєдіяльності громад, що підкреслює адаптивність і актуальність проведеного дослідження.

У травні-червні 2022 року нами було проведено **5 повторних інтерв'ю** із представниками громад Тернопільської, Івано-Франківської та Житомирської областей.

Крім того, на третьому етапі дослідження було проведено **серію з трьох фокус-груп**, учасниками яких стали експерти, науковці та міжнародні експерти, що відповідали визначеним критеріям (див. **табл. 2.4**).

Таблиця 2.4. Критерії відбору учасників фокус-груп

Група учасників	Критерії включення учасників
Експерти	– Респондент представляє міжнародну або українську громадську організацію, одним із напрямів діяльності якої є підтримка реформи децентралізації в Україні та/або розвиток соціальних послуг в громадах. – Респондент може підтвердити свою участь в діяльності організації або в реалізації одного із проектів організації. – Згода на участь у дослідженні.

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

Науковці	– Респондент обіймає посаду в акредитованому закладі вищої освіти України. – Респондент має наукову зацікавленість у темі дослідження, що підтверджується відповідними публікаціями. – Згода на участь у дослідженні.
Міжнародні експерти та науковці	– Респондент представляє закордонну громадську організацію або закордонний заклад освіти. – Респондент висловлює зацікавленість у темі дослідження. – Згода на участь у дослідженні.

У фокус-групі з представницями української професійної спільноти взяло участь чотири особи, кожна з яких мала понад п'ять років досвіду в розвитку соціальних послуг у громадах.

Фокус-група з представниками та представницями наукової спільноти охопила шість вітчизняних дослідників та дослідниць, чиї наукові інтереси пов'язані з розвитком соціальних послуг у територіальних громадах.

Фокус-група, що складалася з міжнародних експертів, включала п'ять учасниць, які представляли різні країни, такі як США, Канада, Угорщина, Туреччина та Індія. Кожна з цих експерток мала значний досвід у мобілізації спільнот та розвитку соціальних послуг як на національному, так і на міжнародному рівні.

Для вивчення процесу згуртування громад в умовах децентралізації було ретельно відібрано учасників дослідження, які представляли різні групи зацікавлених сторін: місцева влада, надавачі соціальних послуг, громадські організації та експерти, включно з національними, міжнародними та науковою спільнотою. Вибір учасників базувався на їх унікальних знаннях та досвіді, що мають значення для дослідження процесів мобілізації громад та впровадження децентралізації.

Дослідження було проведено у кілька етапів, що дозволило зібрати глибокі інсайти від представників різних секторів, відзначити їх вплив та роль у процесах згуртування громади та розвитку соціальних послуг.

★ Аналіз отриманої інформації

Отримана інформація була оброблена шляхом описового та тематичного аналізу.

Описовий аналіз передбачає систематичне описування, класифікацію та інтерпретацію зібраних даних. Цей метод дозволяє нам зрозуміти ключові аспекти, характеристики та взаємозв'язки в досліджуваних явищах. В процесі описового аналізу старанно розглядається кожен аспект даних, аналізується їх основні властивості та структура.

Тематичний аналіз, з свого боку, дозволяє виявити ключові теми, патерни та концепції, які виникають з

досліджуваних даних. Цей метод зосереджується на ідентифікації повторюваних тематичних вузлів, що виникають у текстових даних. В якісних дослідженнях зазвичай використовується індуктивний підхід, де теми формуються на основі самого тексту, або дедуктивний підхід, коли використовуються попередньо визначені коди аналізу (Braun & Clarke, 2012).

Нами було виконано серію послідовних кроків: 1) вивчення транскриптів інтерв'ю та виділення головних концептів та тем; 2) створення набору кодів для систематизації інформації; 3) виокремлення речень та частин тексту для кодування; 4) вилучення та систематизація частин тексту відповідно до їх кодів; 5) групування кодів в теми; 6) перегляд, оцінка та систематизація тем; 7) опис результатів дослідження

У нашому дослідженні такими темами стали:

- наявність та дієвість соціальних послуг у громаді;
- залучення громади до оцінки потреби у соціальних послугах;
- розвиток соціальних послуг та громадських ініціатив;
- взаємодія в громаді під час організації надання соціальних послуг;
- етапи згуртування громади.

Для визначення логічної рамки для перегляду, оцінки та систематизації тем, на основі результатів попередніх

кроків дослідження, нами було виокремлено шість етапів мобілізації громади.

Етап визнання соціальних потреб передбачає проведення оцінки потреб населення громади. Це включає взаємодію між місцевою владою та населенням для визначення спільної мети і фокусу на соціальних проблемах, які потребують уваги.

На другому етапі визначаються лідери громади, які грають важливу роль у мобілізації. Це охоплює ідентифікацію, навчання та підготовку формальних та неформальних лідерів громади. Основна мета полягає в розвитку лідерського потенціалу та здатності лідерів впливати на місцеві рішення та мобілізувати громаду.

Третій етап передбачає пошук та об'єднання внутрішніх ресурсів громади. Це включає визначення широкого кола внутрішніх ресурсів громади та їх оцінку. Головна мета полягає в опорі на власні ресурси громади для задоволення їхніх потреб.

Наступний етап – залучення зовнішніх ресурсів. Це включає оцінку необхідності залучення зовнішніх ресурсів, пошук цих ресурсів на різних рівнях, включаючи обласний, національний та міжнародний рівні, а також розвиток партнерств за межами громади. Це дозволяє громаді отримати додаткові ресурси для розвитку та реалізації проектів. Реалізація діяльності всередині громади є наступним етапом і включає соціальну дію з метою

досягнення бажаних соціальних змін. Цей етап спрямований на досягнення поставленої мети і реалізацію конкретних проектів і програм.

Останній етап – формування соціальної спроможності громади, що передбачає розвиток здатності громади задовольняти потреби свого населення. Це включає перехід до сталого розвитку, збереження досягнутих результатів та зміцнення соціальної стабільності громади.

Концептуальною рамкою для інтерпретації отриманих даних також стали стратегії в рамках підходу, орієнтованого на сильні сторони: участь громади; колективне насаження; розвиток громади на основі ресурсів; формування резилієнтності в громаді.

Аналіз даних у дослідженні здійснювався за допомогою описового та тематичного методів. Перший метод зосереджувався на систематичному описі, класифікації та інтерпретації даних для виявлення ключових аспектів явищ. Тематичний аналіз допоміг ідентифікувати основні теми та патерни через індуктивний підхід, зосереджуючись на виокремленні і систематизації повторюваних тематичних вузлів. Процес аналізу включав вивчення інтерв'ю, створення кодів для організації інформації, виокремлення тексту для кодування, групування кодів у теми та оцінку результатів, що забезпечило глибоке розуміння згуртування громад.

✳ Результати інтерв'ю

Результати проведених у 2021-2022 роках інтерв'ю засвідчують, що в громадах, які брали участь у дослідженні, наявні соціальні послуги, створено центри їх надання, проте існують проблеми із визначеннями дієвості цих послуг та відповідно впливу на добробут громади.

Наявність та дієвість соціальних послуг у громаді.
Більшість громад надає близько 10-13 послуг із 18 базових соціальних послуг.

Найбільш популярними та затребуваними є: денний догляд; натуральна допомога; консультування (інформування) та соціальна адаптація.

Частіше за все відсутні наступні послуги – переклад жестової мови; підтримане проживання; соціальне таксі (фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору); догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних та супровід під час інклюзивного навчання.

Деякі громади залучають ресурси сусідніх громад або благодійних фондів для покриття цих потреб. Це може свідчити про їхню здатність до мобілізації ресурсів задля вирішення спільних проблем.

Основними отримувачами соціальних послуг є сім'ї у складних життєвих обставинах та діти з таких сімей; люди похилого віку та особи з інвалідністю. В деяких громадах також працюють із молодими та/або самотніми мамами; жінками та дітьми, що зазнали насильства.

Не всі з опитаних громад бачать необхідність проводити незалежну оцінку дієвості, ефективності наданих соціальних послуг, а орієнтуються на стандарти наданих послуг та зворотний зв'язок від клієнтів.

Наразі респонденти наголошували на складнощях із визначенням ефективності наданих соціальних послуг. Адже інструменти, що використовуються для оцінки ефективності, часто є формальними, недостатньо продуманими або такими, що надають некоректну оцінку. Наприклад учасники інтерв'ю говорили про опитування клієнтів щодо ефективності роботи соціальних працівників, а не ефективності наданих послуг; опитування лише тих, хто отримав послуги, а не громаду в цілому; опитування людей щодо їхніх потреб без інформування щодо можливостей задоволення цих потреб. Такі опитування цілком відповідають першим щаблям у «драбині участі» Ш. Арнстейн (Arnstein, 1969) і фактично засвідчують «неучасть» громади в цьому процесі.

Тільки частина опитаних громад має усталені регулярні оцінювання ефективності наданих послуг, забезпечені декількома способами – суб'єктивна оцінка мешканців

громади (опитування як клієнтів, що отримали послуги, так і інших членів громади), об'єктивна оцінка за статистичними даними (кількість сімей у складних життєвих обставинах, кількість вилучених із сім'ї дітей і т.д.) та зовнішня незалежна оцінка. Ось як це описує один із представників місцевої влади:

“У нас створена робоча група по проведенню моніторингу та зовнішнього оцінювання якості надання соціальних послуг. У нас є робоча група з експертами. У нас є педагогічний університет, який має кафедру соціальної роботи та при педагогічному університеті ми запросили спеціаліста. Ми склали графік і в кожному населеному пункті вибрали послугу, щодо якої ми будемо здійснювати моніторинг, і після цього отримуємо аналіз. Після цього робоча група буде працювати по рекомендації для покращення якості надання соціальних послуг тих, яких ми будемо здійснювати моніторинг. А на наступний рік ми плануємо задіяти незалежного експерта, який буде проводити моніторинг для більш об'єктивного аналізу надання соціальних послуг”
(Тернопільська область).

Ця думка респондента вказує на важливість систематичного оцінювання якості соціальних послуг у громадах. Цей систематичний підхід, включаючи регулярні моніторинги, аналіз та зовнішню незалежну оцінку, дозволяє виявити потреби та недоліки у наданні послуг і вжити заходів для поліпшення якості послуг. Залучення експертів та зовнішніх стейкхолдерів дає змогу забезпечити об'єктивність та незалежність оцінки.

Результати опитування більшості громад вказують на відсутність єдиного стандарту в оцінюванні і проблеми, пов'язані з якісним оцінюванням.

Учасники інтерв'ю зазначають, що складності проведення оцінки ефективності соціальних послуг пов'язані із відсутністю необхідного людського ресурсу, недостатню підготовку фахівців і нерозуміння критеріїв оцінювання. На нашу думку, це вказує на важливість розвитку інструментів оцінювання та покращення підготовки спеціалістів для здійснення якісного оцінювання..

Результати дослідження підкреслюють потребу в систематичному підході до оцінювання, стандартизації та навчанні фахівців для забезпечення ефективності надання соціальних послуг і поліпшення якості життя громади. Можемо узагальнити, що систематичний підхід в оцінці якості соціальних послуг в громаді має включати ретельне планування, організацію та аналіз процесу оцінювання з метою забезпечення об'єктивних та надійних результатів. Цей підхід має базуватись на використанні стандартизованих методик, інструментів та критеріїв, які дозволяють зібрати, аналізувати та інтерпретувати інформацію про якість наданих соціальних послуг.

Дослідження показує, що більшість громад намагаються задовольнити базові потреби у соціальних послугах, однак існує відчутна потреба у поліпшенні якості та доступності цих послуг. Використання комплексного підходу до оцінки потреб та ефективності послуг, що включає як формальні, так і суб'єктивні методи оцінки, може сприяти кращому розумінню та задоволенню цих потреб. Залучення громади до процесу оцінки, регулярний моніторинг та аналіз якості послуг є ключовими для забезпечення їхньої ефективності.

Залучення громади до оцінки потреб у соціальних послугах. Переважною більшістю громад потреби громади визначаються за формальними ознаками – кількість одиноких людей похилого віку; кількість осіб із інвалідністю; кількість сімей, що знаходяться у складних життєвих обставинах. Деякі громади говорили, що мають “дорожні карти території”; деякі отримують інформацію про певні категорії населення, що потребують надання соціальних послуг, з банків даних та державних реєстрів; деякі орієнтуються на заяви та звернення у ЦНАПи та до міської влади.

Менша частина громад дізнається про потреби громади безпосередньо від громади, запитуючи у людей про їхні потреби та оцінюючи стан житла, здоров'я, сімейних стосунків тощо. Такий підхід до визначення потреб громади реалізують більш розвинені громади, що мають довший

шлях розвитку та є згуртованішими. Довіра до представників міської влади, а також відкритість населення громади слугують важливими умовами застосування такого підходу.

Процес оцінки потреб, як схарактеризовано представниками надавачів соціальних послуг, розпочинається з офіційного запиту від Міністерства соціальної політики України та передбачає безпосередній контакт із громадянами під час відвідування домівок. Цей підхід дозволяє не лише ідентифікувати потреби, але й оперативно надавати необхідні послуги, враховуючи звернення до соціальних працівників чи організацій протягом року.

Аналіз відповідей учасників дослідження виявив кілька ключових моментів.

По-перше, обраний метод дозволяє збирати інформацію про потреби громади напяму від її мешканців, забезпечуючи точніше їх розуміння.

По-друге, ключовим аспектом є наявність довіри громадян до представників місцевого самоврядування, що критично важливо для ефективної співпраці та задоволення потреб громади.

По-третє, процес визначення потреб та надання допомоги розглядається через призму індивідуального підходу, де спеціалісти безпосередньо спілкуються з

людьми, вивчаючи деталі їхньої ситуації для надання потрібної підтримки.

Загалом, результати опитування засвідчують, що використаний підхід до визначення потреб громади акцентує на індивідуалізованому ставленні до кожної особи та високій залученості надавачів соціальних послуг у розв'язанні проблем на місцевому рівні.

Попри переваги індивідуалізованого підходу до визначення потреб населення, дослідження показує ефективність більш комплексного методу, який включає як формальний облік потреб за певними критеріями, так і суб'єктивну оцінку ситуації в громаді з боку населення та влади.

Згідно із результатами дослідження є громади, які застосовують саме такий підхід, ось як це описує один із експертів:

“У громаді діє моніторинг соціальної ситуації, що дозволяє співставити дані про послуги, надані за певний період, і дані про зміни в соціальній ситуації клієнтів соціальної роботи. Таким чином можна судити про результативність послуг (видно зв'язок між наданням послуг і змінами, поліпшенням ситуації сімей і дітей як загалом, за сумарним індексом благополуччя, так і за окремими маркерами соціальної ситуації). Але крім цього інструменту там є звичайні процедури ведення випадку та висновку по його закриттю, узагальнення цих даних, наради, робота з населенням” (Херсонська область).

Описаний учасниками опитування комплексний підхід дозволяє отримати більш повне та об'єктивне уявлення про потреби громади, враховуючи як формальні критерії, так і суб'єктивну думку та досвід населення та влади. Використання моніторингу соціальної ситуації та інших інструментів дозволяє оцінити ефективність послуг та виявити тенденції та потреби, що виникають в громаді.

Наразі комплексний підхід в оцінці потреб громади в соціальних послугах має декілька переваг. В першу чергу, такий підхід дозволяє уникнути узагальнених або вузько спрямованих оцінок потреб громади. Враховуючи формальні ознаки потреб у соціальних послугах та суб'єктивну оцінку населення та влади, можна охопити широкий спектр потреб та зрозуміти їхні особливості.

Крім того, комплексний підхід допомагає встановити зв'язок між наданням соціальних послуг і змінами в соціальній ситуації громади. Це дозволяє оцінити результативність послуг і визначити, наскільки вони впливають на поліпшення благополуччя та якості життя населення.

Однією з переваг комплексного підходу є включення громади у процес оцінки потреб та прийняття рішень. Залучення населення, представників громадських організацій та владних структур дозволяє отримати різноманітність поглядів та досвідів, що допомагає зрозуміти потреби різних груп населення та забезпечити адекватну відповідь на них.

Комплексний підхід також забезпечує гнучкість та адаптивність. Моніторинг та оцінка потреб регулярно оновлюються, що дозволяє адаптувати програми та послуги до актуальних вимог та пріоритетів громади.

Використання комплексного підходу сприяє підвищенню довіри громади до процесу оцінки та надання соціальних послуг. Відкритість, участь громадян та облік їхніх думок та досвіду сприяють більш легітимному прийняттю рішень та забезпеченню відповідності наданих послуг реальним потребам.

Проведене дослідження також дало змогу виявити відмінності у сприйнятті соціальних послуг різними групами респондентів. Представники міської влади не надто обізнані, які соціальні послуги надає громада, зрідка знають специфіку оцінки потреб населення та вимірювання ефективності наданих послуг. Чим ближчі представники влади до населення громади, тим краще вони орієнтуються у ситуації надання соціальної допомоги. Отже, особистісна зацікавленість та активна залученість представників влади забезпечує покращення рівня послуг.

Надавачі соціальних послуг переважно дуже добре орієнтуються у послугах, що надаються у їх громадах, і зосереджені на наданні цих послуг. Вони краще орієнтуються в оцінці ефективності послуг, які надаються, проте способи оцінки не завжди можна вважати об'єктивними.

Представники громадських організацій та експерти найліпше розуміються на потребах населення. Представники громадських організацій зорієнтовані переважно на ситуативне вирішення потреб та проблем – залучення донорських коштів, подання запитів до місцевої ради, експерти – на системні зміни – навчання громади, надавачів соціальних послуг, представників влади. Ці відмінності засвідчують потребу у поглибленні співпраці між різними стейкхолдерами соціальної сфери у територіальних громадах.

Хоча індивідуальний підхід до визначення потреб населення має свої переваги, результати дослідження вказують на ефективність більш комплексного методу. Цей метод включає аналіз формальних критеріїв потреб у соціальних послугах разом із суб'єктивною оцінкою ситуації в громаді з боку населення та влади.

Такий комплексний підхід допомагає отримати повну та об'єктивну картину потреб громади, об'єднуючи кількісні дані та особистий досвід мешканців та влади. Моніторинг соціальної ситуації та інші інструменти дозволяють оцінити реальні результати послуг та виявити нові потреби, що сприяє своєчасному реагуванню та адаптації послуг. Використання комплексного методу не лише покращує якість надання соціальних послуг, але й зміцнює взаємодію між громадою та владою, підвищуючи довіру та забезпечуючи більш ефективне задоволення потреб населення.

Розвиток соціальних послуг та громадських ініціатив.

Більшість громад мають схожу історію виникнення соціальних послуг. До початку процесу децентралізації такі послуги надавали населенню представники району. Частіше за все очікувати ці послуги потрібно було довго, не завжди вони надавались якісно, також бували складнощі із поданням заявок на послуги та оформленням необхідних документів. Інколи частина послуг надавалась у населеному пункті, на місці, фахівцями. Подекуди ще до софіційного старту процесу децентралізації в Україні в окремих громадах були започатковані (державою, меценатами чи благодійними фондами) реабілітаційні центри, тренінгові майданчики, які наразі входять до об'єднаних центрів надання соціальних послуг громад.

Після початку процесу децентралізації громади пройшли складний шлях об'єднання, переформатування або створення територіальних центрів надання соціальних послуг. У більшості громад на момент проведення дослідження функціонував об'єднаний центр, що надає різні види соціальних послуг. У частині громад соціальні працівники є в кожному населеному пункті громади, навіть якщо центр знаходиться лише в одному населеному пункті. Також у частині громад були наявні місцеві відділення ЦНАПів, де працюють соціальні адміністратори, що відповідають за консультування населення та допомогу у оформленні соціальних послуг. Наявність ЦНАПів дозволяє населенню громади не виїжджати зі свого місця

проживання для оформлення документів та подання заявок на отримання соціальних послуг.

Більшість громад відзначає важливу роль локальних громадських організацій та міжнародних проектів у розвитку соціальних послуг. Зазвичай роль громадського сектору полягає у інформуванні та навчанні місцевої влади та фахівців, а також в ініціюванні та організації локальних проектів на рівні громади. Ось як про це розповідає один із опитаних представників громадського сектору:

“Зараз ми впроваджуємо в себе такий проект “Підтримка родин у складних життєвих обставинах”. І він такий, усебічний. Тому що, крім того, що є такі Центри, є ще спеціальні волонтери проекту, які працюють із батьками... Це люди, які волонтери, усе ж таки, але вони проходять у нас спеціальне навчання. Це навчання проходить спільно з центром соціальних служб службою в справах дітей і навіть з поліцією, де вони отримують навички соціальної роботи. Ми зрозуміли, що сьогодні, у період децентралізації дуже важливо, щоб ця робота була системною. А саме, щоб громади місцеві взяли відповідальність і могли дійсно виконати цю роботу по соціалізації. І ми почали шукати пілотні громади. Ми знайшли три такі пілотні громади, і ми запропонували саме депутатам, головам громади, пройти такий пілот для того, щоб у себе налагодити послуги” (Херсонська область).

Отже, громадські ініціативи в громаді можуть відігравати ключову роль у виявленні потреб та пропозицій щодо розвитку соціальних послуг. Завдяки безпосередньому контакту з мешканцями та роботі на місцевому

рівні, громадські організації мають більшу можливість усвідомлення реальних потреб та проблем громади.

Часто саме представники громадського сектору можуть побачити ту потребу, яку інші структури, включаючи й місцеву владу, недооцінюють. Громадські організації ближчі до мешканців, знають їхні потреби, переживання та проблеми. Вони можуть виявити соціальні проблеми, актуальні для громади.

Крім того, громадські організації можуть виконувати важливу функцію зв'язку між мешканцями та місцевою владою. Вони можуть стати посередниками у передачі інформації про потреби та проблеми громади, а також висловлювати пропозиції щодо вирішення цих питань. Громадські організації володіють експертними знаннями та досвідом у сфері соціальних послуг, що дає їм можливість вносити конструктивні пропозиції та рекомендації щодо поліпшення якості надання цих послуг.

Напрямами подальшого розвитку соціальних послуг у громадах респонденти називали створення реабілітаційних центрів, тимчасового житла, кризових кімнат, навчальних та тренінгових центрів. Основна проблема для розвитку цих напрямків, на думку представників громад, полягає у відсутності підходящих приміщень та коштів на створення цих ініціатив.

Громадські організації відіграють важливу роль у об'єднанні ресурсів для розвитку соціальних послуг в

громаді. Вони можуть залучати як власні ресурси, так і ресурси зовнішніх партнерів для реалізації своїх проєктів та ініціатив. Це може включати пошук грантових програм, співпрацю з благодійними фондами, залучення пожертвувань від громадськості тощо. Громадські організації також можуть використовувати власні ресурси, такі як експертні знання та досвід своїх членів, волонтерську працю та недержавні джерела фінансування.

Дослідження показало, що процес децентралізації сприяв створенню об'єднаних центрів для надання соціальних послуг, забезпечуючи доступність та зручність для місцевого населення. Ініціативи, як-от реабілітаційні центри та тренінгові майданчики, що розпочали свою роботу ще до процесу децентралізації, тепер є важливою частиною мережі соціальних послуг громад.

Локальні громадські організації та міжнародні проєкти відіграють значущу роль у підвищенні якості та розширенні спектру соціальних послуг. Вони не тільки інформують та навчають місцеву владу та фахівців, але й активно ініціюють та реалізують місцеві проєкти, зокрема проєкти підтримки родин у складних життєвих обставинах. Ці дії сприяють не лише забезпеченню безпосередніх потреб громади, але й стимулюють її згуртованість та самоорганізацію.

Взаємодія в громаді під час організації надання соціальних послуг. Більшість опитаних визначили ефективну взаємодію «влада – населення – громадський

сектор» як важливу складову розвитку соціальних послуг в територіальній громаді. Проте лише частина опитаних змогла назвати конкретні приклади такої взаємодії.

Значну частину респондентів, особливо з боку громадського сектору, наголошували на низькому рівні такої взаємодії. Ось як про це говорить одна з експерток:

“Іноді [“влада – населення – громадський сектор” – прим. авт.] не взаємодіє ніяк. ГС намагається показати кращі моделі соціальних послуг, в надії отримати підтримку від державних органів. Та державні органи часто не розуміють важливості соціального сектору і розвитку соціальних послуг. Немає розуміння довгострокових наслідків відсутності соціальних послуг для населення. Саме населення пасивне, не вимагає від державних органів створення послуг, в яких є потреба, не розуміє механізмів впливу на державні органи” (Харківська область).

Відповідно до результатів опитування, було визначено такі механізми розвитку співпраці в громаді: (1) спільна діяльність щодо розвитку громади; (2) колективні запити про допомогу від мешканців громади; (3) спільні соціальні проекти; (4) відкрита комунікація між представниками влади та населенням; (5) запрошення населення та громадського сектору до участі у прийнятті суспільно важливих рішень.

Більшість респондентів характеризували участь населення у справах громади як не надто активну. Водночас у найбільш розвинених громадах виявлялась і

досить активної участь населення у справах громади. На думку опитаних, до основних інструментів залучення населення можна віднести: офіційний веб-сайт та соціальні мережі громади, опитування членів громади, громадські слухання, петиції та звернення, а також спільні проекти та заходи тощо. Проте ці інструменти не завжди результативні через непоінформованість та низький рівень мотивації населення.

Представники громад наголошують на важливості участі населення в ситуаціях, коли це необхідно. Один із прикладів, наведених учасниками, – підтримка ветеранів АТО та натуральна допомога, надана об'єднаними зусиллями громади. Таким чином, учасники інтерв'ю наголошують на тому, що населення відгукується на заклик про допомогу у випадках кризових ситуацій, проявляючи високу громадську активність та соціальну відповідальність. Це свідчить про сильну спільноту та готовність жителів громади допомагати один одному в складних життєвих ситуаціях.

Залучення населення стає ключовим чинником у підтримці та розвитку соціальних послуг у громаді. Аналізуючи результати проведених інтерв'ю, стає очевидним, що громадська активність та співпраця мешканців мають значний потенціал для розгортання соціальних ініціатив. Наразі залучення населення до співпраці виявляється важливим фактором успішної

реалізації соціальних програм і проєктів. Населення не лише надає необхідні ресурси, але й демонструє свою активну громадську позицію, сприяючи побудові сильної та самодостатньої громади. Варто заохочувати ініціативи населення, що сприятиме створенню стійкого та ефективного соціального середовища у громаді.

Проведене опитування дало підстави визначити суб'єктів соціальної взаємодії в сучасних громадах: місцева влада; надавачі соціальних послуг; громадський сектор; населення громади.

Місцева влада має повноваження приймати рішення щодо створення або розвитку соціальних послуг в громаді та заходів щодо надання соціально-психологічної допомоги. Рішення місцевої влади мають базуватись, в першу чергу, на інформації, яку надавачі соціальних послуг отримують від населення та результати моніторингу ефективності соціальних послуг.

Головним завданням надавачів соціальних послуг є оцінка потреб населення та надання послуг до виявлених потреб. Для цього слід організувати належну комунікацію з населенням та отримання об'єктивного зворотного зв'язку.

Члени громади можуть виражати свої потреби та запит на допомогу представникам місцевої влади, надавачам послуг або громадським організаціям. Саме соціально активне населення громади формує громадський сектор, який в свою чергу, має вплив на місцеву владу.

Громадські організації ініціюють соціальні проекти для надання допомоги населенню. Вони можуть бути дієвими й у залученні ресурсів для розвитку громади. В центрі такої взаємодії може, приміром, лпитися надання соціально-психологічної допомоги мешканцям громади.

Для розвитку згуртованості громади важливо забезпечити належну комунікацію між різними секторами громади – місцевою владою, надавачами соціальних послуг, громадським сектором та населенням. Це дозволить отримати об'єктивну інформацію про потреби населення і забезпечити належну психосоціальну допомогу.

Важливим аспектом є також посилення взаємодії між громадою та місцевою владою через використання сучасних комунікаційних каналів, таких як офіційні веб-сайти, соціальні мережі та інші інструменти цифрової демократії. Це дозволяє забезпечити більш широке та ефективне залучення населення до обговорення та прийняття рішень, що впливають на життя громади.

Участь населення у співпраці та прийнятті рішень не тільки зміцнює довіру та відкритість між мешканцями та владою, а й сприяє формуванню відповідальності за спіль-

не майбутнє громади. Це також підвищує відчуття власної значущості та залученості кожного мешканця до процесів ухвалення рішень і реалізації змін, що позитивно впливає на соціальний капітал та загальну згуртованість громади.

Залучення населення до вирішення місцевих питань через громадські слухання, петиції, опитування та інші форми громадської участі виступає елементом створення відкритого, прозорого та відповідального управління, що орієнтоване на потреби та очікування громадян.

На **рис. 2.3** представлено результати дослідження, які унаочнюють механізми взаємодії між різними секторами в територіальній громаді.

Взаємодія в громаді під час організації надання соціальних послуг підкреслює важливість співпраці між різними секторами суспільства для розвитку та покращення якості соціальних послуг. Залучення населення через різноманітні механізми сприяє більшій згуртованості громади та підвищенню її соціальної активності, що є критично важливим для реалізації ефективних соціальних ініціатив.

Належна комунікація та взаємодія між місцевою владою, надавачами послуг, громадським сектором та населенням є ключем до створення міцної та самодостатньої громади, готової відповісти на виклики та втілювати соціальні ініціативи, спрямовані на підвищення якості життя її мешканців.

Рис. 2.3. Взаємодія у рамках надання соціальних послуг у громаді

Бачення етапів згуртування громади. Інтерв'ю дозволили розглянути погляди учасників на процес згуртованості громад на різних етапах: визнання соціальної проблеми,

визначення лідерів громади, пошук ресурсів, розв'язання соціальної проблеми, перехід до сталого розвитку.

Як показали інтерв'ю, не всі з опитаних громад успішно пройшли *етап визнання соціальної проблеми населенням та місцевою владою*. Найбільше проблем з цим етапом виникло у громад, що лише нещодавно розпочали свій шлях у наданні соціальних послуг (від кількох місяців до півтора року). Головні причини цих складнощів можна визначити як відсутність діалогу між місцевою владою та населенням, а також спільного розуміння потреб громади.

Відповіді респондентів вказують на проблеми з комунікацією та інформованістю населення. Учасники опитування відзначили відсутність знайомства зі своїми депутатами. Це свідчить про неефективну комунікацію між місцевою владою та громадою. Розповіді респондентів засвідчують важливість активного включення мешканців у діалог із владою та створення можливостей для висловлення їхніх потреб та думок.

Респонденти відзначили й брак згуртованості та розуміння потреб громади. Попри наявність певних соціальних послуг, рішення влади не завжди спираються на думки населення. Відсутність діалогу та взаємодії між владою та громадою призводить до незадоволення та невпевненості у мешканців стосовно того, куди звертатися та як висловити свої потреби. Найчастіше на цю проблему

вказували представники місцевих громадських організацій. Ось як це описує одна з опитуваних:

“Ми спілкувалися з людьми, проводили опитування онлайн, створювали гугл-форму по розсилці, 96% населення відповіли, що жодного разу не бачили свого депутата, тобто, вони не знають, хто в них на округах. У деяких округах люди не знають, як виглядає голова. І це маленькі села, зазвичай, але це доволі таки болючий результат” (Запорізька область).

Така ситуація вказує на необхідність поліпшення комунікації між місцевою владою та населенням, створення можливостей для активної участі громади у процесі визначення соціальних проблем та розробки стратегій їх вирішення. Також важливо забезпечити розуміння та урахування потреб громади у процесі прийняття рішень. Варто узагальнити, що зазначені проблеми можуть бути вирішені шляхом покращення діалогу, залучення громадських організацій та створення ефективної системи зворотного зв'язку між владою та громадою.

Варто зазначити, що важливою складовою проблеми відсутності діалогу є низький рівень поінформованості населення щодо механізмів прийняття рішень місцевою владою та можливостей впливу на ці рішення. На думку експертів, які взяли участь у другому етапі дослідження, саме громадський сектор може стати майданчиком для розвитку такого діалогу.

З іншого боку, найкраще етап визнання соціальної проблеми населенням та місцевою владою пройшли громади, що мають систему інформування та консультування громадян, а також налагодили зв'язок представників адміністрації та надавачів соціальних послуг із населенням. Відповідно до даних дослідження, ці громади мають довший шлях надання послуг – від трьох до семи років, а також мають досвід участі у різних партнерських та навчальних програмах та проектах. У таких громадах населення “включається” у допомогу своїм сусідам на різних рівнях – волонтерському, меценатському, підприємницькому або благодійному, фактично реалізуючи “сусідську модель” допомоги.

На думку респондентів, актуальними інструментами інформування та залучення населення виступають: офіційний веб-сайт та соціальні мережі громади, опитування членів громади, громадські слухання, петиції та звернення, а також спільні проекти та заходи для населення та місцевої влади. Респонденти зазначають, що інформаційні групи в месенджерах, такі як Вайбер, є зручними для поширення інформації до місцевої влади. Однак, представники місцевої влади звертають увагу на необхідність використання офіційних засобів комунікації для вирішення соціальних проблем. Вони закликають громадян писати офіційні запити, подавати петиції та звертатися на сесії чи до сільського голови, щоб забезпечити ефективний вплив та розв'язання проблем.

Відповіді учасників опитування підкреслюють важливість активної участі громади в розв'язанні соціальних проблем та взаємодії з місцевою владою. Вона свідчить про необхідність, щоб громада відчувала, що їхні дії та зусилля мають вплив на вирішення їхніх потреб та проблем. Залучення через офіційні канали комунікації сприяє створенню конструктивного діалогу між населенням та місцевою владою, що сприяє досягненню більш ефективних та сталих результатів у вирішенні соціальних проблем.

Отже, результати дослідження свідчать про наявність двох основних шляхів, якими громадяни можуть взаємодіяти з місцевою владою та висловлювати свої потреби і погляди. З одного боку, існують неформальні канали комунікації, такі як групи в месенджерах, де громадяни можуть обговорювати свої проблеми та невдоволення. Ці канали слугують інсайдерським джерелом інформації і часто є місцем, де люди можуть висловлювати свої думки вільно. Однак, важливо відзначити, що ця неформальна комунікація не завжди доходить до влади і не завжди призводить до конкретних змін у суспільстві. Це може бути пов'язано з недовірою до офіційних структур та недостатньою обізнаністю громадян щодо формальних інструментів впливу.

З іншого боку, існують формальні інструменти участі, такі як офіційні веб-сайти громади, громадські слухання,

петиції та звернення до місцевої влади. Респонденти вказують на важливість цих інструментів для вирішення соціальних проблем і стверджують, що вони дозволяють громаді активно впливати на рішення, що приймаються владою. Однак, присутня нестача знань та умінь серед громадян щодо використання цих формальних інструментів, а також можливий страх висловлювати свої думки через недовіру до влади.

Ця проблема може бути пояснена надмірною концентрацією уваги представників влади на офіційних зверненнях та процедурах, що призводить до відчуття громадою, що їхні голоси не чується в системі прийняття рішень. Отже, ключовою задачею є пошук методів подолання наявних перешкод для покращення співпраці між громадою та органами місцевого самоврядування. Необхідно, щоб громадяни відчували реальний вплив своїх зусиль на поліпшення свого життя, що в свою чергу сприятиме досягненню стійких результатів у вирішенні соціальних викликів.

Визнання соціальної проблеми може стати початковим етапом згуртування громади за умови наявності дієвих способів залучення населення громади для визначення її потреб. Наприклад, в одній з громад мали побудувати сміттєзбиральний завод і населення не мало єдиної позиції щодо цього рішення. За словами однієї з учасників опитування:

“Тоді відбулася найбільш масивна мобілізація громади в тому плані, що люди повстали. Велика частина повстала проти. Люди об'єдналися, і коли проходили громадські слухання – це були найбільші громадські слухання. Це було більше 1000 осіб” (Житомирська область).

Аналізуючи результати проведених інтерв'ю, можна констатувати, що зацікавленість громади у вирішенні конкретної соціальної проблеми має велике значення. Громада повинна відчувати, що ця проблема стосується їх особисто і може вплинути на їхнє життя. Навіть у прикладі побудови сміттєзбирального заводу, згаданому у цитаті, видно, що населення дуже зацікавлене у цьому питанні. Велика кількість людей брала участь у громадських слуханнях, бо вони розуміли, що це має прямий вплив на їхнє оточення, здоров'я та якість життя.

Ключовим елементом в успішному вирішенні соціальних проблем є розвиток ефективного діалогу та активна участь громади в процесі ухвалення рішень. Важливо, щоб громадяни знали, що їхні потреби враховуються. Це передбачає створення каналів для висловлення думок громадян, організацію громадських слухань, проведення опитувань та залучення громадських організацій до діалогу.

Наступний етап згуртування громади це визначення лідерів громад, які можуть об'єднати зусилля людей для вирішення важливих соціальних проблем. В громадах, які взяли участь у дослідженні, лідерами виступали різні особи: це

були старости або голови громад, директори територіальних центрів надання соціальних послуг, представники громадських організацій або соціальні працівники чи співробітники адміністративного апарату.

Згідно з результатами інтерв'ю, вибір лідерів у громаді здебільшого залежить від особистісних якостей. Проте можна виокремити й інші важливі аспекти, що сприяють становленню лідера. Ці аспекти включають доступ до інструментів для ефективного впливу на події, як-от здатність впроваджувати адміністративні, законодавчі та виконавчі заходи. Ключове значення мають зв'язки з членами громади та їхня довіра до лідера. Також важливими видаються бажання і готовність до навчання та професійного розвитку. Нарешті, здатність залучати зовнішні ресурси для підтримки розвитку громади може стати вирішальним фактором успіху лідера у досягненні загальних цілей.

Таким чином, можливість стати лідером у громаді відкрита для кожного мешканця за умови дотримання цих факторів. Цей процес відбувається на підставі внутрішнього потенціалу та зусиль людини, а не обмежується заздалегідь визначеними рамками чи обмеженнями. Отже, громадське лідерство є доступним та відкритим для всіх, хто має бажання та готовність приділяти увагу розвитку своєї громади та дотримуватися ключових принципів, які сприяють формуванню та росту лідерського впливу.

Наявність лідера можна вважати визначальною характеристикою громади, що може мобілізуватись та розвиватись, та такою, що визначає швидкість руху та розвитку громади. Ось як про це розповідає одна з респондентів:

“Громада наша утворилася в 2016 році. Децентралізація ж почалася в 2014-2015 році. І громади, які створювалися, вони додатково отримували кошти, а саме субвенції на інфраструктуру. Ніхто нічого не знав. ... Я пам'ятаю, що наша голова їздила по селам, вони говорили, як їм живеться. І вона, усе ж таки, переконала їх.... і ми підписали меморандум про те, що ми об'єднаємося. І таки ми об'єдналися” (Херсонська область).

Можна стверджувати, що розвиток громади потребує ефективного лідерства, здатного мобілізувати громаду, впливати на її учасників та досягати спільних цілей. Лідер повинен мати вміння спілкуватися з людьми, переконувати їх у необхідності змін та об'єднання, а також активно працювати над формуванням спільної волі та руху до змін.

Етап пошуку та об'єднання ресурсів всередині громади можна вважати наскрізним, оскільки пошук ресурсів являє собою необхідну ланку для реалізації будь-якої діяльності громади.

Основним ресурсом, на думку респондентів, є людський ресурс, а саме, представники міської влади та надавачі соціальних послуг. Основними позитивними характеристиками цих осіб називали професіоналізм,

ініціативність, любов до громади та бажання розвивати громаду, а також навчання, підвищення кваліфікації. Як приклад, наведемо відповідь одного з експертів щодо того, від чого залежить рівень задоволення потреб населення на рівні громади:

“Від людей на місцях: і від людей у владі, і від людей поза нею, наскільки перші освічені та відповідальні, наскільки другі вимогливі та здатні до спільних дій. Системно це ніяк не працює, це не може працювати в суспільстві, що так динамічно змінюється, невідомо, які засоби чи заходи будуть ефективними, місцевих голів і депутатів не готують роками (бо ж і невідомо до чого готувати). Тому тут як пощастить, все може бути добре, якщо толкове керівництво і громада активна і вимоглива (щоб іще й людям з тої толковості користь була, а не лише керівництву)” (Херсонська область).

Таким чином, аналізуючи думки учасників опитування, можна констатувати, що суспільство не відводить належного значення підготовці та формуванню громадських лідерів та свідомих громадян.

Наразі експерт підкреслює необхідність активної підготовки та формування громадянської компетентності та лідерських здібностей в усіх членах громади.

За допомогою такої підготовки і навчання громадян можна створити сприятливий ґрунт для більш ефективного взаємодії між громадянами та владою. Таким чином система, яка покладається тільки на випадковість та ініціативу окремих осіб, не може надійно функціонувати в

умовах сучасного динамічного суспільства. Цей приклад відображає переконання у важливості інвестицій у підготовку та розвиток громадян, які стануть активними лідерами, спроможними до спільних дій та співпраці з владою для досягнення загального добробуту громади.

Ресурсами громади також часто називали інфраструктуру (рекреаційні, культурні, освітні можливості, транспортне забезпечення), фінанси (бюджет громади, благодійність, меценатство, фінансування місцевими підприємствами, грантові кошти), природні ресурси (поля, ліса тощо).

Респонденти відзначали неабияке значення доступності адміністративних послуг на місцях, а саме: поява ЦНАПу у громаді та віддалених представництв ЦНАПу у кожному населеному пункті громади, наявність місцевих офіцерів поліції, функціонування амбулаторій, будинків культури та інших інфраструктурних елементів

Рідше ресурсом вважали навчання та участь у місцевих, національних та партнерських програмах.

За результатами інтерв'ю, більшість громад спираються на базові ресурси громади – фінансове забезпечення, матеріально-технічна база, людський ресурс, а менша частина громад знаходиться у постійному пошуці та залученні інших ресурсів всередині громади, а саме, волонтерська та благодійна допомога населення громади, меценатська та благодійна допомога місцевих підприємств.

Етап пошуку та залучення ресурсів та розвиток партнерств за межами громади може відбуватись паралельно із попереднім етапом, бути окремим етапом або мати ситуативний характер відповідно до особливостей та потреб громади. За результатами інтерв'ю, майже всі громади шукають ресурси за межами громади. Часто це спроба залучити гроші з державного бюджету для дотацій певних проєктів чи послуг, також це може бути пошук меценатів та благодійників для підтримки та покращення наявних проєктів.

Менша частина громад шукає ресурси через громадські організації та партнерські програми розвитку громади – подання заявок на гранти для отримання фінансування, участь у навчальних програмах.

Рідше це процес обміну досвідом з іншими громадами – як на території України, так і за кордоном. Ресурси шукають переважно громади, що є більш активними та існують довше за інших. Такі громади беруть участь у конференціях, обмінюються власним досвідом на рівні своєї області, а також на національному рівні.

Залучення зовнішніх ресурсів видається респондентом важливим чинником, що впливає на мобілізацію громади. Особливо на цьому наголошували надавачі соціальних послуг та представники місцевої влади. Ось відповідь однієї з респонденток:

“Я думаю, усе таки, що багато позитиву нам принесла участь у проєкті. Звичайно, вони дали деякі фінансові можливості, збільшили. У нас відкрилася перша сільська обсерваторія при опорній школі, мультифункціональний спортивний майданчик зробили, і так далі. Але, усе таки, більший аспект їхньої роботи – це було навчання і просвітницька робота з топ-менеджерами. У плані, як навчити правильно працювати, як навчити правильно відноситися до роботи, до населення, як комунікувати з людьми, як чути їхні потреби, як приймати виражені рішення, і так далі. Ми від початку, ця співпраця триває і на зараз” (Тернопільська область).

Таким чином, можна констатувати, що територіальні громади в Україні активно залучають зовнішні ресурси та розвивають партнерства, шукаючи фінансування, навчання та обмін досвідом. Цей підхід сприяє розвитку громад та покращенню їхнього потенціалу.

Кульмінацією процесу мобілізації є *реалізація діяльності всередині громади задля розв’язання соціальної проблеми*. Кожна з громад, представники якої брали участь у дослідженні, надає соціальні послуги від моменту створення громади. Однак ефективність діяльності всередині громади задля розв’язання соціальної проблеми залежить від успішності проходження попередніх етапів мобілізації громади.

Ті громади, що вирішують не наслідки проблем, а їх причини, або навіть працюють на упередження виникнення певних проблем, видаються більш згуртованими та мобілізованими, мешканці громади

зазвичай долучаються до різних заходів. В інших випадках соціальні проблеми вирішуються точково або навіть шляхом реалізації рішень, що прийшли “згори”, тобто з районного, обласного чи загальнодержавного рівня.

Відповідно до результатів інтерв'ю, можна стверджувати, що чим згуртованіша, мобілізованіша громада, тим масштабніші соціальні проблеми можуть бути розв'язані у ній. Ось виразний кейс, який це ілюструє:

“Багато хто акцентує свою увагу на освіті, на медицині, на спорті, де можна одразу побачити результат. Але соціально-незахищені верстви населення потребують так само нашої уваги, підтримки, фінансової спроможності. Бо деколи, коли стикаєшся з особою, яка потребує допомоги, може бути одна-однісінька і немає, хто їй може допомогти, чи принести води, чи хліба, чи оплатити комунальні послуги. Є батьки, які виховують самотійно дитинку з інвалідністю, мають паралельно діток, які відвідують школу. І соціальні послуги – це неодмінна допомога для такої мами. Це є розвантаження родичів, які живуть із психічно хворими, чи з особами з вадами, які можуть свій час приділити, трошки відпочити, переключитися, і ввечері знову почати виконувати свої родинні обов'язки”. (Івано-Франківська область).

Цей конкретний приклад підкреслює потребу вирішення конкретних проблем, з якими стикаються вразливі групи, такі як особи з інвалідністю або ті, хто має психічні проблеми. У мобілізованій громаді розуміють, що підтримка цих осіб – це не лише соціальна відповідальність, але й сприяє загальному благополуччю

громади, що благополуччя кожного члена громади є важливим для загального прогресу.

Можемо узагальнити, що активна участь громади та робота спеціалістів у сфері соціального захисту можуть призвести до зменшення соціальних проблем та поліпшення якості життя людей. Раннє виявлення проблем, профілактична робота та мобілізація громади є ключовими факторами у досягненні позитивних змін. Отже, результати інтерв'ю підтверджують, що мобілізована громада може здійснювати успішні заходи для розв'язання соціальних проблем та поліпшення якості життя у своїй територіальній громаді.

Завершальним етапом згуртування має бути *формування соціальної спроможності громади та перехід до сталого розвитку*. Саме перехід до сталого розвитку повинен бути головною метою та наслідком децентралізації в Україні.

Всі представники громад зауважили, що ще не дійшли до етапу сталого розвитку. Водночас в інтерв'ю вони зауважували, що можна віднести до таких громад ті, які існують та розвиваються тривалий час – від трьох до семи років. Оскільки в такому разі громади вже сформовані, то їх склад не змінюється, система соціальних послуг характеризується стабільністю і громади можуть відстежувати реальний розвиток.

Слід також звернути увагу, що умови, які впливають на згуртування громад, можуть бути не тільки сприятливими,

а й такими, які перешкоджають цьому процесу. Наразі респонденти виділили наступні *проблеми, які заважають процесу мобілізації*:

- 1) брак коштів та матеріально-технічного забезпечення;
- 2) брак спеціалістів для роботи (соціальних працівників, психологів);
- 3) низька поінформованість населення щодо можливостей отримання соціальних послуг;
- 4) відсутність інструментів виміру ефективності проробленої роботи та збору зворотного зв'язку;
- 5) відсутність інструментів мобілізації громади – активізації та більшого залучення населення.

За словами респондентів, населення спроможне об'єднуватись у певній критичній ситуації або під конкретний заклик, але в звичайних обставинах люди частіше або не включаються у розвиток громади, або включаються лише, висловлюючи своє незадоволення певними обставинами – пишуть скарги, заповнюють анкети зворотного зв'язку, але не готові діяти.

Доцільно зауважити, що більшість представників громад наголошують на необхідності мобілізації громад для кращого функціонування громад. Відтак дослідження засвідчує наявність розуміння необхідності мобілізації. Такі думки поділяють як представники місцевої влади, так і представники громадських організацій, і трохи меншою мірою – надавачі соціальних послуг.

Респонденти також звертають увагу, що згуртування й досі відбувається і визнають, що є багато роботи, яку потрібно зробити. Вони вбачають згуртування як послідовний процес, який розпочинається зі створення громади і триває протягом певного часу.

Громада визнає необхідність постійного навчання, розвитку та вдосконалення, щоб працювати ефективно та досягти поставлених цілей. Це свідчить про постійну готовність громади до само-вдосконалення та поступового досягнення своїх завдань.

Узагальнення результатів інтерв'ю дає підстави виокремити низку чинників, специфічних для українського контексту, що впливають на успішність згуртування на різних її етапах (див. **табл. 2.5**).

Усі ці чинники взаємодіють, створюючи сприятливу основу для мобілізації громад та досягнення їхнього потенціалу.

Таблиця 2.5. Чинники згуртування громад

<i>Етап</i>	<i>Чинники</i>
Визнання соціальної проблеми населенням та місцевою владою	✓ Діалог між населенням і владою. ✓ Ефективні інструменти визначення потреб громади.
Визначення лідерів громади та розвиток їх потенціалу	✓ Наявність потенційних лідерів (свідомих і амбітних громадян-жителів громади, які готові взяти на себе лідерську роль). ✓ Наявність (у лідера) інструментів впливу на місцеві рішення. ✓ Налагоджений контакт лідера із населенням громади та довіра громади . ✓ Бажання та готовність навчатись та підвищувати кваліфікацію. ✓ Готовність лідера залучати зовнішні ресурси для розвитку громади.
Пошук та об'єднання ресурсів всередині громади	✓ Опертя на базові ресурси. ✓ Постійний пошук додаткових внутрішніх ресурсів.
Пошук та залучення ресурсів та розвиток партнерств за межами громади	✓ Залучення коштів з державного бюджету. ✓ Проекти та програми. ✓ Діяльність громадських організацій.

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

Реалізація діяльності всередині громади задля розв'язання соціальної проблеми	✓ Успішність проходження попередніх етапів мобілізації громади. ✓ Орієнтація на профілактику проблем, а не лише їх вирішення.
Формування соціальної спроможності громади та перехід до сталого розвитку	✓ Сформованість і незмінність складу громади. ✓ Стабільність системи соціальних послуг. ✓ Інструменти моніторингу розвитку громади.

Виявлені під час інтерв'ю чинники громади можуть бути дорожньою картою для розробки моделі згуртування громад для розвитку соціальних послуг в умовах децентралізації.

Інтерв'ю підкреслюють важливі аспекти для досягнення згуртованості та сталого розвитку громад: ідентифікацію проблем, лідерство, мобілізацію ресурсів і вирішення проблем. Проблеми з визначенням соціальних питань частіше спостерігаються у новостворених громадах, що пов'язано з обмеженим діалогом між владою та громадянами.

Ключову роль у успішному розвитку відіграє ефективне лідерство, яке здатне залучити громаду до активної участі у вирішенні проблем, вказуючи на необхідність покращення комунікації та залучення громадян.

☑ Для вивчення практик згуртування громади та надання в них соціальних послуг було проведено емпіричне дослідження. Воно виконано в рамках інтерпретативної парадигми із використанням таких якісних методів збору інформації як інтерв'ю та фокус-група.

- Визначено, що надання результативних соціальних послуг можливе лише за умови розвитку співпраці між місцевою владою, надавачами соціальних послуг, громадським сектором та населенням громади.

- Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що адресність соціальних послуг відповідає спроможності громади оцінювати потреби свого населення. Зазвичай, громади орієнтуються на потреби сімей з дітьми, людей похилого віку та людей з інвалідністю, а також на загальну законодавчу рамку у вигляді переліку базових соціальних послуг.

- Сформульовано чинники згуртування територіальних громад задля розвитку соціальних послуг: діалог між населенням і владою, ефективні інструменти визначення потреб громади, наявність інструментів впливу у лідерів громади, налагоджений контакт лідера з населенням та довіра громади, бажання та готовність навчатись та підвищувати кваліфікацію, готовність лідера залучати зовнішні ресурси для розвитку громади, опертя на базові та додаткові внутрішні ресурси громади, залучення зовнішніх ресурсів та розвиток партнерств, успішність проходження попередніх етапів мобілізації громади, орієнтація на профілактику проблем, сформованість і незмінність складу громади, стабільність системи соціальних послуг та наявність інструментів моніторингу розвитку громади.

2.3. Модель згуртування територіальних громад в умовах децентралізації в Україні

У цій частині представлено модель згуртування громад, яка являє собою схематичну візуалізацію шляху від припущень, що конкретні дії призведуть до конкретних результатів, і до досягнення цих результатів.

Ця модель спирається на системно-процесуальний підхід і охоплює п'ять основних компонентів.

Подано інформацію про специфіку впровадження моделі та описано окремі практичні інструменти в роботі з громадою.

Згуртування громади за допомогою моделі сприятиме збільшенню відповідальності та залученню мешканців до активної участі в громадському житті.

★ Основи створення моделі

Проведений аналіз літератури, результати інтерв'ю з представниками громад та експертами, а також результати фокус-груп дали підстави для визначення моделі згуртування територіальної громади.

Ця модель розроблялась у рамках логіко-структурованого підходу і може забезпечувати взаємозв'язок між теорією та практикою соціальної роботи в громаді, слугувати основою для імплементації програм із забезпечення практичної діяльності в сфері соціальної роботи в громаді (Alter & Egan, 1997; Greenfield et al., 2015; Herranz, 2010; Openshaw et al., 2011; Unrau, 1993).

Розроблена модель згуртування територіальної громади виконує різноманітні завдання, пов'язані з розвитком соціальних послуг в громаді.

Вона визначає цілі та завдання соціальних програм та послуг, забезпечує баланс між орієнтацією на дослідження та практику, ефективно управляє та адмініструє соціальні програми та послуги, шляхом постійної комунікації між всіма суб'єктами процесу.

Ця модель також формує концептуальну основу для розробки методів оцінки та надає логічну рамку для прийняття рішень під час впровадження соціальних програм та послуг, висвітлює процес впровадження та ідентифікує ключові етапи та кроки імплементації.

Варто звернути увагу на важливість висування припущення, гіпотез про зв'язок між конкретними діями, організованими в послідовний процес, та конкретними результатами. Оскільки наша робота зосереджувалась на соціальній сфері громади, то при формуванні моделі було використано припущення, що організація та надання ефективних соціальних послуг на рівні громади призводить до задоволення потреб населення і забезпечення соціального добробуту громади.

Модель згуртування громад – це схематична візуалізація шляху від припущень, що конкретні дії призведуть до конкретних результатів, і до досягнення цих результатів.

Запропонована модель спирається на системно-процесуальний підхід. Її обов'язковими компонентами є:

- ✓ оцінка ситуації;
- ✓ ідентичність громади;
- ✓ вхідні дані (внесок громади);
- ✓ вихідні дані (діяльність громади, бажані соціальні зміни);
- ✓ припущення та його перевірка (припущення, зовнішні фактори, моніторинг та оцінка);
- ✓ зворотний зв'язок.

Модель відповідає низці критеріїв якості: логічність, змістовність, зрозумілість, правдивість, простота, універсальність та візуалізація, дотримання яких очікується при

розробленні моделей (Heemskerk et al., 2003; Jones et al., 2020).

Логічність моделі забезпечує системність і чіткість зв'язків між її компонентами. Кожен компонент нашої моделі логічно продовжує попередній та передбачає наступний. Це допомагає зрозуміти логічну послідовність дій, забезпечуючи надійні результати.

Змістовність моделі означає, що вона враховує всі необхідні фактори та аспекти, які впливають на її мету. Розроблена нами модель згуртування територіальних громад має чітко визначену мету і враховує всі суттєві деталі, що дозволяє реалістично моделювати ситуації та вирішувати конкретні завдання в рамках цієї мети.

Зрозумілість моделі важлива для того, щоб імплементатори могли легко зрозуміти та застосовувати її. Розроблена модель використовує зрозумілу мову, чітко визначені поняття та логіку, що сприяє ефективній комунікації між розробниками та тими, хто нею послуговується.

Правдивість моделі підтверджується достовірними даними та науковими підходами. Вона ґрунтується на об'єктивних фактах та результатах емпіричного дослідження і дозволяє бути впевненими у прогнозуванні та досягненні конкретних результатів.

Простота моделі забезпечує зручне використання та розуміння. Створена нами модель має логічну та структуровану форму та використовує прості концепції, що дозволяє тим, хто її впроваджує, швидко досягнути її суті і використовувати без зайвих труднощів.

Універсальність моделі означає, що вона може бути застосована в різних громадах, не зважаючи від їх розміру, розташування чи інших зовнішніх факторів. Модель є гнучкою і має потенціал для розширення та використання для реалізації різних завдань, що підвищує її значення і практичну цінність.

Дотримання наведених критеріїв якості робить модель ефективною і надійною. Вона забезпечує систематичний підхід до розв'язання проблем, підтримує прийняття обґрунтованих рішень і сприяє досягненню позитивних результатів у сфері розвитку соціальних послуг в громаді.

Згуртування громади за допомогою такої моделі також сприяє збільшенню відповідальності та залученню мешканців до активної участі в громадському житті. Воно підкреслює важливість кожного голосу та прагнення до спільного блага, створюючи сильне відчуття спільноти та взаємопідтримки.

Аналіз літератури та опитувань лягли в основу розробки моделі згуртування громади, що сприяє взаємодії між теорією та практикою у соціальній роботі.

Ця модель, розроблена за логіко-структурованим підходом, виконує ключові завдання для розвитку соціальних послуг, включно з визначенням цілей, управлінням програмами та послугами та забезпеченням постійної комунікації між учасниками процесу.

Вона забезпечує логічну структуру для оцінки та впровадження соціальних програм, висвітлює ключові етапи імплементації та підкреслює значення зв'язку між діями та результатами.

✳ Візуалізація та пояснення моделі

Модель згуртування громад представляє собою схематичне зображення процесу, що починається з припущень про те, як певні дії можуть привести до очікуваних наслідків, та завершується досягненням цих наслідків (рис. 2.4).

Схематично вона виглядає як комбінація етапів згуртування громади із класичним представленням соціальної системи (вхід – дія – вихід – зворотний зв'язок), а також із тим, що у рамках підходу, орієнтованого на сильні сторони, подолання соціальних проблем можливе через виявлення та розвиток ресурсів громади, формування самоідентичності громади.

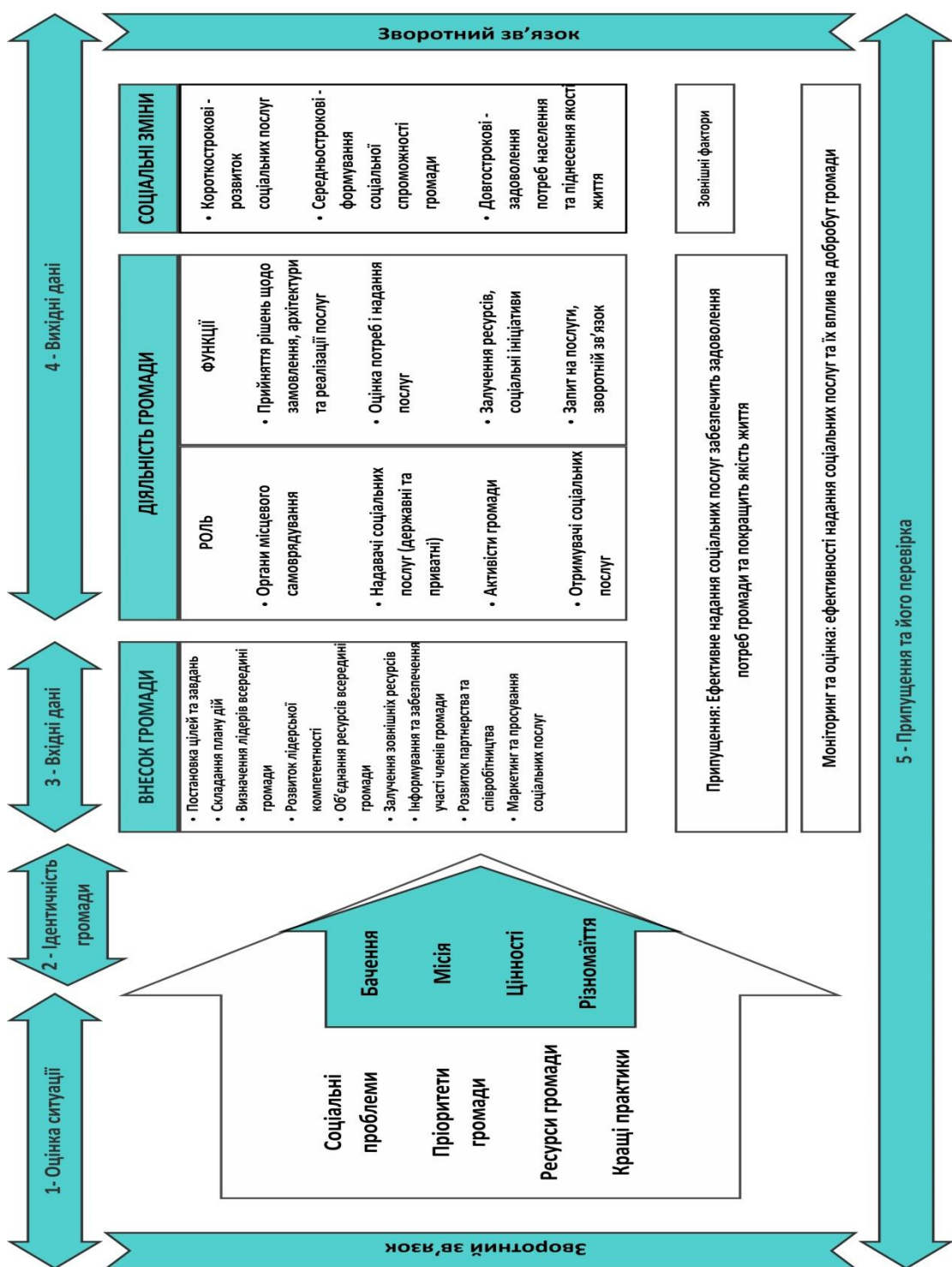

Рис. 2.4. Модель згуртування громади

Розглянемо детальніше компоненти моделі.

Перший компонент моделі (оцінка ситуації) полягає в усвідомленні реальної ситуації в громаді, шляхом визначення низки соціальних проблем, що потребують вирішення, та наявних ресурсів громади, що можуть допомогти розв'язанню цих соціальних проблем.

Аналізуючи ресурси громади, ми можемо ідентифікувати потенціал та можливості, які мають громадяни та сама громада. Це дозволяє зосередитися на місцевих ресурсах та здатностях, які можуть бути використані для розв'язання проблем та досягнення соціального благополуччя. Врахування ресурсів громади допомагає уникнути залежності від зовнішніх джерел та сприяє сталому розвитку громади.

Розуміння ресурсів громади включає в себе процес виявлення, оцінки та управління цими ресурсами. Це може вимагати залучення громадських організацій, місцевої влади, експертів та інших зацікавлених сторін. Застосування цього підходу дозволяє громаді ефективніше використовувати наявні ресурси та створювати нові можливості для змін.

Таким чином, визначення ресурсів громади в контексті оцінки ситуації є важливим етапом у розумінні потенціалу громади та визначенні напрямків дії для досягнення соціальних змін. Цей підхід сприяє активізації громадської

участі, стимулює взаємодію між владою та населенням, а також сприяє розвитку самоорганізації громади для вирішення її проблем та досягнення загального благополуччя.

За результатами фокус-груп до компоненту «Оцінка ситуації» було додано елемент «Кращі практики», що можна інтерпретувати, як визначення найкращих практик, які необхідні громаді для вирішення наявних соціальних проблем, а також виявлення наявних практик всередині самої громади, а також за її межами (наприклад, звернення до інформаційних платформ Міністерства соціальної політики, Порталу «Децентралізація», досвіду міст-побратимів тощо).

Другий компонент моделі – ідентичність громади, що включає в себе спільне бачення бажаного майбутнього, місію громади та цінності, на які вона опирається. Спільне бачення майбутнього є важливим механізмом об'єднання громади та її мотивації до дій. Важливо, щоб бачення було описано максимально ясно із використанням конкретних якісних та кількісних показників та було визначено в часі. Поряд з цим, бачення має бути зрозумілим кожному члену громади, а також надихати та спонукати до дій. На даному етапі кожен член громади має можливість усвідомити, що він є частиною своєї громади, і що його інтереси та

бажання можуть бути реалізовані через розвиток громади та реалізацію спільного бачення.

Визначення місії громади – частина процесу реалізації спільного бачення. Місія громади окреслює, як саме громада планує реалізувати своє спільне бачення і досягти бажаного стану. Таким чином, вона відповідає на питання: Для кого ми працюємо? Що саме ми робимо? Яким чином ми будемо досягати бажаного стану?

Місія має бути унікальною для кожної громади, оскільки вона відображає її особливості, цінності, потреби та пріоритети. Вона повинна відповідати цілям та значущості громади і відображати спосіб, яким громада планує діяти.

Формулюючи місію громади, важливо враховувати визначені пріоритети та проблеми, а також враховувати потенціал і ресурси громади. Місія має бути визначена таким чином, щоб вона була реалістичною та досяжною для громади, одночасно стимулюючи розвиток та залучення ресурсів для її реалізації.

Визначення місії має ключове значення для подальшого планування та розподілу ресурсів громади. Місія громади слугує орієнтиром для дій громади, визначає її спрямованість та є основою для подальшого планування та розвитку. Вона має бути комунікована широкій громадськості, щоб залучити учасників та зацікавлених

сторін до спільної роботи над досягненням місії та спільного бачення громади.

Наступним важливим елементом формування ідентичності громади є *унікальні цінності громади*, що відрізняють її від інших громад, надають вектор її розвитку та сприяють формування у членів громади приналежності до спільноти через ототожнення із обраними цінностями. Перелік цінностей громади має включати в себе опис таких явищ, які набувають для неї велике значення та цінність, що проявляється в тому, що громада готова захищати ці явища, витрачати на них ресурси та за жодних умов не готова від них відмовлятися. Цінності громади мають бути сформульовані простою та зрозумілою мовою. Критично важливо, що кожен мешканець громади погодився із переліком цінностей. Елементи даного компоненту моделі на практиці можуть бути зафіксовані у стратегічних документах громад, що часто розміщені для публічного доступу на офіційному веб-сайті громади.

Третій компонент моделі – вхідні дані, які є важливим елементом процесу мобілізації громади. Цей компонент включає в себе внесок самої громади, який їй необхідно зробити, щоб розвивати рівень згуртованості громади. Цей внесок реалізується через виконання наступних дій територіальної громади:

1. Постановка цілей та завдань: Громада визначає виразні, конкретні цілі та завдання, які вона хоче досягти в процесі мобілізації.
2. Складання плану дій: Громада розробляє конкретний план дій, який включає в себе стратегії, терміни, ресурси та відповідальних осіб.
3. Визначення та підготовка лідерів громади: Громада визначає та готує відповідальних лідерів, які забезпечують координацію та виконання задач мобілізації.
4. Об'єднання ресурсів всередині громади: Громада активно залучає та поєднує свої внутрішні ресурси, такі як людські, матеріальні, фінансові та інфраструктурні, для досягнення спільних цілей.
5. Залучення зовнішніх ресурсів: Громада здійснює зусилля для залучення зовнішніх ресурсів, таких як фінансова підтримка, експертна допомога та партнерство з іншими організаціями.
6. Забезпечення участі населення: Громада активно сприяє залученню населення до процесу мобілізації, створюючи можливості для їхньої участі, висловлення думок та внеску в прийняття рішень.
7. Розвиток партнерства та співробітництва: Громада розвиває партнерські відносини та співпрацю з іншими організаціями, урядовими структурами та

громадськими ініціативами для досягнення спільних цілей мобілізації.

Цілі та завдання мають бути організовані у план дій, шляхом визначення відповідальних осіб за їх виконання та фіксації кінцевих дат виконання кожної з них. В рамках даної моделі, ми рекомендуємо зазначати не більше однієї відповідальної особи на кожне завдання та записувати імена цих осіб, але лише за умови їх згоди. Для забезпечення гарантії подальших дій, план має бути офіційно затверджено органами місцевого самоврядування.

Лідери громади мають обиратись за такими ключовими критеріями: можливість впливати на прийняття рішень в громаді; наявність ефективної комунікації із населенням громади; доступ до ресурсів або вміння їх залучати; готовність до навчання та прагнення до розвитку. Дані критерії було визначено в результаті попередніх етапів емпіричного дослідження, що описані в попередньому розділі. Підготовка лідерів громад має здійснюватися на основі компетентнісного підходу, відповідно до вмінь, знань та навичок, необхідних лідерам для виконання поставлених цілей та завдань (Байдарова et al, 2019). Лідери громади можуть обиратись серед представники органів місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг, громадського сектору, соціально-відповідального бізнесу або отримувачів послуг.

Результатом об'єднання ресурсів усередині громади має бути опертя на власні ресурси для вирішення соціальних проблем. Ресурси мають бути зосереджені навколо цілей та завдань громади, таким чином, щоб посилити здатність громади досягти їх. Цей етап згуртування передбачає, зокрема, можливість для пошуку додаткових ресурсів всередині громади.

Участь населення та розвиток партнерства і співробітництва – критично важливі складові внеску громади в межах цього компоненту моделі. Це передбачає створення належних механізмів залучення населення, реалізації колективних дій та надання повноважень.

Для посилення участі населення доцільно використовувати стратегії “Участь громади” та “Колективне наснаження”, описані у розділі 1.4. Ці стратегії сприяють активному залученню громадян та наданню їм можливостей впливати на прийняття рішень. Результатом використання цих стратегій повинне бути формування спільної ідентичності та розширення можливостей громади для досягнення поставленої мети.

Щодо розвитку співробітництва і партнерства в громаді, важливо залучити всіх суб'єктів, які представлені в запропонованій моделі. Це означає, що співробітництво має відбуватись на рівні всієї громади, залучаючи різні групи та об'єднання. Важливо забезпечити їх взаємодію та координацію в рамках логічної моделі. Це сприятиме

розвитку співпраці, обміну ресурсами та досягненню спільних цілей громади.

Таким чином, забезпечення участі населення та розвиток партнерства і співробітництва усередині громади утворюють системні елементи моделі згуртування. Вони сприяють активному залученню громадян, формуванню спільної ідентичності та сприяють розвитку співпраці для досягнення поставлених цілей.

Вихідні дані є четвертим компонентом моделі згуртування та включають в себе діяльність громади і бажані соціальні зміни на різної тривалості - короткострокові, середньострокові і довгострокові.

Діяльність громади в рамках запропонованої моделі здійснюється різними суб'єктами, включаючи органи місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг (як державні, так і приватні), громадський сектор (у тому числі соціально-відповідальний бізнес) та отримувачів соціальних послуг (клієнти), які мають власні ролі.

Головна функція органів місцевого самоврядування полягає в прийнятті рішень, включаючи ті, що стосуються соціального замовлення. Вони відповідають за формулювання та реалізацію стратегій і політик, спрямованих на задоволення потреб громади.

Надавачі соціальних послуг виконують оцінку потреб населення та організовують процес надання соціальних послуг відповідно до законодавства України. Вони забезпечують виконання соціального замовлення та надають підтримку тим, хто потребує соціальних послуг.

Клієнти, як отримувачі соціальних послуг, мають важливу роль у цілому процесі. Вони формують запит на соціальні послуги та надають зворотній зв'язок щодо їх якості та ефективності. Отримувачі соціальних послуг повинні мати доступ до каналів комунікації та практичних інструментів для висловлення своїх потреб і пропозицій. Цей зворотний зв'язок є важливим для постійного покращення якості надання соціальних послуг та розвитку громади відповідно до логічної моделі.

Громадський сектор та соціально відповідальний бізнес відіграють важливу роль у мобілізації громади. Дані суб'єкти залучають зовнішні ресурси для досягнення цілей громади та ініціює соціальні проекти і програми. Громадські організації та соціально-відповідальні бізнеси активно співпрацюють з іншими суб'єктами моделі з метою створення партнерств і спільних ініціатив.

За пропозицією, висловленою експертами під час фокус-груп, у схематичному зображенні процесу згуртування громади замість "громадського сектору" було введено поняття "активісти громади", що охоплює представників громадського сектору, соціально

відповідального бізнесу, а також небайдужих членів громади, залучених в рамках забезпечення участі населення (волонтерів). Таким чином, наприклад, як приватні надавачі соціальних послуг, так і отримувачі соціальних послуг можуть виступати активістами громади.

Можна визначити наступні бажані результати згуртування територіальних громад та умовні терміни їх досягнення:

- ✓ розвиток соціальних послуг (6–12 місяців);
- ✓ формування соціальної спроможності громади (1– 5 років);
- ✓ задоволення потреб населення та соціальне благополуччя громади (5– 10 років).

Під час імплементації логічної моделі, кожна громада має конкретизувати свої бажані соціальні зміни, орієнтуючись на вектори змін задані в моделі.

П'ятий компонент моделі – припущення та його перевірка. Розроблена модель передбачає сформульовану гіпотезу, що лягла в її основу, та буде залишатись незмінною для всіх громад в процесі застосування моделі. При цьому, варто зазначити, що на перевірку припущення на практиці впливають зовнішні фактори (виклики та можливості), які не можуть бути контрольованими, але мають бути враховані при імплементації моделі. Перевірка моделі здійснюється шляхом моніторингу та оцінки ефективності надання соціальних послуг та їх впливу на

соціальне благополуччя громади. В рамках створеної моделі, моніторинг та оцінка мають бути сфокусовані на перевірці гіпотези та передбачати збір інформації, її аналіз та підготовку звіту.

Важливим елементом системного підходу вважається **зворотний зв'язок**. Він дозволяє громаді оцінювати ефективність реалізованих ініціатив та коригувати дії відповідно до змінених обставин або отриманих результатів. Зворотний зв'язок сприяє адаптації та гнучкості громадських програм, забезпечуючи їх відповідність актуальним потребам населення та ефективне використання ресурсів.

Саме тому для забезпечення ефективного моніторингу та оцінки на всіх етапах згуртування в модель додано наскрізний компонент, який відображатиме безперервний зворотний зв'язок. Це дозволить забезпечити ефективне спостереження та оцінку процесу.

Модель мобілізації громади пропонує системний підхід до розвитку соціальних послуг, починаючи з оцінки ситуації, визначення ресурсів та ідентифікації громадської ідентичності. Вона включає в себе планування дій, підготовку лідерів, залучення внутрішніх та зовнішніх ресурсів, а відтак розвиває участь громади та партнерства для досягнення конкретних соціальних змін.

Ключовим є перехід від визначення потреб і ресурсів до активної участі громади в реалізації цілей та завдань, що в кінцевому підсумку сприяє соціальному благополуччю та сталому розвитку громад.

★ Впровадження розробленої моделі

На основі рекомендацій експертів, які взяли участь у фокус-групах, практичне застосування моделі полягає в можливому її використанні для підтримки конкретної групи населення, наприклад, сімей військових або осіб, які найбільше постраждали від військових дій. Модель може слугувати відповіддю на конкретні виклики, з якими стикаються ці групи людей, та сприяти покращенню їхнього становища.

Під час фокус-груп додатковими способами застосування моделі було визначено включення моделі в навчальні курси для лідерів громад та використання моделі як основи для розробки інструментів моніторингу та оцінки.

З метою впровадження моделі в умовах сьогодення України варто звернути увагу на виклики та ризики, які можуть стати на заваді цього процесу. Одним із викликів, неодноразово зазначеним під час проведення фокус-груп, є слабка сформованість та ідентифікація суб'єктів та їхніх функцій. Учасники уточнили, що деякі суб'єкти можуть бути некомпетентними або не мотивованими до виконання своїх функцій, а також можуть бути відсутні зазначені суб'єкти або лідери в окремих громадах. Крім того, низький рівень обізнаності населення щодо своїх прав та механізмів впливу становить додаткову складність.

Наступний виклик, що заслуговує уваги, пов'язаний зі стереотипами, які прив'язують соціальні послуги тільки до неблагополучних сімей. Експерти наголосили, що важливо активізувати інформування населення про соціальні послуги та їх призначення, пояснити, що соціальні послуги мають на меті покращення умов і розвитку громад.

Експерти відзначили й ризики, пов'язані з негативним досвідом децентралізації в деяких країнах, де влада та ресурси повертаються до централізованого контролю. Викликом може стати й встановлення балансу сил на рівні місцевої влади та відмова влади ділитись повноваженнями з іншими членами громади.

Низький рівень мотивації учасників громади до змін та активної участі також може становити виклик. Це може бути пов'язано з негативною політичною ситуацією всередині громади, браком політичної волі стосовно виділення коштів бюджету громади на розвиток соціальних послуг та відсутністю позитивного досвіду спільної діяльності всередині громади. Експерти також відзначили, що деякі учасники громади не готові брати на себе відповідальність за ситуацію в громаді та активно сприяти її покращенню.

Наразі виклики та ризики, пов'язані з впровадженням моделі згуртування громад, вимагають комплексного підходу, зокрема посилення інформування, підготовки та мотивації учасників громади тощо.

Експерти вказують на важливість практичного застосування моделі згуртування громади для підтримки спеціфічних груп, таких як сім'ї військовослужбовців чи осіб, постраждалих від військових дій. Рекомендовано використовувати модель у навчальних програмах для лідерів громад та як основу для створення моніторингових інструментів. Водночас, існують виклики, такі як нечіткість ролей суб'єктів, низька обізнаність населення про соціальні послуги та ризики, пов'язані з негативним досвідом децентралізації. Для успішної імплементації моделі важливо подолати стереотипи, мотивувати громадськість до активної участі та забезпечити ефективне інформування та підготовку учасників громади.

Для впровадження розробленої моделі було окремо підготовлено інструмент оцінки готовності громади до згуртування (табл. 2.6).

В оцінці інструменту – компоненти моделі та їх елементи. Він може бути використаний для самооцінки представників громади та відмітки наявності кожного елементу в громаді за шкалою від одного до десяти із можливістю уточнити свою відповідь та надати більше інформації про громаду.

Важливо наголосити, що результати такого оцінювання можуть слугувати скоріше для визначення особливостей імплементації моделі, ніж для прийняття рішення щодо доцільності її застосування.

Таблиця 2.6. Критерії оцінки готовності громади до згуртування

Компо- нент	Складові компоненту	Критерії оцінки
ОЦІНКА СИТУАЦІЇ	<i>Соціальні проблеми</i>	✓ Наявність та ефективність використання інструментів виявлення соціальних проблем. ✓ Наявність попереднього досвіду визначення соціальних проблем. ✓ Фіксація соціальних проблем у письмовому вигляді в офіційних документах громади.
	<i>Пріоритети громади</i>	✓ Розуміння важливості визначення пріоритетів громади. ✓ Наявність попереднього досвіду визначення пріоритетів громади. ✓ Фіксація пріоритетів громади у письмовому вигляді в офіційних документах громади.
	<i>Ресурси громади</i>	✓ Здатність перерахувати наявні ресурси громади та визначити їхній вплив на розвиток громади.
	<i>Кращі практики</i>	✓ Розуміння, що таке кращі практики. ✓ Здатність назвати наявні практики в громаді або за її межами. ✓ Досвід розробки та/або застосування кращих практик.
ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДИ	<i>Бачення</i>	✓ Наявність зафіксованих у письмовому вигляді бачення, місії та цінностей.
	<i>Місія</i>	✓ Наявність інструментів розробки та перегляду бачення, місії, цінностей.
	<i>Цінності</i>	✓ Рівень залученості членів громади до формування бачення, місії, цінностей. ✓ Рівень поінформованості членів громади щодо бачення, місії, цінностей та підтримки їх реалізації.

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

ВХІДНІ ДАНІ	Постановка цілей та завдань	✓	Наявність стратегії розвитку громади.
		✓	Наявність цілей та завдань, пов'язаних із розвитком соціальних послуг.
	Складання плану дій	✓	Рівень застосування стратегії розвитку громади в плануванні діяльності органів місцевого самоврядування.
	Визначення лідерів всередині громади	✓	Розуміння ролі лідера в громаді.
		✓	Визначення особи або низки осіб, які є лідерами громади.
		✓	Рівень співпадіння відповідей у різних представників громади.
	Розвиток лідерської компетентності	✓	Рівень освіти та підготовки лідерів громади.
		✓	Розуміння того, які знання, вміння та навички потрібні лідеру та здатність їх перерахувати.
		✓	Наявність можливостей для підготовки лідерів всередині громади.
	Об'єднання ресурсів всередині громади	✓	Усвідомлення та вміння перерахувати ресурси громади (окрім фінансових ресурсів).
		✓	Досвід та ефективність використання ресурсів громади.
	Залучення зовнішніх ресурсів	✓	Наявність та ефективність використання зовнішніх ресурсів.
		✓	Здатність назвати перелік актуальних можливостей для розвитку громади.
	Інформування для забезпечення участі членів громади	✓	Рівень розуміння ролі членів громади в її розвитку.
		✓	Наявність та ефективність інструментів інформування для забезпечення участі членів громади.
		✓	Спроможність описати позитивний досвід залучення членів громади для її розвитку.

Дар'я Палатна, Тетяна Семігіна (2024)

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

	<i>Розвиток партнерства та співпраці</i>	✓	Наявність ефективних (формалізованих та неформалізованих) партнерств та співпраці
	<i>Маркетинг соціальних послуг</i>	✓ ✓	Наявність інструментів просування соціальних послуг. Досвід використання даних інструментів та спроможність визначити їх ефективність.
ВИХІДНІ ДАНІ	<i>Діяльність громади (ролі та функції)</i>	✓ ✓ ✓	Наявність всіх перерахованих ролей в громаді. Розуміння представниками громади функцій у рамках реалізації їхніх ролей. Реальне виконання цих функцій в щоденній діяльності.
	<i>Бажані соціальні зміни</i>	✓	Наявність навичок та досвіду короткострокового та довгострокового планування, а також наявність розвитку соціальних послуг в цих планах.
ПРИПУЩЕННЯ ТА ЙОГО ПЕРЕВІРКА	<i>Припущення</i>	✓	Розуміння та рівень згоди представників громади щодо того, що ефективне надання соціальних послуг забезпечить задоволення потреб членів громади та призведе до її благополуччя.
	<i>Зовнішні фактори</i>	✓ ✓	Вміння оцінювати зовнішні фактори та їх вплив на громаду. Наявність навичок аналітичного мислення та прогнозування із урахуванням ризиків та можливостей.
	<i>Моніторинг та оцінка</i>	✓ ✓ ✓ ✓	Наявність ефективних інструментів моніторингу та оцінки. Регулярність проведення моніторингу та оцінки. Залучення зовнішніх експертів для проведення моніторингу та оцінки. Прозорість результатів моніторингу та оцінки.

Інструмент оцінки готовності громади до згуртування дозволяє оцінити наявність та ефективність різних аспектів моделі згуртування на основі самооцінки. Він охоплює ключові компоненти та елементи моделі, дозволяючи представникам громади оцінити кожен з них за шкалою від одного до десяти, з можливістю додаткових пояснень. Результати оцінки слугують не стільки для вирішення про доцільність застосування моделі, скільки для адаптації та розробки індивідуального підходу до її імплементації, враховуючи унікальні особливості кожної громади.

Впровадження моделі згуртування громади може відбуватись **на основі теорії змін** (англ. –“Theory of Change”).

Обрана стратегія передбачає кілька етапів, які допомагають зрозуміти та управляти процесом змін (Prochaska et al., 2002).

Спочатку, на етапі попередніх роздумів, проводиться вивчення та аналіз ситуації, де відбуваються проблемні поведінки, які потребують зміни. Результатом цього етапу є покращене розуміння проблеми та визначення її важливості.

Далі, на етапі роздумів, учасники усвідомлюють необхідність змін та розглядають можливі варіанти дій. Виникає бажання змінити стару поведінку, але ще не виникає повної готовності чи впевненості.

Після цього настає етап прийняття рішення, де проводиться підготовка до змін, включаючи розробку стратегії, визначення ресурсів та постановку конкретних цілей. Важливо зосередитись на розробці плану дій, який допоможе ефективно впровадити модель мобілізації громад.

Наступним є етап дії (сили волі), де учасники активно змінюють поведінку та виконують заплановані дії. Виявляються сила волі та дисципліна, необхідні для реалізації змін у практиці. Для підтримки та сталості змін, важливо на етапі підтримання надавати підтримку учасникам, забезпечувати ресурси, проводити тренінги та моніторинг. Це допомагає зміні у поведінці стати стійкою та тривалою.

Останнім етапом є рецидив, коли учасники можуть повернутися до старої поведінки та відмовитися від нових змін. Це важливо розуміти та розробити стратегії для запобігання рецидиву, щоб зміна поведінки була стійкою.

Застосування підходу теорії змін дозволяє систематично планувати та управляти процесом змін, забезпечуючи ефективну імплементацію моделі мобілізації громад. Цей підхід підкреслює важливість взаємодії між учасниками та поступового руху від усвідомлення проблеми до досягнення сталої зміни.

Імплементація моделі в рамках теорії змін передбачає активний **пошук ранніх агентів змін**, які виявляють особливий інтерес і залучаються до процесу впровадження моделі. Ранні агенти є ключовими фігурами, оскільки вони мають сильний мотив, бажання та готовність до перетворень. Це можуть бути індивіди, групи або організації, які вже відчують необхідність у змінах і бачать потенціал моделі для вирішення проблем.

Пошук ранніх агентів змін передбачає систематичне виявлення зацікавлених сторін, які мають ресурси, експертизу та вплив для ефективного запровадження моделі. Це можуть бути місцеві лідери, громадські організації, місцеві підприємства, ключові фігури влади та інші стейкхолдери. Важливо залучити тих, хто вже має досвід у роботі з подібними ініціативами або проявляє активну зацікавленість у розв'язанні конкретних соціальних проблем.

Ранні агенти змін відіграють роль каталізаторів для поширення моделі та її прийняття у громаді. Вони можуть стати носіями нових ідей, залучати інших зацікавлених сторін та створювати позитивну динаміку змін. Їхня підтримка та активна участь в процесі мобілізації громади є важливою, оскільки вони створюють приклад для інших та сприяють поширенню позитивного впливу моделі.

Пошук ранніх агентів змін вимагає цілеспрямованих зусиль і комунікації з потенційними учасниками. Це може

включати проведення спеціальних заходів, форумів, діалогів та співпрацю зі зацікавленими сторонами. Важливо створити відкрите середовище, в якому можна обмінюватися ідеями, вислуховувати думки та дослухатися до потреб тих, хто має зацікавленість у змінах.

Залучення лідерів громад як ранніх агентів змін слід розглядати як стратегічний крок, який сприяє швидкому поширенню та прийняттю моделі згуртування. Лідери громад, маючи авторитет та вплив, можуть ефективно комунікувати цінності та цілі моделі, втілюючи її в життя через свої дії та приклад. Вони здатні згуртувати навколо себе інших членів громади.

Роль лідерів громади як ранніх агентів змін також включає ідентифікацію та залучення інших потенційних агентів, включаючи організації громадянського суспільства, місцеві підприємства та інституції. Це дозволяє створити широку коаліцію зацікавлених сторін, здатну підтримати та просувати модель згуртування на всіх рівнях громадського життя.

Лідери відіграють ключову роль у підтримці сталого розвитку громади, демонструючи важливість адаптації до нових умов та постійного самовдосконалення. Вони сприяють формуванню позитивного іміджу змін, зміцнюють довіру членів громади та зменшують опір змінам.

Однак, для забезпечення успішного залучення та активності раних агентів змін, необхідно забезпечити їм доступ до ресурсів, необхідних для впровадження змін, включаючи навчання, консультаційну підтримку, та інструменти для ефективного лідерства. Також важливим є створення механізмів зворотного зв'язку та оцінки ефективності їхньої діяльності, що допоможе адаптувати стратегію згуртування громади до змінюваних умов та потреб спільноти.

Впровадження моделі згуртування громади використовує підхід теорії змін, що включає кілька етапів: попередні роздуми, роздуми, прийняття рішення, дія та підтримання змін. Ключовим елементом успішної імплементації є залучення раних агентів змін, таких як лідери громад, які виявляють особливий інтерес і мотивацію до змін. Цей процес передбачає вивчення і аналіз ситуації, усвідомлення необхідності змін, розробку та виконання плану дій, а також створення умов для сталості та запобігання рецидиву. Ранні агенти змін діють як каталізатори, мобілізуючи громаду та створюючи міцні основи для впровадження моделі.

Висока мотивація лідерів громади як ключових агентів змін є критичною для успішного застосування моделі. Глибоке розуміння принципів роботи моделі, її методів та підходів є основою мотивації лідерів. Вивчення цих елементів надає лідерам необхідні знання про

застосування моделі для ефективного вирішення соціальних викликів.

За словами експертів, які брали участь у фокус-групах, подальшим стимулом є опис та розуміння отримуваних переваг внаслідок використання даної моделі. Лідери громади повинні мати чітке уявлення про те, що саме вони можуть досягти за допомогою цієї моделі, які конкретні результати та переваги вона принесе їм та їхній громаді. Це вимагає глибокого розуміння мети, принципів та практичного застосування моделі.

Експерти відзначили, що позитивні приклади використання моделі слугують додатковим стимулом для лідерів, оскільки вони отримують можливість побачити, як ця модель спрацює та яких позитивних результатів можна досягти. Це надає їм впевненості та натхнення для запровадження моделі у своїй громаді.

Змога отримати допомогу від експертів, спільноти та інших учасників підтримує лідерів громади у реалізації моделі та надає певну впевненість у власних можливостях.

Лідери громади, якщо вони мають достатні ресурси, обізнаність та компетентність, можуть відчувати внутрішню мотивацію для здійснення соціальних змін, спираючись на ідеї запропонованої моделі. Їхні цінності, переконання та бажання допомагають їм зосередитись на досягненні мети.

Ще одним важливим аспектом, що підкреслили експерти – це **виділення фінансового ресурсу для громади з метою розвитку соціальної сфери**. Впровадження моделі може призвести до самофінансування громади, що стає додатковим стимулом для лідерів. Забезпечення фінансових ресурсів для реалізації соціальних проєктів та програм є одним із наслідків успішного впровадження моделі.

Можливість поділитись власним досвідом та відвідування інших громад є ще однією формою мотивації для лідерів. Це надає їм можливість взяти участь у конкуренції, спілкуватися з іншими громадами, навчатися від них та надихатися на нові ідеї та підходи.

Врешті-решт, **політичне сприяння** та визнання можуть стати ключовими елементами для успішного запровадження моделі. Підтримка політичних фігур забезпечує додаткові ресурси та заохочення для лідерів громад у їхніх зусиллях щодо впровадження соціальних ініціатив.

Ефективне впровадження моделі згуртування громади залежить від глибокого розуміння її лідерами та їх мотивації до змін. Важливо, щоб лідери бачили конкретні переваги та результати, які модель може принести громаді. Мотивація посилюється успішними прикладами впровадження, доступністю експертної підтримки, можливістю обміну досвідом та внутрішнім бажанням досягнути соціальних змін, а також фінансовою підтримкою та політичним визнанням.

Щоб ефективно впровадити модель згуртування громад за допомогою стратегій управління змінами, слід застосувати такі практичні інструменти, як методика «Дерево проблем», цілепокладання за методом «SMART», та проведення фасилітованих стратегічних сесій.

Метод «Дерево проблем» може бути використано для визначення соціальних проблем громади. Використання методу «Дерево проблем» є одним із способів систематизації та визначення соціальних проблем (Павлик, 2012; Маліновська & Демкович, 2016; Цісінська, 2023). Він дозволяє визначити основні проблеми та встановити причинно-наслідкові зв'язки між ними. Такий підхід має змогу ідентифікувати базові (кореневі) причини проблеми та розуміти її наслідки. Організація пепеліку проблем за цим методом є важливим кроком у визначенні пріоритетів громади та відповіді на питання про те, які соціальні проблеми слід розв'язувати в першу чергу.

Визначення пріоритетів – ключовий етап у плануванні та розподілі ресурсів громади. Воно допомагає зосередитися на найважливіших проблемах та визначити, які кроки потрібно зробити для їх вирішення. Крім того, це спонукає учасників процесу брати відповідальність за ситуацію, адже конкретна формулювання проблеми сприяє зрозумінню того, що саме потрібно зробити і хто має брати на себе відповідальність за вирішення проблеми.

Загалом, метод «Дерево проблем» та визначення пріоритетів слугує важливими інструментами для аналізу та визначення шляхів розв'язання соціальних проблем. Вони сприяють систематизації і розумінню проблем, залученню громади до процесу прийняття рішень та забезпечують ефективне використання ресурсів для досягнення соціальних змін у громаді.

У рамках представленої логічної моделі, цілі та завдання громади мають бути сформованими **за допомогою SMART-підходу** (Бобровський, 2021; Васильців & Левицька, 2021; Яцкевич, 2022). Цей підхід передбачає систематичний підхід до постановки цілей та завдань, що сприяє їх ефективному виконанню. Для досягнення цього, цілі та завдання повинні мати певні характеристики, відомі як SMART (від англ. – Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound).

Цілі та завдання повинні бути однозначно сформульованими. Це означає, що вони повинні бути визначені конкретно і детально, щоб уникнути будь-якої неоднозначності або розмитості.

Цілі та завдання повинні бути вимірювані, щоб забезпечити можливість оцінки їх досягнення. Це вимагає визначення якісних та кількісних критеріїв, за допомогою яких можна буде оцінити прогрес та результати.

Цілі та завдання повинні бути досяжними з урахуванням ресурсів, можливостей та обмежень громади. Вони повинні бути реалістичними та виконуваними в контексті наявних ресурсів та умов, переглянута з метою відповідності можливостям громади.

Цілі та завдання повинні бути актуальними та відповідати потребам та пріоритетам громади. Вони повинні спрямовуватись на вирішення соціальних проблем та підтримку розвитку громади. Це означає, що цілі повинні бути суттєвими та значущими для громади, а не відволікати увагу від головних проблем.

Цілі та завдання повинні бути обмеженими в часі, щоб визначити точний термін їх виконання. Це стимулює встановлення чітких термінових рамок та планування дій для досягнення результатів.

Використання SMART підходу допомагає забезпечити, що цілі та завдання мобілізації громади є конкретними, вимірюваними, досяжними, актуальними та обмеженими в часі, що сприяє ефективному плануванню та досягненню бажаних результатів.

Варто окремо відзначити, що ефективним інструментом для реалізації кожного компоненту моделі може бути **фасилітована стратегічна сесія**. Даний інструмент може бути використаний в роботі з різними групами в громаді, у тому числі з метою спільного прийняття рішень щодо майбутнього спільноти (Ющишина,

2021; Гаранжа & Артеменко, 2022; Нагорня, 2023).

Фасилітована стратегічна сесія дозволяє залучити всіх учасників до процесу прийняття рішень і сприяє досягненню консенсусу стосовно ідентичності громади та її майбутнього розвитку. Цей інструмент надає можливість структуровано й систематично працювати над постановкою цілей, аналізом потреб та розробкою стратегій, що сприяють досягненню поставлених завдань.

На замовлення громадської організації, у громаді Херсонської області було організовано стратегічну сесію з фасилітацією, тривалістю два дні. Захід зібрав представників місцевої влади, соціальних служб та громадського сектору. Перший день був присвячений визначенню бачення та місії організації, аналізу досягнень останніх трьох років, формулюванню цілей на майбутні три роки, а також розгляду поточних проектів і ресурсів громади для створення стратегічних цілей та плану їх виконання. Під час другого дня роботи учасники сесії сконцентрувалися на встановленні цілей на наступний рік, розробці плану дій, визначенні ролей у команді та розподілі зон відповідальності.

Результатом стратегічної сесії стало визначення ключових напрямків для покращення соціальних послуг у громаді. До них відносяться ініціативи по заснуванню центрів підтримки для родин та молоді, надання допомоги сім'ям і дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також розширення послуг соціального таксі для людей з обмеженими можливостями. Цілі спрямовані на вдосконалення умов життя місцевих жителів, особливо дітей та їхніх родин, а також на забезпечення підтримки особам з інвалідністю.

Розглянемо та оцінімо кожну з цих цілей.

Ціль 1. “Впровадження послуг та супровід пілотування мережі центрів з надання соціальних послуг для дітей та сімей та соціальних проектів”.

Ця стратегічна ціль спрямована на поліпшення умов виховання та розвитку дітей та сімей у громаді. Впровадження альтернатив до інтернатної системи може покращити якість життя дітей, забезпечуючи їм більше гідних умов. Це важливо для соціального благополуччя, оскільки забезпечує дітям можливість росту та розвитку в нормальних сімейних умовах.

Ціль 2. “Впровадження послуг та супровід пілотування одного центру підтримки сім’ї та дітей та соціальних проектів”.

Ця ціль спрямована на підтримку сімей та дітей в різних життєвих ситуаціях, включаючи кризові. Вона допоможе гарантувати, що сім’ї мають доступ до необхідних ресурсів та підтримки. Це сприятиме зменшенню ризику розриву сім’ї та покращенню якості життя дітей та батьків.

Ціль 3. “Розвиток послуги соціального таксі як інструменту соціалізації осіб з інвалідністю, попередження сирітства та допомоги дітям і сім’ям”.

Ця ціль допоможе забезпечити, що особи з інвалідністю матимуть доступ до соціальних послуг та можливостей для участі у суспільстві. Соціальне таксі спрямоване на зменшення соціальної ізоляції та підвищення якості життя цієї групи населення. Попередження сирітства та підтримка сімей через цей інструмент також впливає на соціальне благополуччя, запобігаючи розривам у сім’ях.

Ці стратегічні цілі відображають важливі напрямки діяльності, спрямовані на поліпшення соціального благополуччя громади. Вони дозволять забезпечити доступ до якісних соціальних послуг, покращити якість життя дітей та сімей, підтримати осіб з інвалідністю та зменшити ризики соціальних проблем у громаді.

Аналіз результатів стратегічної сесії вказує на кілька ключових аспектів:

- ✓ *Партнерство і співпраця:* Участь представників місцевої влади, громадських організацій та надавачів соціальних послуг в стратегічній сесії вказує на активний інтерес та готовність різних стейкхолдерів до спільної роботи над мобілізацією громади. Це сприяє створенню партнерств і спільних зусиль для досягнення загальних цілей.
- ✓ *Цільове спрямування:* Сесія була спрямована на визначення конкретних цілей і результатів наступних трьох років. Це допомагає громаді виразно визначити, куди вони рухаються і які досягнення вони планують отримати.
- ✓ *Залучення ресурсів:* Учасники сесії визначили ресурси, які їм потрібні для досягнення стратегічних цілей. Це може включати в себе фінансові, людські та інші ресурси. Залучення ресурсів є ключовим компонентом згуртування для реалізації задуманих ініціатив.

- ✓ *Роль і відповідальність:* Під час сесії було досягнуто згоди щодо специфічних ролей та завдань кожного учасника проекту. Це забезпечило прозорість у питанні розподілу обов'язків, що сприяло запобіганню повторенням дій та потенційним конфліктам..
- ✓ *Планування і моніторинг:* Протягом стратегічної сесії було створено детальний річний оперативний план. Таке планування дозволило визначити точні дії та задачі для досягнення визначених цілей, а також встановити чіткі терміни їх виконання.

Невід'ємним аспектом фасилітованої стратегічної сесії вважаємо фіксацію результатів у письмовому вигляді та їх подальше використання. Отримані під час сесії висновки, рекомендації та стратегії повинні бути зібрані і оформлені у відповідні документи. Це дозволить забезпечити належну документацію та доступність інформації для всіх зацікавлених сторін, а також зберегти отримані результати як важливий ресурс для подальшої роботи та оцінки ефективності моделі.

Отже, проведення стратегічної сесії є критично важливою складовою в роботі з моделлю згуртування громади. Вона орієнтована на аналіз потреб і врахування думок різних зацікавлених сторін. Застосування сесії дозволяє розробити ефективний і злагоджений план дій для громади, спрямований на досягнення значущих соціальних змін в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективах.

Для успішного запровадження моделі згуртування громади важливо використовувати стратегії управління змінами, застосовуючи методики як «Дерево проблем» для ідентифікації і систематизації соціальних викликів, встановлення цілей за SMART-критеріями для чіткого та ефективного планування, а також організацію фасилітованих стратегічних сесій для залучення громади до вироблення спільних планів дій.

Ці інструменти сприяють не тільки визначенню пріоритетів і ресурсів для досягнення поставлених цілей, але й створюють основу для партнерства, співпраці, і взаємодії різних зацікавлених сторін в процесі згуртування громади.

Для успішного впровадження моделі згуртування громад можна надати наступні **рекомендації** :

1. Розробити інструменти для оцінки ситуації в громаді та ресурсів, доступних у громаді. Ці інструменти допоможуть зрозуміти потреби та можливості громади, що стане основою для впровадження моделі на основі концепції сильних сторін.
2. Визначити інструменти мотивації отримувачів послуг до участі в процесі згуртування громад. Створення системи стимулювання та винагородження може сприяти активній участі громадян у згуртуванні громади та мобілізації її ресурсів.

3. Розробити додаткові версії моделі, адаптовані до потреб різних суб'єктів згуртування. Кожний суб'єкт може мати свої специфічні особливості та потреби, тому варто забезпечити гнучкість моделі.
4. Визначити критерії включення громади до пілотних проєктів, де буде впроваджуватись модель. Ці критерії допоможуть відібрати громади з найбільшим потенціалом для успішної реалізації моделі та дозволять зосередити зусилля на них.
5. Дотримуватись позиції, що модель має рекомендаційний характер. Зробити модель базовим інструментом, який може бути адаптований та вдосконалений відповідно до конкретних потреб громади.
6. Уникати лінійної логіки в описі моделі згуртування громад та забезпечити вхід в модель на рівні будь-якого її компоненту. Розглядати модель як комплексну систему, де кожен елемент взаємодіє з іншими, і враховувати можливість розвитку окремих компонентів незалежно один від одного.
7. Дотримуватись принципу "знизу догори" – від населення громади до місцевої влади. Забезпечити активну участь громадян у прийнятті рішень та забезпечити механізми зворотного зв'язку між місцевою владою та населенням громади.

Розроблена модель згуртування територіальних громад базується на припущенні, що розвиток соціальних послуг сприяє покращенню соціального благополуччя громади.

- Ця модель містить п'ять компонентів, які взаємодіють між собою процесуально:

(1) оцінка ситуації, яка передбачає аналіз та оцінку соціальних проблем та потреб громади, а також визначення пріоритетів для мобілізаційних заходів;

(2) ідентичність громади, яка включає в себе формування спільної свідомості та визначення спільної мети, що об'єднує громаду навколо соціальної проблеми;

(3) вхідні та вихідні дані, що охоплює збір необхідної інформації про ресурси, можливості та потенціал громади, а також визначення необхідних ресурсів для мобілізаційних заходів;

(4) припущення, які передбачають формулювання припущень та гіпотез щодо ефективних стратегій та планів дій для мобілізації громади;

(5) перевірка припущень, яка охоплює реалізацію стратегій та планів дій, а також оцінку їх ефективності та коригування в разі потреби.

- Успішна імплементація моделі вимагає розуміння, позитивних прикладів, підтримки, самомотивації, фінансових ресурсів, обміну досвідом та політичної підтримки. Ці аспекти стимулюють лідерів громади впроваджувати модель та досягати соціальних змін у своїй громаді.

РОЗДІЛ 3

Специфіка згуртування громади в умовах надзвичайних ситуацій

3.1. Формування резилієнтності громади в умовах надзвичайних ситуацій

У цій частині ми розглянемо розуміння резилієнтності громади як здатності адаптуватися до небезпеки, вживаючи заходів для досягнення та підтримки прийнятного рівня функцій і структури громади.

Будуть описані проактивні та реактивні стратегії формування резилієнтності громади в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема міждержавних війн.

★ Розуміння резилієнтності громади

Війна, яка триває в Україні з 2014 року, пандемія, стихійні лиха (як-от повені у Карпатах) ставлять питання про специфіку згуртування громад в умовах надзвичайних ситуацій, тобто певних кризових періодів у громаді.

Одним із перспективних підходів до згуртування територіальної громади у таких умовах є формування резилієнтності (англ. *resilience*, від лат. «*resilire*» – здатність протистояти пошкодженню та швидко відновлюватись). Зауважимо, що в українській професійній лексиці на позначення англійського слова «*resilience*» вживають як слово «резильєнтність», так і «резилієнс». Подекуди як синоніми використовують українські слова «стійкість», «життєстійкість», «психічна стійкість», «стресостійкість», «пружність» тощо.

У науковій літературі наявні різні характеристики резилієнтності як феномену та як процесу.

З одного боку, *резилієнтність громади* розглядається як здатність громади як соціальної системи протистояти зовнішнім потрясінням її соціальної інфраструктури. Водночас, з іншого боку, як здат-

Резилієнтність – це здатність особистості чи групи людей реагувати на кризові та стресові ситуації, використовувати власні ресурси для їх подолання та власного відновлення (Meadows et al., 2015).

ність адаптуватися до небезпеки, вживаючи заходів для досягнення та підтримки прийнятного рівня функцій і структури громади, зокрема профілактичних заходів та підготовки до можливих ризиків. Цю концепцію виразно пов'язують із забезпеченням якості життя, переважно, зусиллями самих членів громади (Patel et al., 2017).

За висновком дослідників (Faulkner, Brown & Quinn, 2018), складовими стійкості громади виступають:

- ✓ прив'язаність до місця, громади;
- ✓ лідерство;
- ✓ мережі комунікацій;
- ✓ згуртованість та ефективність громади;
- ✓ знання та навчання.

Таким чином, резильєнтність підкреслює важливість розвитку здатності клієнтів (індивідів, громад) справлятися з життєвими труднощами та стресовими ситуаціями.

Для нашого дослідження ключовим є поняття **“соціальна резилієнтність”**, визначення якому дали **Маркус Кек** та **Патрік Сакдаполрак** (Keck & Sakdapolrak, 2013). Німецькі вчені виокремили такі складові соціальної резилієнтності:

- 1) коупінгові здібності (здатність долати труднощі);
- 2) адаптивні здібності (здатність вчитись та пристосовуватись);
- 3) трансформаційні здібності (здатність створювати добробут та стабільність у майбутньому).

У розвиток цього бачення резилієнтності слід згадати про підхід Oxfam (2024), який описує три типи стійкості:

- 1) Абсорбційну спроможність — це здатність до свідомих захисних дій та адаптації до відомих шоків і стресів. Вона необхідна, оскільки шоки та стреси продовжуватимуть відбуватися, наприклад, через екстремальні погодні явища, спричинені зміною клімату, тривалими конфліктами та катастрофами.
- 2) Адаптивну спроможність — це здатність до свідомих поступових коригувань у відповідь на зміни або з метою антиципації змін, які створюють більше гнучкості на майбутнє. Вона потрібна, оскільки зміни є постійними та непевними, а свідома трансформація вимагає часу та сталого залучення.
- 3) Трансформаційну спроможність — це здатність до свідомих змін з метою припинення або зменшення причин ризику, вразливості, бідності та нерівності, а також забезпечення більш справедливому розподілу ризику, щоб він не лягав лише на людей, які живуть у бідності або страждають від дискримінації чи маргіналізації.

У сукупності ці спроможності формують комплексний підхід до згуртування громад. Розуміння та розвиток цих спроможностей може допомогти громадам краще впоратися з викликами, підвищити свою відновлювальну здатність та побудувати міцнішу основу для майбутнього.

Формування стійкості громади, відоме як резилієнтність, виокремлюється як ключовий підхід до згуртування та адаптації громад після складних життєвих періодів. Основні елементи стійкості громад включають прив'язаність до місця, лідерство, комунікаційні мережі, згуртованість та ефективність громади, а також знання та навчання.

Особливу увагу звертають на «соціальну резилієнтність», яка охоплює здатність громади долати труднощі, вчитися і пристосовуватися, а також трансформувати себе для створення майбутнього добробуту та стабільності.

Якщо розглядати соціальну резилієнтність у рамках соціально-екологічного підходу (людина не може існувати окремо від середовища), головна ідея резилієнтності полягає в тому, що не можливо розв'язати соціальні проблеми та виклики без взаємодії із середовищем.

Можемо зробити висновок, що адаптація і має стати одним із результатів взаємодії людини та середовища. В такому разі, якщо розглядати формування резилієнтності як своєрідний континіум. Цей процес починається із реактивної реакції на надзвичайну ситуацію (коупінг), продовжується вивченням та пристосуванням до нового середовища (адаптація) та завершується змінами в самій людині та в її середовищі (трансформація).

Вчені з різних куточків світу досліджують, які чинники впливають на соціальну резилієнтність громад і як оптимально підготувати їх до потенційних криз.

Дослідження вказують на те, що високий рівень соціальної підтримки та активної участі громадян в житті громади підвищують рівень її резилієнтності (Sippel et al., 2015; Chandra et al., 2011; LaLone, 2012; Bubb & Le Dé, 2022). Вказується на те, що неформальна підтримка, наприклад від сусідів, може бути більш значущою, ніж формальна підтримка через офіційні установи. М. Лалон (LaLone, 2012) зазначає, що ресурси, довіра та соціальні норми в межах соціальних мереж формують основу соціального капіталу, який сприяє розвитку резилієнтності. На розвинутому соціальному капіталі громади наголошують і інші вчені (Shenk, Krejci & Passe, 2023).

Схожої думки дотримуються Харрелл і Закур (Harrell & Zakour, 2000). Вони визначили важливість неформальних організацій та мереж самодопомоги для громад, які переживають надзвичайні, катастрофічні ситуації. Ці автори висловлюють свою думку щодо переваг неформальних організацій, оскільки вони зазвичай базуються локально, керуються волонтерами та можуть надавати самодопомогу або взаємодопомогу, тоді як формальні організації можуть не помічати важливі ресурси, які привносять місцеві волонтери. Таким чином, включення неформальних може поси-

лити участь громадян у відповідях на катастрофи, особливо в ізольованих або маргіналізованих громадах.

Протилежну думку висловлюють дослідники, які стверджують, що соціальна підтримка сама по собі не гарантує розвиток резилієнтності, адже ключовими є такі аспекти, як економічний розвиток, соціальний капітал, доступ до інформації та компетентність громади (Norris et al., 2008). Важливе дослідження докторки С. Шапіри про громади Південного Ізраїлю виявило, що географічне розташування, колективна ефективність та загальна готовність громади є ключовими факторами резилієнтності під час пандемії COVID-19, тоді як рівень соціальної та інституційної довіри не мав такої великої ваги (Shapira, 2022).

Отже, набуття соціальної резилієнтності громадами є складним і багатогранним феноменом, що охоплює широкий спектр факторів від соціальної підтримки та участі громадян до економічного розвитку та загальної готовності. Це вимагає необхідності інтегрованого підходу до підвищення резилієнтності громад, що включає зміцнення соціального капіталу, активізацію громадської участі та розвиток місцевої економіки.

Ключ до успіху лежить у співпраці між різними зацікавленими сторонами, включаючи місцеву владу, громадські організації, бізнес та самих жителів, щоб створити гнучкі та адаптивні громади, здатні ефективно реагувати на надзвичайні ситуації та виклики.

Розгляд феномену соціальної резилієнтності громад через призму соціально-екологічного підходу дає змогу зрозуміти специфіку адаптації громад до змін у середовищі.

Дослідження вказують на важливість соціальної підтримки та активної участі громадян у підвищенні резилієнтності. Однак, для реального зміцнення резилієнтності необхідний інтегрований підхід, що враховує економічний розвиток, доступ до інформації та компетентність громади. Ефективна взаємодія між місцевою владою, громадськими організаціями, бізнесом та громадянами є ключем до створення стійких, адаптивних громад.

★ Стратегії формування резилієнтності громади

У літературі (Alston, Hazeleger & Hargreaves, Mitoulis et al., 2023; 2019; Naeem, Irfan & Javed, 2020; Nikku, 2020; Norris et al., 2008; Shenk, Krejci & Passe, 2023) формування резилієнтності в громаді, як інструмент макропрактики соціальної роботи, вивчається на прикладі громад, які переживають стихійне лихо, військові події або пандемію.

Формування резилієнтності громади складається з таких основних компонентів:

- ✓ оцінка ризиків, ресурсів та потреб,
- ✓ створення плану дій,
- ✓ розвиток навичок населення,
- ✓ залучення населення до подолання наслідків надзвичайних ситуацій.

Оцінка можливих ризиків та загроз, з якими може стикнутися громада дозволяє ідентифікувати потенційні сценарії подій та розробити стратегії їх подолання.

Наступна складова передбачає аналіз наявних ресурсів громади, які можуть бути використані для реагування на кризові ситуації. Важливо врахувати потреби громади та ідентифікувати сфери, де необхідно підсилити ресурси. Проте слід також розуміти, що надзвичайні ситуації виявляють приховані ресурси громади, зокрема й людський ресурс (Vo, 2015).

Створення плану дій може включати створення системи попередження надзвичайної ситуації, розробку планів реагування, а також планування залучення ресурсів для відновлення після кризи. Розвиток навичок передбачає навчання членів громади необхідним умінням для ефективного реагування на кризові ситуації.

Наприклад, у Польщі під час повені 2020 року на місцевому рівні вжито наступних заходів: (1) залучення військ територіальної оборони, інженерних військ; залучення до ліквідації наслідків місцевих волонтерських підрозділів пожежної охорони; (2) залучення місцевих підприємців; (3) залучення Карітасу (соціальна організація католицької церкви); (4) приготування гарячих обідів товариством домогосподарок; (5) залучення скаутів до розчищення території біля приватних будинків тощо. Значна частина цих місцевих ініціатив була реалізована не спонтанно, а завдяки попередньому плануванню та роботі з ініціативними групами в громаді (Semigina & Kokoiachuk, 2022).

Важливо врахувати активну участь населення у процесі формування резилієнтності. Громадська участь допомагає створити єдність та мобілізувати ресурси для реагування на кризи.

Для успішної імплементації інструменту формування резилієнтності необхідно залучити різні ресурси та учасників. Локальна влада, місцевий бізнес, громадські організації, релігійні спільноти та донори можуть сприяти наданню необхідних ресурсів та підтримки.

Посилення резилієнтності в громадах, які стикаються з викликами стихійних лих, військових конфліктів або пандемій, вимагає комплексного підходу в межах макропрактики соціальної роботи. Ключові елементи процесу включають: оцінку ризиків, ресурсів та потреб громади; розробку та втілення плану дій; навчання населення необхідним навичкам для ефективного реагування на кризи; та активізацію громадської участі для подолання надзвичайних ситуацій.

Як засвідчує наукова література (Bekhet, Johnson & Zauszniewski, 2012; Midgley & Conley, 2010; Pakenham, Samios & Sofronoff, 2005), резилієнтність та підхід, орієнтований на сильні сторони, можуть взаємодоповнювати один одного, сприяючи розвитку громад у подоланні труднощів та досягненні стійкого саморозвитку.

Тому доцільно спиратися на **стратегію формування резилієнтності в громаді** (англ. – “Community Resilience Interventions”).

За цією стратегією, формування резилієнтності – це процес, що допомагає громаді стати більш стійкою та готовою до реагування на кризові події та надзвичайні ситуації. Іншими словами, це не лише здатність протистояти кризам, а й здатність адаптуватися та відновлюватися після них. Формування резилієнтності допомагає громаді використовувати наявні ресурси, побудувати спільні мережі підтримки та забезпечити стале функціонування в умовах змін (Chandra et al., 2011; Drolet et al., 2015; Lalone, 2012; Pfefferbaum et al., 2015; Sippel et al., 2015).

У межах підходу, орієнтованого на сильні сторони, громади повинні аналізувати на предмет сильних та слабких сторін чотири ключові компоненти стійкості:

- 1) **Екосистемні послуги:** Життєво важливі для виживання людини, включно з продовольством, водопостачанням, чистим повітрям і матеріалами для будівництва. Здорові екосистеми забезпечують захист громад від екстремальних природних явищ та пропонують можливості для роботи та відпочинку.
- 2) **Економічна діяльність:** Цілісний підхід до забезпечення стійкості включає захист економічної інфраструктури, працедавців і робітників. Розширення економічних можливостей та залучення нових бізне-

сів, які сприяють стійкості, є ключовими стратегіями для економічного зростання громад.

- 3) *Ініціативи громад*: Необхідно забезпечити різноманітні шляхи для активної участі громади в плануванні, залучаючи всіх зацікавлених осіб, включаючи мешканців, бізнес, громадські організації та освітні заклади. Важливо інформувати лідерів та учасників громад про ризики та можливості, забезпечуючи їм можливість давати відгуки та пропозиції.
- 4) *Інфраструктура та будівництво*: Рішення, прийняті на етапі проектування будівель та громадських просторів, відіграють вирішальну роль у зміцненні стійкості на місцевому та регіональному рівнях. Слід інтегрувати концепції пасивної та активної адаптації в проекти нових і відновлених будівель та розробляти комплексні системи, які забезпечать стабільність критично важливих служб, таких як водопостачання, транспорт, енергетика та зв'язок, у випадку різноманітних кризових ситуацій (Resilient Virginia, 2024).

Доцільно зауважити, що у різних країнах для посилення резилієнтності громади застосовують інноваційні підходи до підготовки та реагування на кризи.

Наприклад, інтегровані програми ментального здоров'я, спрямовані на психологічну підтримку індивідів до, під час і після кризових подій (Fleming et al., 2024), а також цифрові технології для підвищення рівня обізнаності громади

про ризики та способи реагування на них (Boh et al., 2023).

Впроваджуються й інституціоналізовані моделі міжсекторальної співпраці, що об'єднують уряд, бізнес, неприбуткові організації та громадянське суспільство для створення комплексних планів розвитку резиліентності громади та її готовності до спільних дій, впровадження специфічних програм в інтересах громади (Muzyamba et al., 2017; Naeem et al., 2020; Nikku, 2020).

У закордонній літературі також розглядають стратегію формування резиліентності громади у контексті досягнення екологічної справедливості (Dominelli, 2015). По суті, йдеться про профілактичну, підготовчу роботу.

Вчені (Bauwens & Naturale, 2017; Maglajlic, 2019; van der Westhuizen, 2021) наголошують на потребі усвідомлення громадою ідей сталого способу життя як важливої частини покращення готовності до стихійних лих. Це охоплює підвищення екологічної грамотності, мобілізацію громад для активного протистояння екологічній несправедливості та залучення їх до діяльності, спрямованої на збільшення екологічної стійкості.

Йдеться про те, що громада має згуртовуватись задля уникнення стихійних лих або зменшення їх наслідків, передбачати швидке розгортання кризових соціальних послуг у разі початку надзвичайної ситуації.

Процес керування надзвичайними ситуаціями, який охоплює **чотири ключові етапи** — пом'якшення, підготовки, реагування та відновлення, як зазначено в роботах (Drolet et al., 2015; Semigina & Kokoiachuk, 2022), можна реінтерпретувати через призму згуртованості та резилієнтності громад. Ці поняття вносять у процес управління надзвичайними ситуаціями додаткові виміри, розкриваючи здатність громади не лише ефективно реагувати на кризи, а й адаптуватися до них та трансформуватися, зміцнюючи внутрішню стійкість до майбутніх викликів.

Залежно від етапу (до чи після настання надзвичайної ситуації) стратегії поділяють на проактивні (виперджувальні) та реактивні (реагувальні, боротьба за наслідками).

1. **Проактивні заходи:** Згуртованість громади виявляється через спільне визначення потенційних ризиків, розробку спільних планів дії та підготовку громадських ресурсів. Таке проактивне ставлення допомагає не лише мінімізувати потенційні збитки від надзвичайних ситуацій, а й сприяє розвитку відчуття відповідальності та взаємодопомоги серед членів громади.

2. **Реактивні дії:** Резилієнтність громади проявляється у її здатності швидко та ефективно реагувати на непередбачувані події, забезпечувати надання невідкладної допомоги потерпілим, відновлення пошкодженої інфраструктури та підтримку психологічного благополуччя громадян. У цей період критично важливо зберігати згуртованість

громади, об'єднувати зусилля всіх її членів для подолання наслідків кризи.

У табл. 3.1 представлено види активностей, які можуть відбуватися в громаді у рамках різних стратегій формування резилієнтності.

Таблиця 3.1. Стратегії формування резилієнтності громади в умовах надзвичайних ситуацій

Проактивні стратегії		Реактивні стратегії	
Пом'якшення ризиків	Підготовка	Реагування	Відновлення
* Розвиток соціального капіталу громади	* Створення мережі громади та міждисциплінарних команд	* Участь у міждисциплінарних командах	* Залучення членів громади до відновлення інфраструктури
* Посилення можливостей громад, які мають вищі ризики опинитися під впливом природних катастроф	* Створення інфраструктури громади для боротьби з наслідками катастроф	* Підтримка ініціатив взаємодопомоги на місцевому рівні	* Підтримка розвитку активів громади (довгострокова реконструкція)
* Підвищення екологічної грамотності громади		* Участь у діяльності з евакуації	* Проекти/втручання для розвитку засобів до існування
		* Організація притулків для переміщених осіб	
		* Чутливість до культурного контексту (поховання, релігійні служби тощо)	

З огляду на дослідження (Maglajlic, 2019), зрозуміло, що взаємодія між проактивними та реактивними стратегіями у відповідь на надзвичайні ситуації є складнішою, аніж просто поділ на етапи. Розвиток згуртованості та резилієнтності вимагає від громади здатності до колективного мислення та дій, що сприяють зміцненню її адаптивності. У кожному разі зосередження уваги на проактивних діях та розбудові сильних сторін громади сприятиме підвищенню її стійкості та готовності до майбутніх випробувань.

Наукові дослідження вказують, що резилієнтність та орієнтація на сильні сторони громади взаємно підсилюють одна одну, сприяючи її розвитку та стійкості до різних труднощів.

Застосування стратегій, спрямованих на формування резилієнтності, допомагає громаді ефективно готуватися до надзвичайних ситуацій, адаптуватися та відновлюватися після криз, використовуючи наявні ресурси та спільні мережі підтримки.

Це включає інтегровані програми психологічної підтримки, використання цифрових технологій для підвищення обізнаності та міжсекторальну співпрацю між урядом, бізнесом, неприбутковими організаціями та громадянським суспільством. Такий інтегрований підхід сприяє створенню міцних, адаптивних громад, здатних протистояти кризам і розвиватися далі.

★ Стійкість громади в умовах війни

На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговують стратегії формування резиліентності громади в умовах воєнних дій.

Для розуміння змісту та спрямованості цих стратегій ми послуговувались поняттям «політичне насильство».

Усі прояви політичного насильства мають значний вплив на життя громад. Воно може спричинити руйнацію інфраструктури, погіршення умов життя, знищення соціальних систем та порушення прав людини (Mars, 1975).

Політичне насильство
орієнтоване на досягнення політичних цілей та може набувати різних форм, включаючи міждержавну війну, геноцид та тероризм (Kalyvas, 2019).

Дослідники також вказують на те, що політичне насильство може призвести до зменшення соціального капіталу громади та підриву соціальних взаємин (Дяконенко, 2023). Науковиця аналізує вплив військового конфлікту на соціальний капітал територіальних громад України та наголошує, що соціальний капітал може стати дієвим інструментом для подолання негараздів війни та забезпечення відновлення громад у після конфліктний

період. Варто зазначити, що дослідниця вказує на те, що російсько-українська війна трансформує структуру соціального капіталу, зокрема на рівні активної волонтерської допомоги, підтримки постраждалих від війни та зростання довіри до ЗСУ.

Авторка відзначає, що непередбачуваність воєнних дій та їх наслідки вимагають використання сценарного підходу у прогнозуванні трансформацій соціального капіталу громад. Вона розглядає різні сценарії подальшого розвитку, такі як реалістичний і оптимістичний, а також песимістичний, і для кожного з них прогнозує вплив на соціальний капітал. Науковиця підкреслює, що позитивні наслідки стабілізуючого впливу закінчення війни будуть пов'язані з відновленням місцевих економік, відбудовою інфраструктури та житлового фонду. Він очікує, що це сприятиме покращенню громадської активності, зростанню громадської згуртованості та взаємодопомоги.

Окремої уваги заслуговує дослідження, проведене І. Пилипенко та Д. Мальчиковою (2022) щодо впливу політичного насильства на місцеву громаду на прикладі м. Херсон, оскільки надає цінне уявлення про комплексний вплив конфлікту на життя містян та міську інфраструктуру.

У цій роботі можна виділити кілька ключових аспектів, важливих для розуміння специфіки політичного насильства в умовах російсько-української війни.

- 1) Урбіцид та його виміри: Політичне насильство в умовах окупації може мати більше одного виміру. Один із “м’яких” сценаріїв полягає в систематичному тиску на міську інфраструктуру та економіку, тоді як “жорсткий” сценарій передбачає фізичні руйнування та обстріли.
- 2) Виклики для громади: Життя місцевої громади під час конфлікту стикається з важкими викликами, такими як втрата доступу до основних послуг, обмеження прав людини, економічний занепад та ізоляція від зовнішнього світу.
- 3) Трансформація повсякденних практик: Важливий аспект дослідження – аналіз трансформації повсякденних практик місцевих жителів. В умовах конфлікту громадяни вимушені адаптуватися, змінювати свої звички та взаємодію.
- 4) Адаптація та виживання: Дослідження вказує на те, що громада реагує на виклики політичного насильства шляхом активної адаптації, створення нових механізмів взаємодії та підтримки, а також збереження морального духу.
- 5) Масовий виїзд населення: Одним з наслідків політичного насильства є масовий виїзд населення з окупованої території. Це свідчить про глибокий вплив конфлікту на життя громадян та їхню безпеку.

Дослідники (Данилюк та ін., 2023; Mitoulis et al., 2023) звертають увагу на серйозні виклики для надання соціальних та інших послуг в умовах війни.

Усі ці аспекти засвідчують необхідність ретельного аналізу та розуміння впливу політичного насильства на життя громади. Розробка стратегій для впровадження заходів щодо реконструкції та відновлення соціальної інфраструктури, а також зміцнення соціальних зв'язків у громадах можуть бути ключовими кроками для подолання наслідків політичного насильства та забезпечення стійкого розвитку суспільства.

У ситуаціях воєнного конфлікту важливу роль відіграє формування резилієнтності громад. Політичне насильство глибоко впливає на життя громад, знижуючи соціальний капітал і порушуючи соціальні зв'язки.

Дослідження засвідчують, що адаптація громади до нових умов, розвиток механізмів взаємодопомоги та активна громадська участь є ключовими для побудови стійкості в умовах політичного насильства.

Тому комплексний підхід, який включає аналіз наслідків конфлікту, розвиток соціального капіталу та взаємодопомогу, є вирішальним для згуртованості та саморозвитку громад у постконфліктний період.

Стратегії формування резилієнтності громади в умовах воєнних дій фокусуються на підготовці та адаптації громади до викликів, пов'язаних із збройним конфліктом, а

також на мінімізації його наслідків для соціального та економічного життя.

З урахуванням результатів досліджень (Зайцева, 2023; Семигіна & Палатна, 2023; Belova, Homotiuk & Yaroshchuk, 2023; Kimhi et al., 2023) **основні напрямки формування стійкості громад в умовах політичного насильства**, зокрема, міждержавних війн, охоплюють такі, як:

1. *Зміцнення соціальної згуртованості*: Підтримка сильних сторін громади та розвиток взаємодопомоги між її членами. Формування почуття єдності та взаємної підтримки є ключовим для забезпечення стійкості в умовах війни.

2. *Підготовка та обізнаність населення*: Проведення тренінгів і навчальних курсів для населення щодо дій в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема навчання основам першої допомоги, правилам поведінки при обстрілах та евакуації.

3. *Розвиток місцевих ініціатив*: Залучення громадянського суспільства та неприбуткових організацій до активної участі в житті громади, реалізації проектів, спрямованих на забезпечення безпеки та підтримки постраждалих.

4. *Психологічна підтримка*: Організація доступу до психологічної допомоги для мінімізації емоційного впливу воєнних дій на мешканців громади, у тому числі через роботу груп підтримки та соціальних служб.

5. *Підтримка вразливих груп населення:* Особлива увага до дітей, літніх людей, осіб з інвалідністю, забезпечення їх основними потребами та соціальним захистом.

6. *Інтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО):* Створення умов для швидкої адаптації ВПО в громаді, забезпечення житлом, доступом до освіти, медичного обслуговування, ринку праці.

7. *Міжсекторальна співпраця:* Взаємодія між місцевою владою, неприбутковими організаціями, приватним сектором та громадянським суспільством для розробки та реалізації комплексних планів дій на випадок воєнних дій та їх наслідків.

8. *Інформаційна безпека:* Забезпечення доступу до правдивої інформації, протидія пропаганді та дезінформації, формування критичного мислення серед населення.

Стратегії зміцнення стійкості громад у воєнний час зосереджуються на підготовці та адаптації до викликів, пов'язаних з конфліктом, та на зменшенні його впливу на соціальне життя.

Залучення громади до активної участі, психологічна підтримка, підтримка вразливих верств населення, інтеграція ВПО, міжсекторальна співпраця, інформаційна безпека – ключові напрямки дій. Такі заходи не тільки зменшують негативний вплив воєнних дій, а й сприяють відновленню та сталому розвитку громад після конфлікту.

Резилієнтність громади — це складний багаторівневий процес, що вимагає інтегрованих зусиль на рівні індивідів, громади та держави. Наразі резилієнтність — це не статичний стан, а динамічний процес, який вимагає активної участі всіх членів громади.

– Розуміння резилієнтності громади охоплює не лише здатність громади витримувати зовнішні удари та кризи, а й її спроможність адаптуватися та трансформуватися для досягнення кращих умов життя навіть у найскладніших обставинах.

– Стратегії формування резилієнтності громади передбачають комплексний підхід, що включає зміцнення соціальної згуртованості, економічного розвитку, підвищення обізнаності та підготовки громадян до можливих надзвичайних ситуацій, психологічну підтримку, інтеграцію вразливих груп і ВПО, а також міжсекторальну співпрацю та інформаційну безпеку.

– Стійкість громади в умовах війни акцентує на необхідності адаптації вищезгаданих стратегій до екстремальних умов військового конфлікту. Війна вимагає не лише негайної реакції на кризові події, але й довгострокового планування для підтримки відновлення та розвитку після завершення конфлікту. Зокрема, важливим є забезпечення соціального капіталу, який може стати важливим ресурсом у процесі відновлення.

– Умови війни посилюють необхідність розвитку резилієнтності, але також пропонують унікальні можливості для згуртування та трансформації громад. Вирішальними факторами успіху є співпраця, адаптивність та гнучкість у відповіді на мінливі обставини.

3.2. Вивчення вітчизняного досвіду згуртування громад в умовах повномасштабного вторгнення

У цій частині буде представлено результати опитування представників українських громад, згруповані за етапами розвитку резилієнтності громади, відповідно до підходу, орієнтованого на сильні сторони: порушення функціонування громади; оцінка потреб та ресурсів громади; формування навичок життєстійкості; відновлення функціонування громади.

Також наведено конкретні приклади реакцій громади на розгортання російсько-української війни, які розкривають специфіку соціальної згуртованості в таких умовах.

★ Громади в умовах війни: бачення респондентів

Як зазначалось у розділі 2.2, у травні–червні 2022 року було проведено **5 інтерв'ю** із представниками громад Тернопільської, Івано-Франківської та Житомирської областей. У цих інтерв'ю респонденти поділилися своїми міркуваннями щодо поточного стану згуртування у власній громаді. По суті це були свідчення реакцій тих громад, котрі перебували не в зоні бойових дій, на широко-масштабну війну, а також очікувань на майбутнє.

Логічною рамкою для тематичного аналізу результатів цих інтерв'ю було обрано **етапи розвитку резиліентності громади**, відповідно до підходу, орієнтованого на сильні сторони: порушення функціонування громади; оцінка потреб та ресурсів громади; формування навичок життестійкості; відновлення функціонування громади.

Порушення функціонування громади. За результатами дослідження, на першому етапі формування резиліентності громади, внаслідок надзвичайної ситуації відбулись кардинальні зміни, що вплинули на функціонування громади. Зокрема, зміна законодавчої рамки роботи органів місцевого самоврядування, різке збільшення населення громади через внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та значне збільшення потреб громади при одночасному зменшенні її ресурсів. Ці фактори спричинили труднощі у функціонуванні громади та призвели до скорочення деяких напрямків роботи.

Наразі громади зосередилася на підтримці ВПО, потребах армії та територіальній обороні. Це свідчить про активну роботу громади, яка демонструє свою відданість і солідарність у складних умовах. Перший етап формування резилієнтності громади був емоційно складним для багатьох опитаних, і вони відзначили страх та невизначеність як головні емоції, пов'язані з цим періодом.

Більшість респондентів підкреслили, що отримання допомоги в гуманітарній формі та матеріальній підтримці від донорів і партнерів позитивно вплинуло на початковий період війни, дозволяючи знизити навантаження на місцеві фінанси. Це підтверджує велике значення зовнішньої допомоги та взаємодії під час кризи.

Отже, надзвичайна ситуація, яка виникла через широмасштабне вторгнення, стала не лише випробуванням для громади, а й стимулом до мобілізації її зусиль. Громади виявили неабияку здатність до дії задля задоволення потреб громадян. Вони змогли організувати підтримку ВПО, надати допомогу армії та забезпечити територіальну оборону.

Оцінка потреб та ресурсів громади. Метою цього етапу є оцінка спроможності громади. Всі учасники інтерв'ю відкрито говорили про потреби та ресурси громади. Відповіді учасників представлено у **табл. 3.2**.

Таблиця 3.2. Оцінка потреб та ресурсів громади
в умовах надзвичайної ситуації

Потреби та виклики	Ресурси
✓ Мобілізація (чимало чоловіків воюють, мобілізація підприємців). ✓ Багато людей виїхало. ✓ Економічні виклики, безробіття (потреба у фінансовій допомозі, збільшенні кількості робочих місць). ✓ Натуральна допомога для ВПО. ✓ Зниження рівня фінансування громади (через вільну сплату податків) та зменшення державного фінансування, що впливає на призупинення розвитку соціальних послуг. ✓ Погіршення логістики та інфраструктури (дороги, пасажиро перевезення). ✓ Зниження рівня мобілізованості громади через емоційне вигорання. ✓ Наявні ресурси громади (наприклад, географічне розташування, корисні копалини, земля тощо) втратили своє значення.	✓ Волонтери серед місцевого населення, прості люди, які активно долучаються до надання допомоги та підтримки. ✓ Об'єднання людей та громадського сектору, які спільно працюють над вирішенням проблем та розвитком громади. ✓ Зв'язки з містами-побратимами, що відкривають нові можливості співпраці та обміну досвідом. ✓ Активна роль підприємців, які вносять свій внесок у розвиток громади та створення робочих місць. ✓ Міжнародна допомога, яка включає гуманітарну та соціально-психологічну допомогу, а також передислокацію проєктів зі Сходу України. ✓ Збільшення податків за рахунок релокації бізнесу, що забезпечує додаткові фінансові ресурси для розвитку громади.

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

✓ Продовольча криза.	✓ Можливості для навчання, зокрема онлайн-навчання, яке забезпечує доступ до освіти та професійного розвитку.
✓ Збільшення рівня злочинності та алкоголізації.	
✓ Збільшення кількості соціально-незахищених та малозабезпечених сімей.	✓ Підживлення громади за рахунок коштів, виділених самою громадою, а також коштів від меценатів, які підтримують громадські ініціативи.
✓ Страх втрати згуртованості.	

Усі опитані погоджуються, що людський потенціал є ключовим активом у кризових умовах і підкреслюють значення спільних зусиль громадян задля єдності громади. Таке розуміння вказує на усвідомлення ними важливості самоорганізації, колективної дії та взаємопідтримки в непростий період. Особливо промовисто звучить висловлювання представниці громадського сектору:

“Позитивне те, що зникли якісь міжособистісні распри, в маленьких населених пунктах і в нашій громаді в тому числі, як в маленькому селі, коли люди, в яких завжди конфлікт, зараз навколо військових подій об’єдналися всі, тому мабуть людей ближче це зробило. Тобто люди перестали між собою сваритися, люди забули про якісь там свої міжособистісні образи і стали ближче одне одному, намагаються одне одного підтримувати і я думаю, що оця така взаємопідтримка поки буде триматись, поки є військовий стан і війна, вона буде триматись” (Житомирська область).

Наведений випадок висвітлює зміни в міжособистісних відносинах в умовах надзвичайної ситуації. Слова респондентки наочно демонструють, що надзвичайна ситуація стала своєрідним каталізатором для зміни міжособистісних стосунків та активізації громадської діяльності в громаді.

У цьому контексті важливо відзначити, що відчуття спільності та солідарності серед мешканців громади зростає, що відбувається завдяки об'єднуючій силі загального інтересу та готовності взяти активну участь у спільних справах для досягнення спільних цілей. Такий процес може виявитися критично важливим для подальшого розвитку громади і створення стійкої спільності, що активно приймає участь у вирішенні своїх внутрішніх справ та впливає на процеси в місцевому рівні.

З огляду на це можна стверджувати, що надзвичайна ситуація мобілізувала громаду та сприяла формуванню цільних зв'язків та взаємопідтримки між її членами. Таке згуртування громади важливе для ефективної реакції на виклики та задоволення потреб учасників громади під час кризових ситуацій. Це вказує на потужний потенціал та здатність громади до самоорганізації та спільної дії в умовах кризи.

Згідно із результатами дослідження, участь населення в житті громади, відіграла надзвичайно важливу роль в процесі формування її життєстійкості. Всі респонденти

наголосили на активній позиції та залученості жителів громади, які виявили свою підтримку через різноманітні дії. Перш за все, було зазначено, що населення громади здійснювало збір натуральної допомоги, такої як одяг та продукти харчування. Це свідчить про масштабну мобілізацію ресурсів, яку здійснювали самі мешканці громади для підтримки тих, хто був у складних умовах через надзвичайну ситуацію.

Крім того, активна участь волонтерів виявилась важливим чинником у згуртуванні громади. Респонденти зазначили, що волонтери займалися різними видами діяльності, зокрема допомогою ЗСУ та територіальній обороні. У деяких громадах були створені спеціальні волонтерські центри та гуманітарні хаби, що свідчить про організованість та систематичність зусиль громади.

Необхідно також згадати, що в рамках активної участі громади виявилось важливим надання житла для внутрішньо переміщених осіб. Це показує, що громада не тільки підтримувала волонтерські та гуманітарні ініціативи, а й забезпечувала безпеку та затишок тим, хто відчував потребу в цьому.

Таким чином, аналізуючи зазначені дії та вчинки учасників громади, можна стверджувати, що принцип участі виявився ключовим фактором у мобілізації та підтримці громади в умовах надзвичайної ситуації. Взаємодія та спільні зусилля населення виявились

важливими для забезпечення резилієнтності та життєздатності громади в умовах кризових ситуацій. Нижче наведено приклад, описаний однією з респонденток, який ілюструє усе вище зазначене:

“Зрозуміло, що є декілька напрямків мобілізації населення. Звичайно, це напрямок підтримки ЗСУ, тут активно населення долучається до різного роду волонтерських викликів, тобто “Що треба?” – включаємось, забезпечуємо. Потрібна їжа, значить їжа; потрібна амуніція, значить –амуніція; потрібні... ми вже 8 авто відправили на фронт для мобільності наших військових на місцях. Отака ініціатива, отака підтримка. Другий рівень мобілізації і підтримки – це звичайно добровольчі загони територіальної оборони, тобто в нас настільки багато мужчин, які готові захищати, які виявили бажання пристати до місцевих осередків, то ми розуміємо, що ми десь готові, скажімо так, до непередбачуваних ситуацій, ми відчуваємо захищеність і так далше. Ну і третє, звичайно, це готовність людей зустрічати і ділитися з іншими людьми, тобто дуже велика частина населення просто безкоштовно надає свої будинки, якими не користується в користування сім'ям” (Тернопільська область).

Більшість представників громад окремо зазначили об'єднання громадського сектору як важливий ресурс громади.

Відповіді респондентів, відображають значення об'єднання громадського сектору як важливого ресурсу для громади в умовах надзвичайної ситуації. Учасники опитування підкреслюють, що об'єднання громадського

сектору було очевидним і виявилось дуже важливим у початковому періоді кризи.

За словами опитуваних, 24 лютого 2022 року і в перші півтора місяці повномасштабного вторгнення спостерігалось природне об'єднання людських зусиль. Цей процес відбувався органічно, без централізованого керівництва, що свідчить про самоорганізованість та самодостатність громади в складних умовах. Наприклад, громадський сектор активно працював на благо громади, забезпечуючи соціальну їдальню для тимчасово переселених осіб та збір гуманітарної допомоги для них.

Об'єднання громадського сектору було необхідним та дієвим для забезпечення підтримки тим, хто потребував допомоги. Це свідчить про взаємодію та співпрацю між різними громадськими організаціями та ініціативами, що має велике значення у формуванні резилієнтності та мобілізації ресурсів громади в умовах надзвичайних ситуацій.

Таким чином, всі респонденти відзначили головні особливості аналізованого етапу – співпрацю та об'єднання населення громади. Деякі респонденти зацентрували увагу, що таке об'єднання пов'язане із наявністю спільної мети, яка має важливе значення для кожної людини в громаді.

Ще одним вагомим ресурсом більшість респондентів назвали підтримку міст-побратимів та міжнародних організацій. Деякі учасники інтерв'ю зазначили, що

надзвичайна ситуація відкрила для громади нові можливості співпраці, наприклад через передислокацію певних соціальних проєктів зі сходу України або нові можливості для отримання гуманітарної допомоги з-за кордону.

Всі респонденти наголошували, що основні потреби населення громади в умовах воєнного стану пов'язані з економічними труднощами, що виникають через втрату роботи, годувальника, житла та збільшення витрат. Вони зазначили, що ці проблеми мають системний характер і можуть призвести до погіршення соціального становища громади в цілому.

Учасники опитування висловлюють занепокоєння через економічні виклики, викликані війною, які можуть призвести до ефекту «снігової кулі», коли проблеми накопичуються та посилюються, загрожуючи погіршенню соціального благополуччя громади. Така думка відображає усвідомлення потенційних наслідків економічних проблем, пов'язаних з війною. Це підкреслює необхідність адресування економічних труднощів та надання підтримки громаді в цей важкий період, аби запобігти зниженню соціального благополуччя та погіршенню умов життя мешканців.

Усіх опитаних найбільше непокоять загрози, пов'язані з впливом кризової ситуації на життя їхньої громади, особливо на економічний аспект. Деякі учасники опитування висловлюють стурбованість, що навіть

позитивні зміни, які з'явилися завдяки об'єднанню громади, можуть зникнути через ці загрози. За їхніми словами, зростання рівня бідності призвело до того, що багато людей втратили мотивацію до участі в громадських ініціативах і волонтерстві. Незважаючи на їхнє бажання допомагати, вони не здатні знайти емоційні та психологічні ресурси для цього. Бідність та стрес можуть зменшити мотивацію та активність, попри позитивний вплив об'єднання громади.

Емоційне вигорання та загальна втома населення стали одними з основних занепокоєнь, зафіксованих серед респондентів. Вказано, що постійне життя в умовах кризи негативно впливає на емоційний баланс людей. Попри високу мотивацію до допомоги, бракує емоційної енергії, необхідної для активного внеску та співпраці. Через емоційну втому, навіть ті, хто має час і засоби для допомоги, не можуть цього зробити.

Це вказує на серйозну проблему, яка може стримувати здатність громади до ефективного згуртування. Тривалий стрес викликає загальну втому серед населення, що загрожує послабленням зусиль з підтримки єдності та взаємодопомоги в громаді.

Врахування негативного впливу стресу на готовність населення допомагати є критично важливим. Потрібно надавати підтримку та ресурси, які допоможуть мешканцям громади подолати емоційну втому та вигорання. Тільки шляхом стабілізації емоційного стану

населення можна забезпечити тривалу мобілізацію ресурсів територіальної громади та спільні зусилля для подолання складних викликів, що постають перед громадою.

Формування навичок життєстійкості. На основі проведених інтерв'ю можна зробити висновок, що всі опитані громади наразі перебувають на етапі формування навичок життєстійкості. Громади, вже набули досвід функціонування в умовах надзвичайної ситуації та трансформують цей досвід у нові вміння та навички, можуть заново планувати свою діяльність.

З відповідей учасників можна виділити ключові здобутки у формуванні життєстійкості, зокрема гнучкість і адаптацію, здатність до співпраці та об'єднання, лідерські якості, інноваційність, ефективне спілкування та взаємодію зі стейкхолдерами, стратегічне планування та мислення, самодостатність і розвиток власних ресурсів, використання наявного потенціалу, вміння приймати рішення в непевних умовах, а також здатність до постійного навчання.

Гнучкість та адаптивність стали важливими навичками для громад, оскільки вони навчилися швидко пристосовуватися до змінних умов та приймати ефективні рішення у надзвичайних ситуаціях. Громади також виявили цінність співпраці та об'єднання ресурсів, навчилися працювати разом, узгоджувати свої дії та об'єднувати зусилля для досягнення спільних цілей.

В умовах перших місяців повномасштабного вторгнення ключовою здатністю, за словами респодентів, виявилось лідерство. Адже для реагування на надзвичайні ситуації мешканцям громади були потрібні керівники, здатні мобілізувати ресурси, організовувати колективні дії та наводити порядок в умовах кризи.

Громади також навчилися бути інноваційними, шукати нові підходи та рішення для вирішення викликів. Комунікація та взаємодія зі стейкхолдерами стали незамінними вміннями та навичками, оскільки громади навчилися ефективно спілкуватися та взаємодіяти з усіма зацікавленими сторонами для досягнення спільної мети.

В умовах війни критично необхідними для громад стали планування та стратегічне мислення. Це давало змогу ефективно розподіляти ресурси та розвивати стратегії для подолання складних ситуацій. Громади навчилися бути самодостатніми та розвивати власні ресурси, використовувати існуючий потенціал та мобілізувати свої внутрішні ресурси для досягнення успіху. При цьому громади змушені були приймати швидкі та обґрунтовані рішення в умовах невизначеності та обмежень.

Навички життестійкості також включають здатність до навчання та самовдосконалення. Громади розуміють важливість постійного навчання і здатність адаптуватися до нових умов та викликів. Ці навички допоможуть громадам

заново планувати свою діяльність та досягати стійкого розвитку навіть після завершення надзвичайної ситуації.

Отже, громади успішно засвоюють різноманітні навички життєстійкості, що дозволить їм ефективно функціонувати в умовах надзвичайних ситуацій та планувати свою майбутню діяльність.

Відновлення функціонування громади. На момент аналізу результатів інтерв'ю триває військова агресія Росії проти України, тому наразі не можна вести мову про повну стабілізацію громад та відновлення їхнього функціонування. Водночас з огляду на тривалий та повторюваний характер кризи, процес зміцнення стійкості громад може перебігати у циклічній манері, поступово адаптуючись до змінюваних умов.

Процес розвитку резилієнтності в громадах України, що не перебувають в зоні бойових дій, включає кілька етапів: реакція на кризу, оцінка потреб і ресурсів, розвиток адаптивних навичок, та планування майбутнього. У відповідь на війну, ці громади проявили солідарність, мобілізувавши ресурси для підтримки ВПО та військових.

Формування навичок життєстійкості допомогло адаптуватися до змін та підготуватися до майбутніх викликів.

Процес розвитку стійкості в кожній громаді має свої унікальні особливості, але є **спільні чинники, які впливають на збільшення згуртованості громад під час кризи.**

Важливим каталізатором для об'єднання громадян виявилася сама надзвичайна ситуація, яка сформувала спільну мету, що мотивувала людей до співпраці, незалежно від їхнього соціального чи економічного статусу. Спільні цілі стимулювали активність та взаємодію усіх членів громади.

Додатково, кризові умови спонукали до адаптації та пошуку нових шляхів розвитку, дозволяючи громадам відкривати нові можливості та розробляти інноваційні рішення на основі власного досвіду. Такий процес сприяє розвитку життєстійкості, готуючи громади до ефективного планування майбутньої діяльності та використання набутих знань і навичок у подальших надзвичайних ситуаціях.

Переважаюча більшість опитаних підкреслили ключову роль місцевого самоврядування у згуртуванні громади для подолання викликів, пов'язаних з кризовими ситуаціями. Вони вказали на значення сильного лідерства та ініціатив, що проявлялись з боку органів місцевої влади, у залученні громадян до розв'язання нагальних проблем. Доречним видається приклад, наведений однією із представниць надавачів соціальних послуг:

“В першу чергу, це є міський голова, який є таким нашим хорошим менеджером, який нас стимулює до діяльності. Як у кожному своєму внутрішньому колективі: чи в соціальній сфері, чи в освіті, чи в культурі, то так само стимулює до роботи для потреб армії і людей, які цього потребують. В перші дні ми робили стратегічні сесії, стратегічні плани і розділяли обов'язки і підсилювали один одного” (Івано-Франківська область).

Отже, з відгуків респондентів випливає, що наявність лідерських якостей у представників місцевого самоврядування має критичне значення. Окремі учасники наголошували на необхідності адекватного психоемоційного налаштування з боку влади. Вони акцентували на потребі лідера згуртовувати громаду, надихати на спільні дії та встановлювати оптимістичний емоційний фон. Така позиція допомагає громадам зберігати надію та віру в можливість подолання тимчасових труднощів.

Наголос на внеску місцевих жителів, які захищають країну на фронті, сприяє зміцненню взаємної підтримки та розуміння спільної відповідальності за долю громади та країни в цілому. Це підкреслює, що об'єднані зусилля та спільна мета є ключовими для досягнення успіху в умовах викликів.

Відповіді респондентів засвідчують важливу роль місцевої влади у реагуванні на надзвичайну ситуацію та організації дій населення. Відповідно до їх висловів, хоча ініціатива і виникла серед простих людей, успіх залежав від

того, наскільки швидко та ефективно місцева влада підхопила цю ініціативу і забезпечила організацію потрібних заходів.

Важливою була здатність керівництва громади відчутти потребу громади у діях та взяти на себе лідерську роль. Це свідчить про здатність владних структур до відповідальності та мобілізації, а також про їхню готовність слухати та враховувати потреби та побажання громади. В результаті такої взаємодії місцевої влади і населення була досягнута синергія, що сприяла успішному формуванню життєстійкості громади та її згуртованості.

Деякі учасники дослідження звертали увагу на значення кваліфікованих працівників та досвіду в наданні соціальних послуг як ключового елементу соціального капіталу громади, сприяючи її резилієнтності. Вони вказали на наявність добре підготовлених фахівців соціальної роботи (ФСР), здатних ефективно відповідати на потреби мешканців у кризових ситуаціях. Ось як про це говорить одна із представниць громади:

“Плюс величезною перевагою є те, що у нас є досить хороша мережа ФСР. Наш штатний розклад, кількість наша затверджена сесією сільської ради: нам дозволили мати кількість ФСР близькою до нормативів навантаження, тобто ми розуміємо скільки фізично ФСР може охопити живого населення. І у зв'язку з тим, що у нас оцей норматив дотриманий, у нас є на 15 тис. населення 6 ФСР. Робота здійснюється ефективно, тому що в середньому по 2 із чимось тис. на фахівця і він має

можливість їх фізично охопити, тобто: передзвонити, познайомитись, розказати про себе, вислухати і надати усю необхідну інформаційну, консультативну, психологічну підтримку” (Тернопільська область).

Як вже було зазначено вище, кадри і досвід у сфері надання соціальних послуг є важливим соціальним капіталом громади і фактором, що сприяє формуванню резилієнтності. Наявність кваліфікованих ФСР, які мають необхідні навички і знання, дозволяє ефективно реагувати на потреби і проблеми населення в умовах надзвичайної ситуації.

Кваліфіковані фахівці та досвід у сфері соціальних послуг відіграють ключову роль у зміцненні стійкості громади. Наявність досвідчених фахівців дозволяє швидко реагувати на потреби жителів, адаптуватися до викликів та розробляти ефективні стратегії підтримки.

Громади з попереднім досвідом в наданні соціальних послуг мають перевагу у швидкому відгуку на потреби своїх жителів завдяки вже розробленим планам, протоколам дій та встановленим зв'язкам з партнерами. Ці елементи формують сильний соціальний капітал, що слугує основою для ефективного реагування на кризи та підтримки стійкості громади в складних умовах.

У світлі тривалого конфлікту в Україні, довіра до зусиль ЗСУ та підтримка від міжнародних партнерів надихають деяких респондентів. Визнання, що війна триває вже понад

вісім років, допомагає громадам адаптуватися та знаходити своє місце у процесі відновлення. Відданість і хоробрість ЗСУ викликають шану та стають основою для довіри громад, що стимулює підтримку на різних рівнях.

Також допомога від зовнішніх партнерів, включаючи міжнародні організації та іноземні держави, забезпечує важливі ресурси для відновлення та прогресу громад, відкриваючи нові перспективи та підвищуючи їх міжнародний імідж.

Таким чином, проведене дослідження виявило, що згуртування територіальних громад в умовах російсько-української війни залежало від кількох чинників:

- 1) спільна мета, яка об'єднує громаду навколо спільної проблеми і стимулює її до дій;
- 2) лідерство місцевої влади, яке відіграє важливу роль у координації та організації колективних дій громади;
- 3) активна участь населення є необхідною для успішного згуртування громади, оскільки саме мешканці виявляють ініціативу та долучаються до колективних дій.

Ці чинники представлено на **рис. 3.1**.

Рис. 3.1. Чинники згуртування громад в умовах російсько-української війни

З реакцій опитаних, виявляється, що основною опорою у протистоянні кризовим ситуаціям, зумовленим російсько-українською війною, виступають самі люди, що формують громаду. Велике значення має їхня взаємопідтримка та активна участь у спільних зусиллях. Зусилля кожного індивіда, спрямовані на взаємодопомогу та досягнення спільних цілей, сприяють формуванню єдності та надії на позитивні зміни. Волонтери відіграють ключову роль у цьому процесі, надихаючи інших своєю відданістю та активністю. Ці дії не лише демонструють силу громадської солідарності, але й мотивують до подальшої боротьби і співпраці, стаючи фундаментом для подолання викликів.

Процес зміцнення згуртованості громад в кризові часи виявляється унікальним для кожної території, але існують спільні каталізатори, що сприяють їх об'єднанню. Зокрема, ключовим чинником виступає сама криза, яка формує спільні цілі та мотивує до колективної дії. Це демонструє важливість солідарності та взаємодії між усіма членами громади, незалежно від їхнього статусу.

Загалом, згуртованість громад, їх здатність до адаптації, лідерство, активна участь громадян, а також зовнішня підтримка та кваліфікація фахівців визначають успіх у подоланні кризових ситуацій, формуючи сильний соціальний капітал, що сприяє розвитку та відновленню громади.

★ Громади в умовах війни: історії згуртування

В умовах, коли світ змінюється непередбачувано та раптово, справжня сила громади проявляється у здатності згуртуватися, мобілізувати ресурси та реагувати на виклики з непохитною рішучістю та винахідливістю. Війна в Україні, яка розгорнулася з повномасштабним вторгненням у 2022 році, стала жорстоким випробуванням для багатьох громад, вимагаючи від них адаптації до нових, часто екстремальних умов життя.

Цей розділ розкриває історії згуртування громад, які зіткнулися з безпрецедентними викликами внаслідок війни, але знайшли в собі сили не просто вижити, а стати сильнішими, виявивши неймовірну стійкість та взаємодопомогу. Ці історії складені нами на основі матеріалів інтерв'ю.

КЕЙС 1

Загальна інформація: громада в Житомирській області, інтерв'ю проведено в травні 2022 року (за 3 місяці після вторгнення росії в Україну) із представницею громадської організації.

В умовах розгортання широкомасштабної війни громада зіткнулася з низкою гострих викликів. Економічна незахищеність стала основною проблемою для більшості населення, викликаючи гостру потребу в достатніх фінансових можливостях для підтримки базового рівня життя.

Відсутність ефективної допомоги від центрів зайнятості загострила ситуацію безробіття, а особливо вразливі групи, зокрема люди з інвалідністю, зіштовхнулися з обмеженим доступом до необхідної підтримки.

Ці фактори, разом із недостатньою увагою до оновлення каток соціальної реабілітації та складнощами, пов'язаними з вимушеною зміною місця проживання, створили значні бар'єри для задоволення соціальних потреб населення.

У відповідь на ці нагальні потреби громада самоорганізувалася, залучивши місцевих депутатів та представників громадських організацій для координування допомоги.

За допомогою соціальних мереж та інших комунікаційних каналів було зібрано запити на гуманітарну допомогу, що дозволило організувати ефективний розподіл ресурсів через гуманітарні штаби. Ця ініціатива стала важливим кроком у забезпеченні мешканців громади необхідними ресурсами, допомогла усвідомити важливість спільної дії та підтримки один одного в умовах викликів.

Результати цих дій виявилися надзвичайно позитивними. Громада не лише змогла вирішити деякі з найбільш нагальних проблем, а й посилила відчуття єдності та співпраці серед своїх мешканців. Вирішення складних ситуацій та підтримка один одного на шляху до досягнення спільних цілей показали, що навіть у найважчі часи, коли громада стикається з безпрецедентними труднощами, вона здатна мобілізувати свої внутрішні ресурси та знайти шляхи для покращення ситуації.

Наведений кейс демонструє, як громада самостійно відповіла на виклики, не маючи чіткої лідерської структури чи організаційної ієрархії. Мешканці проявили ініціативність і активно взяли за організацію допомоги та розподіл ресурсів, хоча процес був досить спонтанним і мав обмежене планування.

Втім, завдяки зусиллям і співпраці громадян, вдалося вирішити термінові потреби та ефективно відповісти на складні виклики. Усвідомлення важливості співпраці та взаємопідтримки відіграло вирішальну роль у протистоянні цим труднощам. Не дивлячись на те, що проблеми залишаються невирішеними, важливо відзначити здатність громади до самоорганізації та розвитку.

КЕЙС 2

Загальна інформація: громада в Тернопільській області, інтерв'ю проведено в травні 2022 року (за 3 місяці після вторгнення росії в Україну) із і трьома членами громади – представниками органів місцевого самоврядування та громадського сектора, а також надавачем соціальних послуг.

У відповідь на невизначеність ситуації на початковому етапі широкомасштабної війни, яка викликала розгубленість щодо потрібних дій і реакції, громада зіткнулася з викликами, які вимагали негайного вирішення.

Призупинення діяльності на три місяці спричинило затримки в реалізації проєктів і ініціатив, а блокування фінансування та бюрократичні перешкоди гальмували розвиток громади. Інфраструктурні труднощі та стрімке зростання числа людей, що потребують соціальних послуг, створювали додаткові виклики.

Поява евакуйованих та внутрішньо переміщених осіб зумовила потребу в надзвичайних заходах забезпечення та соціальної підтримки, вимагала адаптації наявних соціальних послуг, а також збільшувала навантаження на вже обмежені ресурси.

Громада вирішила діяти, організувавши гуманітарний штаб і мобілізувавши партнерів, як на місцевому, так і на міжнародному рівні, для надання необхідної допомоги, включно з продуктами харчування та одягом. Залучення місцевого населення для активної участі в зборі допомоги та надання тимчасового притулку для внутрішньо переміщених осіб, а також співпраця з підприємцями і добровольцями для підтримки Збройних Сил України, показали здатність громади мобілізуватися в умовах кризи.

Ці дії дали змогу ефективно залучити та розподілити ресурси, а відтак надати допомогу тим, хто її найбільше потребував. Вони також посилили відчуття єдності та спільноти в громаді, сприяючи розвитку соціальних ініціатив. Згуртування населення та підтримка з боку місцевої влади допомогли подолати виклики, зміцнивши моральний дух громади і підтвердивши, що разом можна досягти значних змін навіть у найскладніших умовах.

Цей кейс показує, що спочатку неготовність до кризових ситуацій та початкова розгубленість сповільнили відповідь громади на виклики війни. Ситуація, що різко загострилася, застала громаду зненацька, що вказує на нестачу

попереднього планування і труднощі з адаптацією на початковому етапі. Проте, з часом громада змогла об'єднати зусилля і ефективно відповісти на виклики, подолавши складнощі.

Органи місцевої влади швидко відреагували, організувавши гуманітарний штаб і співпрацюючи з місцевими та міжнародними партнерами для надання необхідної допомоги. Мешканці громади відгукнулись на заклики до допомоги, активно збираючи необхідні ресурси і долучаючись до волонтерської роботи, тоді як підприємці надавали допомогу за власною ініціативою. Завдяки цій спільній мобілізації ресурсів, громада ефективно впоралася з викликами і забезпечила потреби своїх мешканців.

КЕЙС 3

Загальна інформація: громада в Івано-Франківській області, інтерв'ю проведено в травні 2022 року (за 3 місяці після повномасштабного вторгнення росії в Україну) із із представницею надавачів соціальних послуг.

У громаді були серйозні виклики, зумовлені фінансовими обмеженнями, що призвели до зупинки або затримки в реалізації проєктів і ініціатив. Брак коштів став проблемою для важливих програм, таких як соціальне таксі чи інші соціальні послуги, загострюючи ситуацію для населення.

Водночас, збільшення кількості людей, опинилися у скруті через військові дії, зростання безробіття та економічна нестабільність ще більше загострили ситуацію, вимагаючи негайної гуманітарної допомоги та підтримки.

У відповідь на ці виклики, громада згуртувалася, мобілізувавши фінансові ресурси через залишкові кошти та допомогу від благодійників та меценатів. Були створені нові волонтерські центри у співпраці з місцевими волонтерськими організаціями, що дозволило надавати допомогу бійцям та переселенцям ефективніше.

Керівництво громади розробило стратегічні плани та розподілило обов'язки між різними суб'єктами громади для кращої координації всіх дій, зокрема й колективних.

Значну роль зіграла мобілізація ресурсів із зовні, залучення підтримки з інших регіонів України та міжнародних донорів. Швидке реагування на невідкладні потреби, такі як переобладнання приміщень для ВПО та організація перевезення гуманітарних вантажів, дозволило забезпечити безпеку та комфорт населенню у складних умовах війни.

У результаті цих зусиль громада не лише забезпечила населення необхідною допомогою, але й значно підсилила внутрішню спільність та солідарність, що сприяло розвитку соціальних ініціатив та підтримці морального духу громади у випробуваннях війни. Залучення додаткових ресурсів та швидка реакція на виклики показали ефективність мобілізації ресурсів громади та її здатність адаптуватися до складних ситуацій.

Цей кейс засвідчує чудове вміння громади планувати та координувати свої дії в кризових умовах. Слід відзначати виняткове почуття відповідальності та лідерства з боку громади, що дозволило активізувати різні соціальні верстви для надання допомоги тим, хто постраждав від воєнних дій, переселенцям і військовослужбовцям. Злагоджена робота і взаємодія всередині громади сприяли ефективному розподілу та використанню доступних ресурсів, а також залученню додаткової підтримки ззовні.

Стратегічне планування та чітке розподілення ролей забезпечили успішне об'єднання зусиль для досягнення загальної цілі. Організованість, здатність до мобілізації та ефективна робота лідерів свідчать про високий рівень зрілості та відповідального підходу серед мешканців громади.

Представлені кейси із Житомирської, Тернопільської та Івано-Франківської областей демонструють, як громади, зіткнувшись з різними викликами - від економічної незахищеності та інфраструктурних проблем до недостатності соціальної підтримки та гуманітарної кризи, - мобілізували свої зусилля для подолання складнощів.

Через самоорганізацію, активну участь населення, лідерство місцевого самоврядування та співпрацю на міжнародному рівні ці громади змогли не тільки відповісти на нагальні потреби, а й закласти основу для довгострокового відновлення та розвитку. Такі приклади можуть стати взірцем для інших громад, які опинилися у складних ситуаціях.

Вивчення досвіду саморганізації та мобілізації ресурсів українських громад в умовах війни виявило важливість адаптивності, згуртованості та лідерства як ключових факторів успіху в подоланні кризових викликів.

– Важливу роль відіграє відкритість до співпраці з місцевими владними структурами, бізнесом, волонтерськими організаціями, а також з міжнародними партнерами. Така співпраця дозволяє мобілізувати додаткові ресурси, посилити вплив і збільшити масштаби допомоги.

– Кваліфіковані фахівці і досвід колективних дій формують сильний соціальний капітал, який є основою для формування резилієнтності громади. Вони допомагають громаді будувати сильні взаємини, розвивати ресурси та здатності, що дозволяє їй краще впоратися з викликами та зберегти стійкість навіть у найскладніших ситуаціях.

– Стратегічне планування та ефективне розподілення ресурсів є вирішальними для успішного подолання криз. Громади, що мають досвід у наданні соціальних послуг, краще адаптуються до нових умов, ефективно ідентифікуючи потреби населення та розробляючи відповідні рішення.

– Історії українських громад відображають справжню силу спільності, що здатна об'єднатися навколо спільної мети та долати виклики з непохитною рішучістю. Вони слугують нагадуванням про те, що в умовах війни громада може стати найміцнішим bastionом опору, взаємопідтримки та надії на краще майбутнє.

3.3. Модель згуртування територіальних громад в умовах надзвичайних ситуацій

Ця частина знайомить з моделлю згуртування громад в умовах надзвичайних ситуацій, до яких віднесено й російсько-українську війну.

Запропонована модель спирається на системно-процесуальний підхід. Вона бере до уваги, що в кризових ситуаціях порушується гомеостаз системи (системи громади, системи надання соціальних послуг у ній) і система прагне відновити його.

Процес у цій моделі стосується формування резилієнтності громади та набуття нею трьох видів спроможностей — абсорбційної, адаптивної та трансформаційної.

★ Основи створення моделі

Дані з проведених інтерв'ю (розділ 3.2), аналіз наукової літератури (розділ 3.1) та результати інших досліджень (Даркович & Савісько, 2023; Чиханцова, 2023; Frederico & Picton, 2007; IASC, 2017; Kravchenko, 2022; Mikheieva & Kuznetsova, 2024; Stepaniuk, 2022) дали змогу адаптувати розроблену нами модель згуртування громади в умовах децентралізації до умов надзвичайних ситуацій.

Під час адаптації моделі ми опирались на підхід резиліентності. Він використовується в

інтервенціях,

основою яких є оцінка різно-

манітних ризиків; оцінка ресурсів та потреб громади; створення плану дій; розвиток навичок для подолання кризової ситуації та залучення громади на всіх рівнях. Розвиток резиліентності в громаді полягає у розвитку спроможності громади використовувати власні ресурси для

Модель згуртування територіальних громад в умовах надзвичайних ситуацій – комплексний підхід, що зосереджений на розробці та впровадженні стратегій та ініціатив, спрямованих на зміцнення соціальної згуртованості та співпраці серед мешканців громади для ефективного реагування на кризові ситуації, такі як природні катастрофи, техногенні аварії, епідемії або воєнні конфлікти.

ефективного реагування та розвитку спроможності громади до подолання надзвичайних ситуацій, спричинених природними чи людськими факторами (Drolet et al., 2015; Alston et al., 2019). Надзвичайна ситуація супроводжується множинними втратами на всіх рівнях функціонування громади, саме тому громада часто потребує соціальних інтервенцій для відновлення нормального функціонування. З іншого боку, нормалізація ситуації мож виступати сильним атрактором для самоорганізації громади, яка перебуває в стадії порушення гомеостазу.

Надзвичайні події можуть розвиватись поступово та мати пролонговані наслідки для громади. У деяких випадках надзвичайні події мають систематичний характер (наприклад, землетруси, повені тощо) і робота в такій громаді може включати підготовку до події, навчання діям в екстремальних умовах, планування швидкого розгортання локальних ініціатив із самоорганізації у момент настання події (Семигіна, 2018; Alston et al., 2019).

В процесі адаптації моделі ключовим стає розуміння процесу формування ризилієнтності громади в умовах надзвичайних ситуацій, який залежить від таких факторів, як місце розташування громади, наявність ресурсів та вміння їх ефективно використовувати, а також загальна готовність громади до зустрічі з кризовими викликами, включаючи попередній досвід, навички та наявність необхідної інфраструктури. Методика Oxfam (2024) акцентує увагу на

розбудові трьох основних типів здібностей — абсорбційної, адаптивної, та трансформаційної — для підвищення стійкості громади. Адаптація моделі враховує унікальні аспекти стійкості громад у воєнний час і включає наступне:

1. *Абсорбційна спроможність в умовах війни* включає здатність громади мінімізувати втрати та ефективно впоратися з безпосередніми наслідками військових дій. Це може включати створення безпечних укриттів, запасів продовольства та води, а також підготовку цивільного населення до дій у кризових ситуаціях. Також важливим є розвиток психологічної стійкості та підтримка соціальної згуртованості для подолання стресу та травм.

2. *Адаптивна спроможність в умовах війни* орієнтована на зміни в громаді для зменшення її вразливості до майбутніх військових загроз. Це може включати адаптацію інфраструктури, економічних процесів та соціальних служб до умов війни. Розвиток гнучких форм ведення бізнесу, підтримка місцевого виробництва, адаптація освітніх та медичних служб до нових умов є прикладами адаптивних змін.

3. *Трансформаційна спроможність в умовах війни* вимагає глибших структурних змін у громаді для створення більш справедливого та безпечного середовища. Це може включати реформування місцевого самоврядування, створення нових форм громадської участі та залучення, а також зміцнення міжнародної підтримки та співпраці. Зо-

середження на розбудові соціальної справедливості, забезпечення прав та свобод громадян, а також інтеграція внутрішньо переміщених осіб і реінтеграція ветеранів є ключовими для досягнення трансформації.

В умовах війни, згуртування громад вимагає від них не лише впоратися з поточними викликами, але й подивитися в майбутнє для планування стійкого розвитку після завершення конфлікту. Посилення цих трьох спроможностей дозволяє громадам не просто вижити в умовах війни, а й покласти основу для майбутнього відновлення, розвитку та процвітання.

Процес формування резилієнтності громад в умовах надзвичайної ситуації, в тому числі війни, можна умовно розділити на три етапи. Перший етап формування резилієнтності – це швидке реагування на кризову ситуацію. Громада повинна мати здатність ефективно та оперативно реагувати на виникнення небезпеки або загрози. Місцезорозташування громади може впливати на час реакції та доступність необхідних ресурсів, наприклад, громади, розташовані в прибережних районах, можуть бути більш підготовленими до відповіді на небезпеку пов'язану з повеннями або ураганами.

Другий етап полягає в оцінці ситуації та плануванні діяльності. Громада повинна аналізувати кризову ситуацію, визначати основні проблеми та потреби, розробляти стратегії та плани дій для подолання кризи. Наявність

ресурсів, які можуть бути задіяні у відновленні та підтримці громади, є важливим фактором успіху. Громада, що має достатні ресурси, здатна швидше відновитись після кризи та відновити нормальне функціонування.

Третій етап включає відновлення та трансформацію громади. Після подолання кризової ситуації громада повинна відновити свою стабільність та здатність до саморозвитку. Розуміння та використання соціального капіталу громади відіграє важливу роль у процесі відновлення. Соціальний капітал включає соціальну підтримку, мережі та об'єднання, які можуть бути використані для зміцнення громадського солідарності та співпраці.

Цей процес розвитку життєстійкості громади, представлено на **рис. 3.2.**

Основою для створення моделі згуртування територіальних громад у надзвичайних ситуаціях послужили інтерв'ю з представниками громад, аналіз наукових джерел, а також інші дослідження.

Процес формування резилієнтності громади передбачає розвиток здатності ефективно реагувати на кризи, оцінку потреб та ресурсів, планування дій, а також відновлення та трансформацію після надзвичайних подій.

Модель включає абсорбційну, адаптивну та трансформаційну спроможності.

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

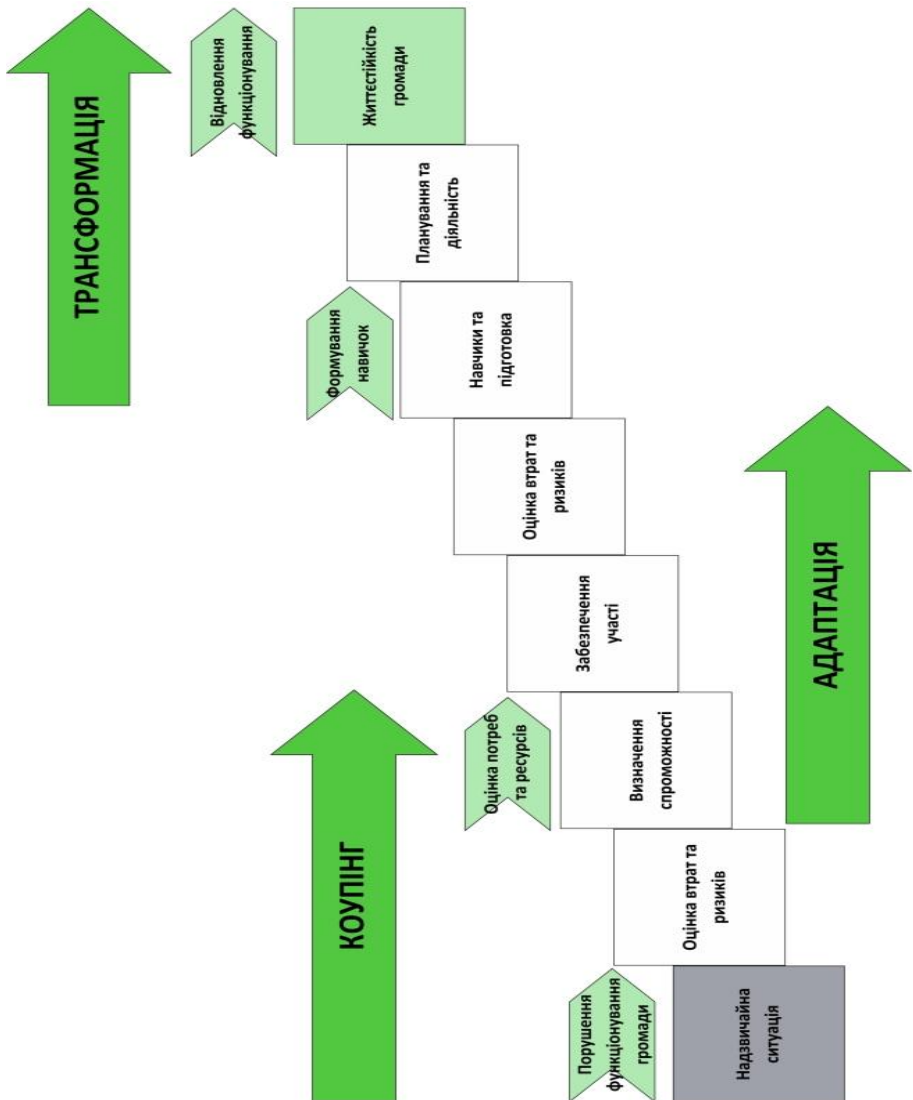

Рис. 3.2. Процес формування життєстійкості громади в умовах надзвичайної ситуації

★ Візуалізація та пояснення моделі

На **рис. 3.3** представлено модель згуртування громад в умовах надзвичайної ситуації. Вона являє собою модифікацію моделі, розробленої для схематичне зображення процесу згуртування громади для надання соціальних послуг в умовах децентралізації.

В основі адаптованої моделі так само перебуває системно-процесуальний підхід з усіма його компонентами. Проте моделі різняться за тим, як розуміються функції згуртування та зміст діяльності.

Якщо децентралізація передбачає трансформацію усталеної системи, то надзвичайна ситуація викликає втрату системою гомеостазу та її дисбаланс. У цьому контексті, згуртування громади виступає як критичний механізм для відновлення стабільності та адаптації до нових умов, забезпечуючи здатність громади ефективно реагувати на виклики, мінімізувати наслідки криз та відбудовувати свою структуру і функціонування в умовах невизначеності.

Відповідно до процесу формування резилієнтності громади, описаного вище, при адаптації моделі було використано припущення, що громада може протистояти викликам кризового періоду, за умови розвитку абсорбційної, адаптивної та трансформаційної спроможностей громади.

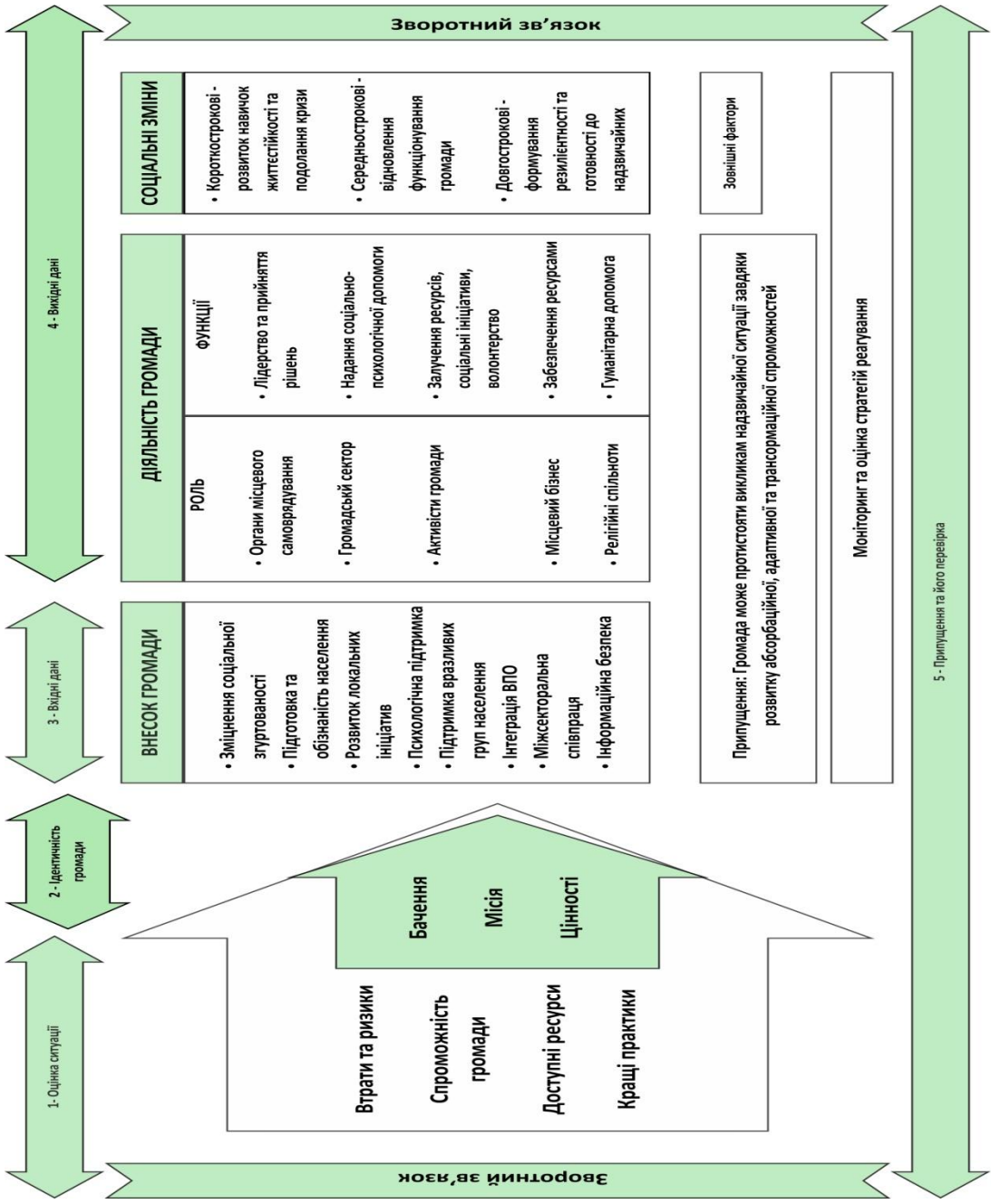

Рис. 3.3. Модель згуртування громади в умовах надзвичайної ситуації

Розглянемо ключові компоненти моделі в згуртування громади, адаптованої для використання в умовах надзвичайної ситуації, в порівнянні з попередньою моделлю.

Перший компонент моделі (оцінка ситуації) - умови повсякденного функціонування громади та надзвичайної ситуації вимагають різних підходів до оцінки ситуації. В звичайних умовах цей компонент базується на аналізі соціальних проблем та наявних ресурсів громади, зокрема на розгляді місцевих здібностей та ресурсів. Він спрямований на стимулювання розвитку соціальних послуг та підтримку добробуту населення.

У надзвичайних ситуаціях перший компонент моделі переосмислюється для швидкої оцінки масштабів збитків та ризиків, які зазнала громада внаслідок подій та стає критично важливим у цих умовах. Це включає визначення кількості постраждалих, розміру матеріальних збитків, наявності медичних та гуманітарних потреб, стану інфраструктури та доступу до основних ресурсів, таких як притулок, вода, їжа, медична допомога.

Оцінка ситуації також охоплює аналіз ризиків для подальшого погіршення ситуації, як-от можливість збільшення числа постраждалих, економічна дезорієнтація та соціальну нестабільність, ізолюваність громади, зменшення доступу до ресурсів тощо.

Цей етап вимагає оперативності та точності (оцінка має відбутись в перші 24 години після надзвичайної ситуації),

оскільки правильні рішення можуть значно вплинути на результати подій. Аналіз здійснюється з акцентом на короткострокові результати, насамперед рятувальні операції, медичну допомогу, безпеку населення.

У такі моменти взаємодія між урядовими структурами, неурядовими організаціями, волонтерськими групами та міжнародними партнерами стає незамінною. Ефективна координація дій і обмін важливою інформацією відіграють вирішальну роль у подоланні кризових викликів.

Другий компонент моделі (ідентичність громади) – у звичайних умовах формується на основі спільного бачення майбутнього, місії та цінностей, що є основою для її об'єднання та мотивації до дій.

У надзвичайних ситуаціях ідентичність громади може мати критичне значення для успішного подолання кризових ситуацій. Якщо громада вже має сформоване спільне бачення майбутнього, місію та цінності, це може стати сильним ресурсом для мобілізації та координації зусиль під час кризи. Спільне бачення задає напрям колективних дій і дозволяє громаді швидко адаптуватися до нових умов та змінювати стратегії відповідно до потреб ситуації.

У разі, якщо ідентичність громади не була належним чином сформована перед настанням надзвичайної ситуації, витрати ресурсів на її розвиток під час кризи можуть бути неефективними та зумовити ще більшу розгубленість населення. У таких випадках може бути складніше координу-

вати дії, оскільки не буде загальної візії та спільної мети, на якій можна було б зосередити зусилля громади.

Під час надзвичайних обставин, ідентичності громади може розглядатись через визначення сильних сторін громади, що виявилися під час реагування на кризу. Це може включати місцеві ресурси, волонтерські ініціативи, або інші форми спільної підтримки. На відміну від звичайних умов, коли основний акцент може бути зроблений на розвиток та спільне бачення майбутнього, у надзвичайних ситуаціях важливо вміти оперативно реагувати на обставини, що змінюються, та використовувати наявні ресурси максимально ефективно для подолання кризових ситуацій.

Після подолання кризи може бути відновлений акцент на формування та розвиток ідентичності громади як основи для подальшого розвитку та сталого згуртування. Використання отриманих досвіду та виявлених сильних сторін може сприяти створенню більш стійких та резилієнтних громад для майбутніх викликів та небезпек.

Третій компонент моделі (вхідні дані) – в адаптованій моделі наявний зовсім інший зміст всередині, аніж у моделі, призначеній для згуртування громади в умовах децентралізації. Акцент зроблено на участі населення, стабілізації населення, надання психолого-соціальної підтримки.

У надзвичайних ситуаціях внесок охоплює:

- 1) **Гарантування безпеки та обізнаність населення:** Першочерговим завданням стає захист населення від небезпек та загроз. У цей період громада звертає більшу увагу на забезпечення доступу до укриттів, планування евакуаційних маршрутів, підготовку до надзвичайних ситуацій та реагування на них. Громада активно проводить навчальні заходи (наприклад, курси надання першої медичної та психологічної допомоги, інструктаж щодо швидкого переміщення в укриття тощо).
- 2) **Зміцнення соціальної згуртованості:** Важливою стає підтримка спільної діяльності та взаємодопомоги серед громадян. Громада прагне об'єднатися та протистояти кризовій ситуації разом, що зміцнює її соціальну стійкість.
- 3) **Розвиток локальних ініціатив:** Громада активізує роботу з розвитку та підтримки місцевих ініціатив, спрямованих на забезпечення безпеки та допомогу громадянам під час кризових ситуацій.
- 4) **Підтримка вразливих груп населення:** Громада активно займається захистом та підтримкою вразливих груп населення, таких як діти, люди з інвалідністю, літні люди та інші, для забезпечення їхньої безпеки та добробуту під час кризових ситуацій.
- 5) **Інтеграція ВПО:** Громада та відповідні організації надають допомогу внутрішньо переміщеним особам

у вигляді притулку, їжі, медичної допомоги та інших основних потреб. Громада створює можливості для працевлаштування та релокації бізнесу, умови для побудови контактів та взаєзв'язків ВПО із постійним населенням громади.

- 6) **Міжсекторальна співпраця:** Громада співпрацює з урядовими структурами, громадським сектором та приватними компаніями для спільного реагування на кризові ситуації, обміну інформацією та ресурсами. Здійснення спільних зусиль для координації дій та максимального використання наявних ресурсів для швидкого та ефективного реагування на надзвичайні ситуації.
- 7) **Інформаційна гігієна:** Громада (місцева влада) поширює достовірну та актуальну інформацію щодо надзвичайних ситуацій та рекомендацій щодо безпеки та захисту через різноманітні канали зв'язку, включаючи соціальні мережі, медіа, листівки та інші засоби.

Четвертий компонент моделі (вихідні дані) – у звичайних умовах, вихідні дані виступають важливим компонентом моделі, який охоплює діяльність громади та її бажані соціальні зміни на різні терміни - коротко-, середньо- та довгострокові. Вони включають участь різних суб'єктів, таких як органи місцевого самоврядування, надавачі соціальних послуг, громадський сектор, клієнти та інші, кожен з яких має свої ролі в цьому процесі.

У надзвичайних умовах, таких як війна або інші екстремальні ситуації, ця модель потребує адаптації для стабілізації громади та вирішення невідкладних потреб. Деякі зміни включають оновлені функції суб'єктів:

- ✓ **Органи місцевого самоврядування:** забезпечуючи лідерство та прийняття рішень для стабілізації ситуації та забезпечення безпеки громади. Вони мають відповідальність за координацію дій усіх зацікавлених сторін та забезпечення взаємодії між різними суб'єктами для ефективного реагування на кризу.
- ✓ **Громадський сектор:** забезпечує надання соціально-психологічної допомоги, що є невід'ємною частиною реагування на надзвичайну ситуацію. Це охоплює підтримку психологічного стану людей, які постраждали від кризових подій, та надання практичної допомоги у подоланні стресу та тривоги.
- ✓ **Активісти громади:** вони відіграють вагомую роль у залученні ресурсів, координації соціальних ініціатив та волонтерської діяльності. Вони мобілізують громаду до спільних дій, організують допомогу для потерпілих та сприяють відновленню нормального функціонування у надзвичайних обставинах.

З'являються й нові суб'єкти, які посилюють ресурсність громади у подоланні наслідків надзвичайної ситуації:

- ✓ **Місцевий бізнес:** Його участь важлива як для фінансової підтримки, так і для надання матеріальних ресу-

рсів або послуг. Місцеві підприємства можуть надавати не лише фінансову допомогу, а й матеріальні блага, необхідні для задоволення базових потреб громади, наприклад, харчі, воду, медикаменти або житло.

- ✓ **Релігійні спільноти:** Можуть організовувати роздачу їжі, надання медичної допомоги, розподіл одягу та інших необхідних матеріальних благ. Крім того, релігійні лідери та віряни можуть забезпечити психологічну та емоційну підтримку для тих, хто потерпів від кризової ситуації, допомагаючи знайти силу та надію в найважчі часи.
- ✓ **Донори (місцеві або міжнародні):** Вони можуть надавати фінансову підтримку для організації гуманітарних заходів, закупівлю необхідних матеріалів та обладнання, а також для реалізації різних проєктів з відновлення та підтримки громади. Донори грають важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності та підтримки у разі кризових ситуацій, допомагаючи громаді подолати виклики та відновитися після них.

Очікувані результати також змінюються, з акцентом на коротко- та середньострокові цілі, такі як розвиток навичок життєстійкості та відновлення функціонування громади, які допомагають громаді протистояти кризі та підготуватися до схожих ситуацій у майбутньому. В умовах війни або інших надзвичайних обставин, планування дій обмежується коротким періодом, але завжди повинен бути готовий план швидкого реагування на загострення ситуації.

П'ятий компонент моделі (припущення) - умови надзвичайної ситуації вимагають особливої уваги до спроможностей громади адаптуватися до змін і викликів кризового періоду. В таких умовах розвиток абсорбційної, адаптивної та трансформаційної спроможностей громади стає критично важливим. Попередні етапи моделі створюють базу для розвитку цих спроможностей, що дозволяє громаді ефективно протистояти кризі, використовуючи власні ресурси для подолання надзвичайних ситуацій.

На відміну від звичайних ситуацій, де акцент зазвичай робиться на довгострокових планах та стратегіях, в умовах надзвичайної ситуації громада змушена швидко реагувати на зміни. Перевірка припущень моделі стає особливо важливою, адже ситуація може швидко змінюватись, і необхідно переконатися, що плани реагування залишаються актуальними. Тому слід мати механізм регулярного перегляду та оновлення планів реагування на кризові ситуації, щоб забезпечити готовність громади до нових викликів та її постійний розвиток.

Зворотний зв'язок в умовах надзвичайної ситуації має бути оперативним та регулярним, щоб швидко реагувати на зміни в ситуації та коригувати дії відповідно до отриманих результатів.

Завдяки ефективному проходженню попередніх етапів громада стає життєстійкою, тобто здатною

використовувати власні ресурси для подолання надзвичайних ситуацій, і повертається до нормального функціонування, посилюючи свою свідомість про себе як сильної та спроможної громади.

Адаптована модель згуртування громади в умовах надзвичайних ситуацій охоплює ключові компоненти, які визначають її ефективність і дієвість у кризових умовах. Оцінка реальної ситуації в громаді дозволяє швидко ідентифікувати втрати, ризики та потреби, щоб невідкладно розробити стратегії реагування. Ідентифікація ідентичності громади слугує важливим ресурсом для згуртування та мобілізації громадських зусиль. Вхідні дані адаптованої моделі акцентують на активізації населення, стабілізації ситуації та наданні психосоціальної підтримки. Вихідні дані визначають нові ролі та функції для суб'єктів громади, з орієнтацією на стабілізацію та досягнення короткострокових та середньострокових результатів.

В основі моделі лежить припущення про здатність громади протистояти кризовим викликам за рахунок розвитку абсорбційної, адаптивної та трансформаційної спроможностей, що веде до підвищення її життєстійкості та відновлення нормального функціонування.

Для успішного впровадження моделі згуртування громад у надзвичайних ситуаціях, ключовим елементом є стимулювання створення і підтримка ініціатив самодопомоги на місцевому рівні. Це передбачає залучення громадян до активної участі в житті своєї громади, створення мережі взаємодопомоги, де люди могли б обмінюватися ресурсами, навичками, а також пропонувати волонтерську підтримку і надавати першу допомогу у випадку кризових ситуацій. Також в кожному мікрорайоні або вулиці можуть бути визначені координатори груп самодопомоги, які будуть відповідати за збір та розподіл інформації, організацію зустрічей та координацію дій у випадку надзвичайної ситуації.

Паралельно, інтеграція сучасних технологій у процеси моніторингу, попередження та реагування на надзвичайні події відіграє критичну роль у підвищенні ефективності відповіді громади на кризи. Впровадження систем раннього попередження, інструментів для моніторингу стану навколишнього середовища та платформ для координації дій рятувальних служб може значно скоротити час реакції на загрози, мінімізувати втрати та оптимізувати розподіл ресурсів для надання невідкладної допомоги постраждалим. Такий підхід не тільки сприяє швидкому вирішенню кризових моментів, але й забезпечує більшу підготовленість громади до майбутніх викликів, формуючи міцну основу для її розвитку та відновлення.

Водночас, у випадку надзвичайних ситуацій, зокрема в умовах війни, для ефективного згуртування громади соціальним працівникам та фахівцям з розвитку громад важливо володіти певними специфічними знаннями, уміннями та навичками:

1. Психологічна підтримка та кризове консультування: Навички надання першої психологічної допомоги, підтримки людей, які пережили травму або втрати, та розробки програм психологічної реабілітації.

2. Комунікація в кризових ситуаціях: Здатність чітко та зрозуміло комунікувати в умовах стресу, забезпечуючи своєчасне інформування громади про ситуацію, дії влади та доступні ресурси допомоги.

3. Управління ресурсами в умовах обмежень: Вміння ефективно розподіляти обмежені ресурси (наприклад, продовольство, воду, медичні засоби) з урахуванням нагальних потреб громади.

4. Організація та координація волонтерської діяльності: Навички залучення та координації волонтерів, їхнього розподілу за завданнями та ефективної взаємодії з місцевими ініціативами та організаціями.

5. Робота з ВПО та біженцями: Здатність вирішувати проблеми внутрішньо переміщених осіб і біженців, забезпечувати їх житлом, соціальними та медичними послугами.

6. Планування та реагування на надзвичайні ситуації: Розробка та імплементація планів реагування на кризові ситуації, здатність швидко приймати рішення в критичних умовах.

7. Забезпечення безпеки: Основи безпеки, знання про мінну безпеку, евакуаційні процедури та інші заходи для забезпечення фізичної безпеки членів громади.

8. Навички медіації та врегулювання конфліктів: Вміння вирішувати соціальні конфлікти, що можуть виникнути через стрес, невизначеність та економічні складнощі.

9. Культурна чутливість та інклюзивність: Повага та розуміння культурної різноманітності громади, вміння працювати в умовах різноманітності та забезпечення рівного доступу до ресурсів і послуг для всіх членів громади.

Розвиток цих специфічних навичок забезпечить соціальним працівникам та фахівцям з розвитку громад необхідні інструменти для ефективного згуртування громади в умовах війни, допомагаючи подолати виклики, стабілізувати ситуацію та сприяти відновленню та розвитку громади.

Щоб впровадити адаптовану модель згуртування громади, ключовим є стимулювання місцевих ініціатив самодопомоги та інтеграція технологій для оперативної реакції на кризи. Важливими є специфічні навички соціальних працівників: психологічна підтримка, комунікація в кризі, управління ресурсами, координація волонтерів, робота з ВПО, планування на кризи та забезпечення безпеки.

☑ Через запровадження воєнного стану на території України відбулись певні зміни у функціонуванні громад, а саме: зміна законодавчої межі роботи органів місцевого самоврядування, збільшення потреб громади та обмеження її ресурсів. Процес згуртування територіальних громад перебуває під дією таких факторів, як: спільна мета; лідерство місцевої влади; участь населення; кадрове забезпечення; попереднього досвід громади з розв'язання важливих соціальних завдань.

Вивчення досвіду українських громад дає підстави виокремити такі сценарії процесу згуртування: (1) самообілізація населення; (2) активізація населення через ініціативу органів місцевого самоврядування. Проте навіть у випадку самообілізації населення мешканці громади все одно шукають лідера серед місцевої влади, депутатів або громадського сектору.

До інших особливостей згуртування громади в умовах надзвичайної ситуації, зокрема й воєнного стану, можна віднести те, що вона починається із швидкого реагування, що безпосередньо залежить від розташування громади, її потенціалу, тобто наявності ресурсів і вміння ними розпоряджатись, а також загальної готовності, яка виявляється через наявність попереднього досвіду, навичок, інфраструктури, комунікації тощо. На наступних етапах, під час оцінки ситуації, планування діяльності, відновлення і трансформації громади, вирішальну роль у процесі згуртування громади може зіграти її соціальний капітал громади, як-от соціальна підтримка, мережі й об'єднання тощо.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Абрамов, Л. К. & Азарова, Т. В. (2010). *Центр місцевої активності на базі будинку культури: методологія та технологія розвитку територіальної громади*. Кіровоград : ІСКМ.
- Байдарова, О.О. (2020). Розвиток соціального капіталу громади в діяльності фахівця із соціальної роботи. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології: матеріали V міжнарод. наук.-практ. конф.* (с. 9-11). Київ: КНУТШ.
- Байдарова, О., Карагодіна, О., & Кликова, П. (2019). Як побудувати дієву модель професійних компетентностей фахівців сфери захисту прав та інтересів дітей в Україні?. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 1, 42-59.
- Баймуратов, М. (2002). Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми . *Муніципальний рух: новий етап розвитку: Матеріали VII Всеукраїнських муніципальних слухань* (с. 368-370). Київ: Логос.
- Батанов, О. В. (2003). *Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні*. Київ: ІнЮре.
- Безпалько, О. В. (2005). *Соціальна робота в громаді*. Київ: Центр навчальної літератури.

- Безпалько, О. В., Зверева, І. Д., Кияниця, З. П., & Кузьмінський, В. О. (2007). *Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації*. Київ: Фенікс.ф
- Безуглий, О. В. (2008). *Територіальна громада в Україні: напрями та чинники сталого розвитку : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04*. Харків: Харк. регіон. ін-т держ. упр.
- Березовська, Л. І. (2019). Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників на засадах системно-цілісного підходу. *Sciencerise. Pedagogical Education*, 2, 13-16.
- Бибик, Д. Д. (2021). Становлення феномену соціального лідерства у науковому просторі соціальної роботи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*, 1(7), 14-18.
- Білуха, Л. А. (2017). Поняття територіальної громади та спроможної територіальної громади. *Теорія та практика державного управління*, 1(56), 1-6.
- Боброва, А., & Ломоносова, Н. (2020). *Коронавірус і соціальний захист: між реформою і кризою*. <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoiu-i-kryzoiu/>
- Бобровський, І. (2021). Smart архітектура-як результат науково практичної діяльності. *Problems and tasks of modern science and practice: abstracts of IX International Scientific and Practical Conference* (pp. 54-55). Bordeaux.
- Бойко, Ю. І. (2018). Синергетичний ефект як ключовий аспект діяльності об'єднаних територіальних громад. *Проблеми*

теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу, 1 (39), 3-8.

Болдирєв, С. В. (2005). Територіальна громада в системі місцевого самоврядування України. *Проблеми законності, 72, 22-27.*

Борисова, А. (2019). Теоретична модель оцінки потреб громади в соціальних послугах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота, 1(5), 11-15.*

Бутиліна, О., & Євдокимова, І. (2022). Напрями вдосконалення менеджменту соціальної служби. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота, 1(8), 19-22.*

Васильців, Т., & Левицька, О. (2021). Концепція реалізації регіональної політики smart-спеціалізації в Україні на засадах структурно-технологічної перебудови. *Економіка та суспільство, 30.* <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-30-1>

Верховна Рада України (1997). *Про місцеве самоврядування в Україні: Закон* № 280/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

Верховна Рада України (2010). *Бюджетний кодекс України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

Верховна Рада України (2015). *Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон* № 157-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

Верховна Рада України (2003). *Про соціальні послуги: Закон України* № 966-IV. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

- Верховна Рада України (2019). *Про соціальні послуги: Закон України № 2671*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
- Гаранжа, Ю. В., & Артеменко, Л. П. (2022). Формування стратегічної сесії підприємства в умовах сучасних викликів. *Бізнес, інновації, менеджмент: зб. тез доп. III Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 41-42). Київ.
- Гасанбекова, Ю. (2019). *Модель інтегрованих соціальних послуг для українських громад: Біловодська ОТГ, Луганська область*. <https://decentralization.ua/uploads/library/file/571/Bilovodsk.pdf>
- Глинська, О. В. (2013). *Територіальна громада як суб'єкт муніципально-господарських відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02*. Маріуполь, Маріупол. держ. ун-т.
- Головка, А. (2020). Соціально-економічні і соціально-політичні чинники згуртованості громад (на прикладі західного прикордоння України). *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 3(1), 148-155.
- Греба, Р. (2017). Механізми реформування системи соціальних послуг в Україні: державно-управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 1(32), 62-67.
- Данилюк, О. І., Олексієнко, Л. А. & Підлипна, Р. П. (2023). Організація соціальних послуг в умовах війни. *Науковий погляд: економіка та управління*, 1(81), 150-155.
- Дарковіч, А. & Савісько, М. (2023). *Стійкість громад: проблеми та рішення у прогнозуванні та реагуванні на кризи та загрози, спричинені повномасштабною війною. Звіт про дослідження*.

<https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/KSE-Institute-zvit-iz-doslidzhennya-Stii--kist-gromad.-Hanns-Final.pdf>

- Дробот, І. О. (2010). *Теоретико-методологічні засади гарантування місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... д-ра держ. упр: спец. 25.00.044*. Київ: Нац. акад. держ. упр. При Президентіві України.
- Дяконенко, О. (2023). Соціальний капітал територіальних громад України в умовах війни: сучасні трансформації та прогнозні зрушення. *Demography and social economy*, 52(2), 54-71.
- Жовнірчик, Я. Ф. (2005). *Розвиток територіальної організації місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04*. Київ: Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України.
- Зайцева, О. В. (2023). Психологічні механізми резильєнтності внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості: зб. наук.праць* (с. 111-116). Херсон : ХДУ.
- Ільїна, М. В. (2018). Класифікація територіальних громад на основі актив-орієнтованого підходу. *Економіка природокористування і сталий розвиток*, 1-2(20-21), 53-57.
- Ільчук, Л. І. (2018). Розвиток системи інтегрованих соціальних послуг в умовах децентралізації (на прикладі об'єднаних територіальних громад). *Соціально-трудова відносини: теорія та практика*, 1, 116-123.
- Калініченко, М. (2006). *Влада громадянського суспільства*. Суми : Університетська книга.

- Карагодіна О., & Семигіна Т. (2020). Розвивальний потенціал досліджень у соціальній роботі. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології: матеріали V Міжнар.наук.-практ. конф.* (с. 49-52): КНУТШ.
- Квасній, О. Р. (2018). Автономія територіальних громад – запорука вирішення “місцевих питань” стосовно забезпечення місцевого та суспільного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 20(2), 25-28.
- Кияниця, З. П., & Петрочко, Ж. В., ред. (2017). *Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посібник у 2-х ч. Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології*. Київ: Обнова Компані.
- Кияниця, З. П., Мельничук, Л. М., & Петушкова, Л. А. (2017). *Оцінка існуючих моделей та практик соціальної роботи та соціальних послуг на рівні громади*. <http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1512630861.pdf>
- Ковтун, І. Б., & Терещенко, Т. В. (2021). Теоретичні аспекти формування економічного потенціалу територіальної громади: синергетичний аспект. *Science, Technologies, Innovations*, 3, 3-9.
- Кретцманн, Д. П., & Макнайт, Д.Л. (2006). *Розбудова громад за рахунок внутрішніх ресурсів. Шлях до відкриття та мобілізації ресурсів громади*. Київ: Четверта хвиля.
- Кривоконь, Н. І. (2014). *Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні: навчальний посібник*. Чернівці: Чернігівський державний технологічний університет.

- Кузьмінський, В. О., Мельничук, Л. М., Яковенко, І. В., Петушкова, Л. А., & Павлик, О. В. (2017). *Концепція моделі інтегрованої системи надання соціальних послуг на рівні об'єднаних територіальних громад*.
https://issuu.com/p4ecua/docs/opm_p4ec_ispsproject_concept_modelintergatedsocial
- Лисенко, І. М. (2011). Розвиток територіальних громад як умова формування громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Сімферополь: Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського.
- Лиска, О. Г. (2009). Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04. Харків: Харк. регіон. ін-т держ. упр.
- Лісовець, О. (2018). Методологічні засади організації процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Педагогічний часопис Волині*, 1(8), 140–146.
- Макеєв, С. (2003). Соціальні інститути: класичні тлумачення й сучасні підходи до вивчення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 5–20.
- Маліновська, О. Я., & Демкович, О. В. (2016). Соціальні програми та проекти як інструменти здійснення державної соціальної політики в умовах програмно-цільового методу організації бюджету. *Економіка та держава*, 3, 61–64.
- Махначова, Н. М. (2016). Соціальна мобілізація та ресурсний потенціал громади. *Ефективна економіка*, 10.
<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5175>

- Міністерство розвитку громад та територій України. (2019). *Місія та цінності..* <https://www.minregion.gov.ua/about/misiya-ta-tsinnosti/>
- Міністерство соціальної політики України (2020). *Про затвердження Класифікатора соціальних послуг: Наказ № 429* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>
- Міністерство соціальної політики України. (2017). *Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо надання послуг з соціальної підтримки населення: Наказ № 1030.* <https://www.msp.gov.ua/files/890.pdf>
- Міністерство соціальної політики України. (2018). *Про деякі питання діяльності об'єднаної територіальної громади щодо соціальної підтримки населення та захисту прав дітей: Наказ № 890.* <https://www.msp.gov.ua/files/890.pdf>
- Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту (2005). *Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України: Наказ № 1965.* <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05>
- Мішина, Н. В. (2019). Територіальні громади та об'єднані територіальні громади в Україні. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія", 24, 75-80.*
- Міщик, Л. І. (2016). Особливості системного підходу в професійній діяльності соціальних працівників. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, 133, 150-154.*
- Молодожен, Ю. Б. (2010). *Теоретико-методологічні засади визначення самодостатності територіальних громад.* Дис. д-ра наук з

держ. управ.: 25.00.04. Одеса, Одеський регіон. ін-тут держ. управління.

- Наврузов, Ю. (2000). Категорія “грумада” в сучасному лексиконі місцевого самоврядування. *Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України*, 1, 272–289.
- Нагорняк, Т. Л. (2023). Кризовий менеджмент переміщених ЗВО України в умовах воєнного стану. *Політичне життя*, 1, 4-14.
- Найдюнова, Л. А., & Оцалюк, Л. М. (2007). Самоорганізаційні компоненти розвитку територіальних громад міста. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 15 (18), 89– 101.
- Нижник, Н. Р. & Цветкова, Г. О. (2000). Участь населення у місцевому самоврядуванні: досвід Росії. *Актуальні проблеми державного управління*, 1(6), 99–108.
- Обушний, С. М., & Яковенко, І. В. (2019). Удосконалення системи фінансування соціальних послуг в об'єднаних територіальних громадах. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*, 1 (3), 37–45.
- Остром, Е. (2012). *Керування спільним: еволюція інституцій колективної дії*. Київ: Наш час.
- Павлик, Н. П. (2012). Логіко-структурний аналіз проблеми якісно-професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів. *Освіта та педагогічна наука*, 2, 69-74.
- Палатна, Д. О. (2024). Мобілізація громад для розвитку соціальних послуг в умовах децентралізації: дис. ... доктора філософії: 231. Київ: КНУТШ.

- Палилюлько, О., Гуменюк, І., & Сторожук, Н. (2022). Пріоритетні соціальні проблеми населення України в період воєнного стану. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*, 1(8), 62-67.
- Первомайський, О. О. (2005). *Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах*. Харків : Страйд.
- Петрушенко, Ю. М. (2014). Соціально-економічна сутність та фінансова самодостатність територіальних громад. *Науковий вісник Чернівецького університету*, 710–711, 45–48.
- Пилипенко, І. О., & Мальчикова, Д. С. (2022). Окупаційний урбіцид: міський досвід і повсякденні практики населення (Приклад Херсона, Україна). *Економічна та соціальна географія*, 88, 6–15.
- Письменний, І. (2009). Синергетичний потенціал системи державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2.
http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2009-02/Pysmennyy.pdf.
- Попович, А. (2018). Адміністрування інтегрованих соціальних послуг на рівні громади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2(43), 210–213.
- Семигіна, Т. В. (2007). Організація надання соціальних послуг на рівні громади як загальна тенденція розвитку соціальної роботи. *Соціальна політика, соціальна робота і охорона здоров'я: як Україні досягти європейського рівня якості послуг?: збірка тез. конф.* (с. 35-39). Київ: Сфера.

- Семигіна, Т. В. (2018). Муніципальна реформа і соціальні послуги у громадах: яку модель обрати?. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей II щорічної Всеукр. наук.-практ. конф.* (с. 235-238). Київ: ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС.
- Семигіна, Т. В. (2004). *Робота в громаді: практика та політика*. Київ: КМ Академія.
- Семигіна, Т. (2013). *Політичні аспекти охорони здоров'я: на перетині глобального і локального*. Київ: вид-во «Києво-Могилянська академія».
- Семигіна, Т. (2019). Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 4, 65-75.
- Семигіна, Т. В. (2018). Чому соціальна робота набуває зеленого кольору? *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 2, 11-27.
- Семигіна, Т. В. (2020). Чи завжди цифри мають значення: Огляд парадигм дослідження у соціальній роботі. *Path of science*, 6(7), 3001-3011.
- Семигіна, Т. В. (2021). Соціальні послуги на рівні громади: розвиток чи занепад соціальної сфери? *Current issues of science, prospects and challenges* (Vol. 1, pp. 62-64). Sydney: European Scientific Platform.
- Семигіна, Т. & Лиховид, Д. (2015). Колективне наснаження і самоорганізація територіальної громади. *Наукові записки НаУКМА: Педагогічні, психологічні науки і соціальна робота*, 175, 70-74.

- Семигіна, Т. В., & Палатна, Д. О. (2022). Підхід, орієнтований на сильні сторони, у роботі з територіальними громадами. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 1(8), 123–135.
- Семигіна, Т., & Палатна, Д. (2023). Самоорганізація громад в умовах природних та штучних катастроф: уроки для української соціальної роботи. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: матеріали всеукр. наук.-практ. конф.* (с. 44 – 47). Дніпро: ДНУ.
- Семигіна, Т. & Столярик, О. (2024). *Розвиток сильних сторін клієнтів соціальної роботи: Посібник*. Таллінн: Teadmus.
- Сила, Т., & Форестер, С. (2018). *Мобілізація громад: досвід ПРООН у реалізації підходу громадської безпеки і соціальної згуртованості. Посібник для мобілізаторів громад.*
<https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/mobilizatsiya-hromad-dosvid-proon-u-realizatsiyi-pidkholdu-hromadskoyi-bezpeky-i-sotsialnoyi-zhurtovanosti>
- Ситько, О. М., & Шаповаленко, Н. М. (2013). *Словник юридичних термінів іноземного походження*. Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ.
- Слозанська, Г. І. (2017). Організація громади як метод соціальної роботи. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія "Педагогічні науки"*, 16, 127-133.
- Слозанська, Г. І. (2018). *Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка.
- Собочан, А. М., Тереза, Б., & Стром-Готфрід, К. (2019). Етичні міркування у дослідженнях із соціальної роботи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 1, 86-101.

- Спасів, Н. Я. (2019). Синергетика як методологічний каркас пізнання об'єднаних територіальних громад. *Регіональна економіка та управління*, 33, 209-211.
- Співак, Я. О. (2019). Теоретичні засади професійної підготовки соціальних працівників в умовах сьогодення. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки*, 2, 45-51.
- Столярик, О., Семигіна, Т. & Зубчик, О. (2020). Сімейна соціальна робота: реалії України. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, 4(133), 38-46.
- Сторонянська, І. З., & Бенівська, Л. Я. (2020). Орієнтація на управління активами територіальних громад: теоретичні підходи. *Регіональна економіка*, 1, 5-13.
- Тимечко, І., & Анісімова, М. (2022). Трансформація системи управління активами територіальної громади в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*, 6 (24), 354-367. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-354-367](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-354-367)
- Токарева, У. (2019). *Модель інтегрованих соціальних послуг для українських громад: Соледарська ОТГ, Донецька область*. <https://decentralization.ua/uploads/library/file/573/Soledar.pdf>
- Токвіль, А. де. (1999). *Про демократію в Америці*. Київ: Всесвіт.
- Тьонніс, Ф. (2005). *Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології*. Київ: Дух і літера.
- Цісінська, О. Б. (2023). Ідентифікація як один із механізмів управління проектом у публічній сфері.

Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування, 5, 52-59.

Чиханцова, О. А. (2023). Розвиток резильєнтності особистості в ситуаціях невизначеності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія, 34(73): 1, 35-40.*

Швалб, Ю.М. (2022). Соціальне благополуччя як мета діяльності фахівця соціальної роботи у громаді. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота, 1 (8), 62 – 67.*

Шпильова, Ю. Б., & Ільїна, М. В. (2018). Формування активорієнтованого підходу до розвитку територіальних громад. *Бізнес-навігатор, 1(2), 63-67.*

Ющишина, Л. (2021). Фасилітація як технологія ухвалення управлінських рішень у групі. *Transformation of the national and regional models of economic development and legislation in the conditions of global challenges: collection of scientific papers (pp. 89-91). Lutsk & Pohaiska.*

Яценко, М. А. (2005). *Самоврядувальний механізм здійснення регіональної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства: автореф. дис... канд. соц. наук.: 22.00.03.* Харків: Харківський нац. університет ім. Каразіна.

Яцкевич, І. В. (2022). Основні напрями концепції smart-парадигми. *International scientific innovations in human life. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference (pp. 642-647). Manchester: Cognum Publishing House.*

- Alinsky, S. (1971). *Rules for Radicals: A Practical Primer for Realistic Radicals*. Random House.
- Alston, M., Hazeleger, T., & Hargreaves, D. (2019). *Social Work and Disasters: A Handbook for Practice*. Abingdon: Routledge.
- Alter, C., & Egan, M. (1997). Logic modeling: A tool for teaching critical thinking in social work practice. *Journal of Social Work Education*, 33(1), 85-102.
- Altman, D. (1994). *Power and Community. Organizational and Cultural Responses to AIDS*. London Taylor & Francis.
- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224.
- Banton, M. (2018). *Collective Action*. In *What We Now Know About Race and Ethnicity* (1st ed., pp. 123-148). Berghahn Books.
- Barker, R. (1996). Community. *The Social Work Dictionary*. 3d ed. (p. 68). Washington: NASW Press.
- Bauwens, J. & Naturale, A. (2017). The Role of Social Work in the Aftermath of Disasters and Traumatic Events. *Clinical Social Work Journal*, 45(2), 99-101.
- Bekhet, A. K., Johnson, N. L. & Zauszniewski, J. A. (2012). Resilience in Family Members of Persons with Autism Spectrum Disorder: A Review of the Literature. *Issues in Mental Health Nursing*, 33(10), 650- 656.
- Bellinger, A., & Ford, D. (2022). *The Strengths Approach in Practice: How It Changes Lives*. Bristol: Bristol University Press.

- Belova, I., Homotiuk, A., & Yaroshchuk, O. (2023). Digital transformation of territorial communities of Ukraine: challenges and prospects in the conditions of martial law. *Ekonomichnyy analiz*, 33(4).
- Bertalanffy, L. V. (2003). *General system theory: Foundations, development, applications* (Rev. ed.). New York: George Braziller.
- Bird R. M., Ebel R. D., & Wallich C. I. (1995). *Decentralization of the socialist state: Intergovernmental finance in transition economies*. Washington, D.C.: World Bank.
- Bispo Júnior, J. P., & Morais, M. B. (2020). Community participation in the fight against COVID-19: between utilitarianism and social justice. *Cadernos de saude publica*, 36. <https://www.scielo.br/j/csp/a/gfHzmD7Cr4DvMmHQzkqyqyCJ/?lang=en&format=pdf>
- Blake, G., Diamond, J., Foot, J., Gidley, B., Mayo, M., Shukra, K., & Yarnit, M. (2008). *Community engagement and community cohesion*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Boh, W., Constantinides, P., Padmanabhan, B., & Viswanathan, S. (2023). Building digital resilience against major shocks. *Mis Quarterly*, 47(1), 343-360.
- Bookchin, M. (2007). *Social Ecology and Communalism*. AK Press.
- Bourdieu, P. (1983). The forms of capital. In: Richardson, J. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-58). Westport, CT: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1990). *Structures, Habitus, Practices/ The Logic of Practice*. Polity Press.

- Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In: H. Cooper et al. (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2. Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (pp. 57–71). American Psychological Association.
- Bubb, J., & Le Dé, L. (2022). Participation as a requirement: Towards more inclusion or further exclusion? The community disaster and climate change committees in Vanuatu as a case study. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 76. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2022.102992>
- Burnett, J. (2004). Community, cohesion and the state. *Race & Class*, 45(3), 1-18.
- Calhoun, C. J. (2012). *Classical sociological theory*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Chandra, A., et al. (2011). Definition and Application of Community Resilience. In *Building Community Resilience to Disasters: A Way Forward to Enhance National Health Security* (pp. 7–10). RAND Corporation.
- Channell, K. (2000) The Social Mobilization Approach: A Participatory Model for Local Resource Mobilization, Canadian Journal of Development Studies. *Revue canadienne d'études du développement*, 21:sup1, 479-493.
- Coleman, J. S. (1986). Social Theory, Social Research, and a Theory of Action. *American Journal of Sociology*, 91(6), 1309-1335.
- Delanty, G. (2003). *Community*. London and New York: Routledge.
- Dominelli, L. (2015). The Opportunities and Challenges of Social Work Interventions in Disaster Situations. *International Social Work*, 58(5): 659–672.

- Dreier, P. (1996). Community Empowerment Strategies: The Limits and Potential of Community Organizing in Urban Neighborhoods. *Cityscape*, 2(2), 121–159.
- Drolet, J., Dominelli, L., Alston, M., Ersing, R., Mathbor, G., & Wu, H. (2015). Women rebuilding lives post-disaster: Innovative community practices for building resilience and promoting sustainable development. *Gender & Development*, 23(3), 433–448.
- Eriksson, L. (2011). Community development and social pedagogy: Traditions for understanding mobilization for collective self-development. *Community Development Journal*, 46(4), 403–420.
- Etzioni, A. (2003). *Monochrome Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Faulkner, L., Brown, K. & Quinn, T. (2018). Analyzing community resilience as an emergent property of dynamic social-ecological systems. *Ecology and Society*, 23(1), 24.
- Fleming, M. D., Safaeinili, N., Knox, M., & Brewster, A. L. (2024). Organizational and community resilience for COVID-19 and beyond: leveraging a system for health and social services integration. *Health Services Research*, 59, e14250.
- Forrester, G., Kurth, J., Vincent, P., & Oliver, M. (2020). Schools as community assets: an exploration of the merits of an Asset-Based Community Development (ABCD) approach. *Educational Review*, 72(4), 443–458.
- Fraser, N. (2007). Feminist politics in the age of recognition: A two-dimensional approach to gender justice. *Studies in Social Justice*, 1 (1), 23–35.

- Frederico, M. M. & Picton, C. J. (2007). Building Community Following Displacement due to Armed Conflict. *International Social Work*, 50 (2), 171-184.
- Gilchrist, A. (2019). *The Well-Connected Community: A Networking Approach to Community Development* (3rd ed.). Bristol: The Policy Press.
- Gray, M., & van Rooyen, C. (2002). The strengths perspective in social work: Lessons from practice. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 38(3), 193-201.
- Greenfield, V. A., Shelton, S. R., Balkovich, E., Davis, J. S., & Adamson, D. M. (2015). Logic-Model Development. In *The Federal Voting Assistance Program and the Road Ahead: Achieving Institutional Change Through Analysis and Collaboration* (pp. 13-28). RAND Corporation.
- Harrell, E. B. & Zakour, M. J. (2000). Including Informal Organizations in Disaster Planning: Development of a Range-of-Type Measure. *Tulane Studies in Social Welfare*, 21(2), 61-83.
- Harrison, R., Blickem, C., Lamb, J., Kirk, S., & Vassilev, I. (2019). Asset-Based Community Development: Narratives, Practice, and Conditions of Possibility—A Qualitative Study With Community Practitioners. *SAGE Open*, 9(1). <https://doi.org/10.1177/2158244018823081>
- Heckathorn, D. D. (1996). The Dynamics and Dilemmas of Collective Action. *American Sociological Review*, 61(2), 250-277.

- Heemskerk, M., Wilson, K., & Pavao-Zuckerman, M. (2003). Conceptual Models as Tools for Communication Across Disciplines. *Conservation Ecology*, 7(3).
<http://www.jstor.org/stable/26271969>
- Herranz, J. (2010). The logic model as a tool for developing a network performance measurement system. *Public Performance & Management Review*, 34(1), 56–80.
- Hiller, E. T. (1941). The Community as a Social Group. *American Sociological Review*, 6(2), 189-202.
- Horishna, N. (2019). The nature and peculiarities of integrated social services implementation in Ukraine. *Social Work and Education*, 6(2), 133-143.
- IASC (2017). *Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації*. Київ: Пульсари.
- Ife, J. W. (2016). *Community development in an uncertain world: Vision, analysis and practice* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- IFSW (2018). *Global Social Work Statement of Ethical Principles*.
<https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>
- Innes, J. E. & E. Booher, D. (2004). Reframing public participation: strategies for the 21st century. *Planning Theory & Practice*, 5(4), 419-436.
- Jack, G. (2000). Ecological Approach to Social Work. In: Davies, M., ed. *The Blackwell Encyclopedia of Social Work*. Oxford: Blackwell Publishers.

- Jones, N. D., Azzam, T., Wanzer, D. L., Skousen, D., Knight, C., & Sabarre, N. (2020). Enhancing the Effectiveness of Logic Models. *American Journal of Evaluation*, 41(3), 452–470.
- Kalyvas, S. N. (2019). The Landscape of Political Violence. In: *The Oxford Handbook of Terrorism*.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198732914.013.1>
- Kamali, M., & Jönsson, J. H. (2019). Revolutionary social work: promoting sustainable justice. *Critical and Radical Social Work*, 7(3), 293-314.
- Kaufman, H. F. (1959). Toward an Interactional Conception of Community. *Social Forces*, 8.
- Keck, M., & Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*, 67(1), 5–19.
- Khinduka, S. K., & Coughlin, B. J. (1975). A Conceptualization of Social Action. *Social Service Review*, 49(1), 1-14.
- Kimhi, S., Kaim, A., Bankauskaite, D. et al. (2023). A full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022: Resilience and coping within and beyond Ukraine. *Applied Psychology: Health and Well-Being*. <https://doi.org/10.1111/aphw.12466>
- Kravchenko, O. (2022). Social work in the community in the conditions of war. *Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im Witelona w Legnicy*, 1(42), 63-70.
- Lalone, M. B. (2012). Neighbors Helping Neighbors: An Examination of the Social Capital Mobilization Process for Community Resilience to Environmental Disasters. *Journal of Applied Social Science*, 6(2), 209–237.

- Lavalette, M., ed. (2011). *Radical social work today: Social work at the crossroads*. Policy Press.
- Laverack, G. (2006). Improving Health Outcomes through Community Empowerment: A Review of the Literature. *Journal of Health, Population and Nutrition*, 24(1), 113–120.
- Ledwith, M. (2020). *Community development: A critical approach*. Policy Press.
- Leigh, D. (2009). SWOT analysis. In *Handbook of Improving Performance in the Workplace* (vol. 1-3, pp. 115-140). Willey.
<https://doi.org/10.1002/9780470592663.ch24>
- MacRae, R. H. (1966). Social Work and Social Action. *Social Service Review*, 40(1), 1-7.
- Maglajlic, R. A. (2019). Organisation and delivery of social services in extreme events: Lessons from social work research on natural disasters. *International Social Work*, 62(3): 1146–1158.
- Mars, P. (1975). The Nature of Political Violence. *Social and Economic Studies*, 24(2), 221–238.
- Mathie, A., & Cunningham, G. (2003). From Clients to Citizens: Asset-Based Community Development as a Strategy for Community-Driven Development. *Development in Practice*, 13(5), 474–486.
- Meadows, S. O., Miller, L. L., & Robson, S. (2015). Understanding Resilience. In *Airman and Family Resilience: Lessons from the Scientific Literature* (pp. 9–22). RAND Corporation.

- Midgley, J., & Conley, A. (2010). *Social work and social development: theories and skills for developmental social work*. New York: Oxford University Press.
- Mikheieva, O., & Kuznetsova, I. (2024). War-time volunteering and population displacement: from spontaneous help to organised volunteering in post-2014 Ukraine. *Voluntary Sector Review*, 15(1), 74-91.
- Mitoulis, S. A., Argyroudis, S., Panteli, M., Fuggini, C., Valkaniotis, S., Hynes, W., & Linkov, I. (2023). Conflict-resilience framework for critical infrastructure peacebuilding. *Sustainable Cities and Society*, 91, 104405.
- Morris, R. (1979). The Role of the Agent in Local Community Work. In: F.M. Cox, J.L. Erlich, J. Rothman & J.E. Tropman (Eds.) *Strategies of Community Organization*. 3d ed. (pp. 203-213). Itasca, IL: Peacock Publishers.
- Mouratidis, K., & Poortinga, W. (2020). Built environment, urban vitality and social cohesion: Do vibrant neighborhoods foster strong communities?. *Landscape and Urban Planning*, 204, 103951
- Muzyamba, C., Groot, W., Tomini, S. M., & Pavlova, M. (2017). The role of Community Mobilization in maternal care provision for women in sub-Saharan Africa-A systematic review of studies using an experimental design. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 17(1), 1-13.
- Naeem, F., Irfan, M., & Javed, A. (2020). Coping with COVID-19: Urgent need for building resilience through cognitive behaviour therapy. *Khyber Medical University Journal*, 12(1), 1-3.

- Nikku, B.R. (2020). Building Disaster-Resilient Communities: A Communitarian Agenda for South Asian Social Work. In S. Todd., & J.L. Drolet (Eds). *Community Practice and Social Development in Social Work* (pp.421-434). Singapore: Springer Nature.
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American journal of community psychology*, 41, 127-150.
- Nugroho, Y., & Sujarwoto (2021). Institutions, Outputs and Outcomes: Two Decades of Decentralization and State Capacity in Indonesia. *Journal of Southeast Asian Economies*, 38(3), 296–319.
- O'Toole, B., & Maison-Halls, G. (1994). Community-Based Rehabilitation and Development: Disabled Children in Guyana. *Development in Practice*, 4(1), 23–34.
- Obach, B. (2003). Barriers to Collective Action: A Classroom Simulation. *Teaching Sociology*, 31(3), 312–318.
- Oliver, P.E. (1993). Formal Models of Collective Action. *Annual Review of Sociology*, 19, 271–300.
- Olson, M. (2012). The logic of collective action. In C. Calhoun, J. Gerteis, J. Moody, S. Pfaff, & I. Virk (Eds.). *Contemporary Sociological Theory* (3d ed., pp. 124-128). John Wiley & Sons, Ltd.
- Openshaw, L. L., Lewellen, A., & Harr, C. (2011). A logic model for program planning and evaluation applied to a rural social work department. *Contemporary Rural Social Work Journal*, 3(1), 6.

- Oxfam (2024). Absorb, adapt, transform resilience capacities
<https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620178/gd-resilience-capacities-absorb-adapt-transform-250117-en.pdf>
- Padgett, D. K. (2016). *Qualitative methods in social work research* (3d ed.). New York University.
- Pakenham, K. I., Samios, C. & Sofronoff, K. (2005). Adjustment in mothers of children with Asperger syndrome: An application of the double ABCX model of family adjustment. *Autism*, 9(2), 191-212.
- Pandey, K., & Misnikov, Y. (2001). Decentralization and Community Development. *Mountain Research and Development*, 21(3), 226.
- Pardeck, J. T. (1988). An Ecological Approach for Social Work Practice. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 15(2), Article 11.
- Parella, S. M. (2017). Strengths-Based Approach in Social Work: A distinct ethical advantage. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 3(2), 97-114.
- Parsons, T. (1975). *Social Systems and The Evolution of Action Theory*. New York: The Free Press.
- Parsons, T. (1971). *System of Modern Societies*. Prentice Hall.
- Patel, S. S., Rogers, M. B., Amlôt, R. & Rubin, G. J. (2017). What Do We Mean by 'Community Resilience'? A Systematic Literature Review of How It Is Defined in the Literature. *PLoS Currents*, 9.
<https://doi.org/10.1371/currents.dis.db775aff25efc5ac4f0660ad9c9f7db2>

- Payne, M. (1995). *Social Work and Community Care*. Hampshire: Macmillan International Higher Education.
- Pfefferbaum, B., Pfefferbaum, R., Van Horn, R. (2015). Community Resilience Interventions: Participatory, Assessment-Based, Action- Oriented Processes. *American Behavioral Scientist*, 59(2), 238–253.
- Prochaska, J. O., Norcross, J. C., & Diclemente, C. C. (2002). *Changing for Good: A Revolutionary 6-Stage Program for Overcoming Bad Habits and Moving Your Life Positively Forward*. New York, NY: William Morrow.
- Pulla, V. (2017). Strengths-Based Approach in Social Work: A distinct ethical advantage. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 3(2), 97–114.
- Putnam, R. D. (2001). Social capital: Measurement and consequences. *Canadian Journal of Policy Research*, 2, 41-51.
- Rapp, C. A., & Goscha, R. J. (2011). *The strengths model: A recovery-oriented approach to mental health services*. New York: Oxford University Press.
- Resilient Virginia (2024). *Attributes of a Resilient Community*. <https://resilientvirginia.org/attributes-of-a-resilient-community>
- Robinson, D. (2005). The search for community cohesion: Key themes and dominant concepts of the public policy agenda. *Urban studies*, 42(8), 1411-1427.
- Rubin, H. J., & Rubin, I. (2008). *Community organizing and development* (4th ed.). USA: Pearson.

- Russel-Erlich, J. L. & Rivera, F. G. (1986). Community Empowerment as a Non-problem. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 13(3), 491-506.
- Sadan, E. (1997). *Empowerment and Community Planning: Theory and practice*. Tel Aviv: HakibbutzHameuchad Publishers.
- Saleebey, D. (2013). The strengths approach to practice. In *The strengths perspective in social work practice* (6th ed., pp. 1-336). USA: Pearson.
- Seller, E. (2015). Social Work and local community development in the 21st century. *Arbor*, 191(771), a208.
<http://dx.doi.org/10.3989/arbor.2015.771n1010>
- Semigina, T. (2020). Local self-government transformations in Ukraine and reforms of social services: expectations and challenges. *Path of Science*, 6(1), 1001-1006. DOI: 10.22178/pos.54-1
- Semigina, T. & Kokoiachuk, Y. (2022). Floods in Ukrainian Carpathians: Lessons for Social Work Practice and Education. In: Madhanagopal, D. & Nikku, B.R. *Climate Justice and Social Work: International Perspectives* (pp.89-108). Routledge.
- Semigina, T., Maidannyk, O., Onischyk, Y., & Zhuravel, Y. (2020). Local self-government reforms in Europe: legal aspects of considering the communities' social identity. *Tribuna Juridica*, 10(2), 207-221.
- Shapira, S. (2022). Trajectories of community resilience over a multi-crisis period: A repeated cross-sectional study among small rural communities in Southern Israel. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 76.
<https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2022.103006>

- Shenk, L., Krejci, C., & Passe, U. (2023). Agents of change – together: Using agent-based models to inspire social capital building for resilient communities. In: *More than Bouncing Back* (pp. 145-161). Routledge.
- Siegel, D. (2022). Decentralization, legitimacy, and democracy in post-Soviet Central Asia. *Journal of Eurasian Studies*, 13(1), 66–81.
- Sippel, L. M., Pietrzak, R. H., Charney, D. S., Mayes, L. C., & Southwick, S. M. (2015). How does social support enhance resilience in the trauma-exposed individual? *Ecology and Society*, 20(4). <http://www.jstor.org/stable/26270277>
- Stepaniuk, N. (2022) Wartime civilian mobilization: demographic profile, motivations, and pathways to volunteer engagement amidst the Donbas war in Ukraine, *Nationalities Papers*, 1–18. <https://doi.org/10.1017/nps.2021.82>
- Strategic Scrutiny Group (2019). *Principles for community empowerment*. https://www.audit-scotland.gov.uk/uploads/docs/report/2019/briefing_190725_community_empowerment.pdf
- Teoli, D., Sanvictores, T., & An, J. (2019). *SWOT analysis. Study Guide*. Treasure Island: StatPearls Publishing.
- Torczyner, J. (2021). *Rights-Based Community Practice and Academic Activism in a Turbulent World: Putting Theory into Practice in Israel, Palestine and Jordan*. Milton: Routledge.
- Tucker, W. T. (1965). Max Weber's "Verstehen." *The Sociological Quarterly*, 6(2), 157-165.
- Ungar, M. (2002). A Deeper, More Social Ecological Social Work Practice. *Social Service Review*, 76(3), 480–497.

- Unrau, Y. (1993). A Program Logic Model: A Tool for Conceptualizing Social Service Delivery. *The Canadian Journal of Program Evaluation*, 8(1), 117-134.
- van der Westhuizen, M. (2021). A holistic interdisciplinary approach towards environmental justice and youth empowerment. *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*, 77(2), <https://doi.org/10.4102/hts.v77i2.6640>
- Vo, C. S. (2015). Vulnerability and Resiliency: How Climate Disasters Activate Latent Social Assets. *International Social Work*, 58(3): 421-34,
- Warren, R. (1972). *The Community in America*. Chicago: Rand McNally.
- Warren, R. (1970). The Good Community – What would it be?. *Journal of the Community Development Society*, 1(1), 14-23.
- Weber, M. (2019). *Economy and Society: A New Translation*. Harvard University Press.
- Weick, A., Rapp, C., Sullivan, W. P., & Kisthardt, W. (1989). A strengths perspective for social work practice. *Social Work*, 34(6), 350-354.
- Yoo, S., Weed, N., Lempa, L., Mbondo, M., Shada, R., & Goodman, R. (2004). Collaborative Community Empowerment: An Illustration of a Six-Step Process. *Health promotion practice*, 5(3), 256-265.

Наукове видання

Дар'я Палатна
Тетяна Семигіна

ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАДИ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

Монографія

Комп'ютерний набір і верстка – авторські

В оформленні обкладинки використано малюнок із сайту

<https://www.freepik.com/>

Формат видання — А5. Друк цифровий.

19 ум. друк. арк.

Підписано до друку 9 квітня 2024 року

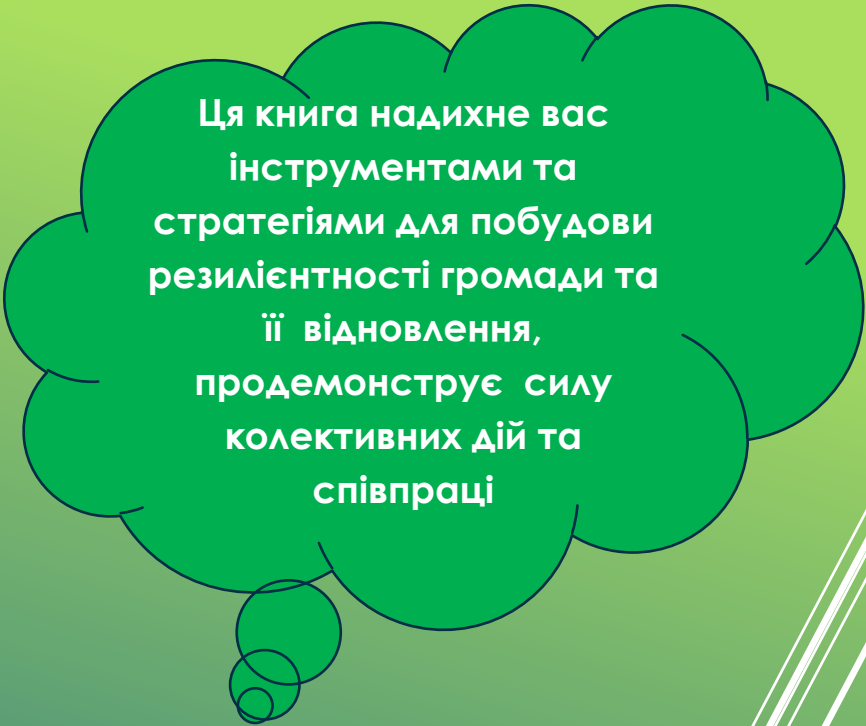
Видавець: Teadmus OÜ

Punane tänav 31-152,

Tallinn, Estonia 13611

info.teadmus@gmail.com

<https://teadmus.org>

Ця книга надихне вас
інструментами та
стратегіями для побудови
резилієнтності громади та
її відновлення,
продемонструє силу
колективних дій та
співпраці

АВТОРКИ

Дар'я ПАЛАТНА

(докторка філософії із соціальної роботи)

Тетяна СЕМИГІНА

*(професорка, докторка політичних наук,
магістерка із соціальної роботи)*